

ÖZET

DİN PSİKOLOJİSİ AÇISINDAN KUR'AN'DA İMANIN OLUŞUM SÜRECİ

Fadime ŞİK

Yüksek Lisans Tezi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman, Doç. Dr. Hasan KAYIKLIK

Eylül, 2009, 94 Sayfa

Bu çalışma Kur'an'da imanın oluşum süreci ile ilgili ayetleri din psikolojisi açısından incelemeyi konu edinmiştir. Burada Kur'an ayetlerinin imanın oluşumunu nasıl ve hangi süreçlerden geçerek gerçekleştirdiği araştırılacaktır. Özellikle bu süreci yaşayan bireyin hangi duyguları yaşadığı ve imanın onun hayatında meydana getirdiği değişiklikler ortaya koyulmaya çalışılmakta ve aynı zamanda Kur'an ayetleri ile desteklenmeye gayret edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İman, Bireyde İmanın Oluşumu, Kur'an'da İmanın Oluşum Süreci, Din Psikolojisi

ABSTRACT**THE PROCESS OF FAITH IN QUR'AN ACCORDING TO
PSYCHOLOGY OF RELIGION****Fadime ŞİK****Master Thesis, Department of Philosophic and Religious Sciences****Supervisor, Doç. Dr. Hasan KAYIKLIK****September, 2009, 94 Pages**

The study is based on the verses about the Faith become according to psychology of religion. Here we want to explain how the verses in Qur'an influence the belief and faith of a person and we want to show how react a people by believing. Finally we will support the change of a person by belief and faith with the Qur'an verses.

Keywords: Faith, Persons Faith Become, The Faith Progress in the Qur'an, Religion, Psychology .

ÖNSÖZ

İnsan davranışları, onun duygularından, arzu ve isteklerinden, hayallerinden, sahip olduğu inanç ve değerlerden ayrı değerlendirilemez. Çünkü insan iç dünyasında yaşadıklarını davranışları ile dışa yansıtır. Bu doğrultuda insanın iç dünyası davranışlarında gözlenebilir. Psikoloji ilmi, insan davranışlarını ve bu davranışların altında yatan sebepleri araştırırken, bireyin duygularını, arzularını, hayallerini sahip olduğu inanç ve değerleri dışarıda tutamaz.

İnanç ve inanma konusu, insan davranışlarına olan tesiri nedeniyle din psikolojisinin araştırma alanı içerisinde yer alır. Bu çalışmamızda din psikolojisi bakış açısıyla, genel anlamda imanın ne olduğu, bireyde iman nasıl oluştuğu özel olarak İslam dininin temel kaynağı olan Kur'an'ın insanlara teklif ettiği inancı nasıl sunduğu ve kabul ettirdiği, bu sürecin hangi metot ve yaklaşımlarla işlendiği konusunu incelemeye çalıştık.

Çalışmamızda Kur'an ayetlerinden imanla ilgili olanlar tahlil edilerek, bireyde iman nasıl başlatıldığı ve bunun hangi aşamalardan geçerek yaşanan duygusal ve zihinsel süreçler sonunda nereye ulaştığını araştırdık. Bireyin sahip olduğu inancın ve onun bireyin hayatında etkili olduğu duygusal ve bilişsel boyutunu bilmenin bireyin davranışlarını anlama ve anlamlandırmada olumlu katkı sağlayacağı aşîkârdır. Bilindiği üzere her insan davranışı, duygusal ya da bilişsel veya her iki yöne birden dayanmaktadır. Biz bu çalışmamızda bireyi derinden etkileyen ve onun duygu ve davranışlarında kendini gösteren iman hadisesinin Kur'an bakış açısında bireyde nasıl oluştuğu konusunu sistemli bir şekilde sunmaya çalıştık.

Çalışmam sırasında gösterdikleri ilgi ve destekten dolayı sayın danışman hocam Doç. Dr. Hasan Kayıklık başta olmak üzere sayın hocalarım Doç. Dr. Asım Yapıcı ve Yrd. Doç. Dr. İsmail Yürük'e teşekkürü bir borç bilirim.

Fadime ŞİK

ADANA-2009

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ.....	iii

I. BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Araştırma.....	1
1.1.2.Araştırmanın Konusu ve Amacı.....	1
1.1.2. Araştırmanın Metodu.....	2
1.2. İman ve İnançsızlık	2
1.2.1. İman	3
1.2.2. İnkâr Merkezinde Bir İman Algısı, İnançsızlık	12

II. BÖLÜM

İMANIN OLUŞUMU VE PSİKOLOJİK TEZAHÜRLERİ

2.1. Psikolojik Açıdan Bireyde İman ve Oluşum Süreci	16
2.1.1. İman Oluşumunda Belirleyici Faktörler	19
2.1.1.1. Doğuştan Donanım	20
2.1.1.2. Sonradan Kazanım	24
2.2. İmanın Oluşum Sürecinde Ortaya Çıkan Duygu ve Düşünceler	28
2.2.1. İlgi	29
2.2.2. Şüphe.....	31
2.2.3. Zan	33
2.2.4. İnanç.....	34
2.2.5. Bilgi.....	39
2.2.6. Korku ve Endişe.....	42

2.2.7. Ümit ve Beklenti	44
2.2.8. Bağlanma ve Teslimiyet	44
2.2.9. Güven ve Huzur Arayışı	46
2.3. İmanın Davranışa Yansıması	48

III. BÖLÜM

KUR'AN'DA İMANIN OLUŞUM SÜRECİ

3.1. Kur'an'ın İnanç Biçimlerine Bakışı	53
3.1.1. İnananlar, Müminler/ Müslümanlar	55
3.1.2. İnanmayanlar.....	57
3.1.2.1. Kâfir	57
3.1.2.2. Münafık.....	58
3.1.2.3. Müşrik.....	60
3.2. Kur'an'ın İmana Davette Kullandığı Yollar	62
3.2.1. Zihinsel Süreçleri Kullanması.....	65
3.2.1.1. Tebliğ ve Davet.....	65
3.2.1.2. Bilgilendirme	69
3.2.1.3. Tarihten Örnekler Getirme.....	71
3.2.1.4. Delillendirme ve Açıklama	73
3.2.1.5. İnkârcıların İnançları Hakkında Şüpheyi Düşürülmeleri	77
3.3. Duygusal Süreçleri Kullanma.....	80
3.3.1. Müjdeleme ve Korkutma.....	81
3.3.2. Varoluşsal Kaygılarla Başa Çıkma	83
3.4. Tedricilik	85
SONUÇ.....	87
KAYNAKLAR.....	89
ÖZGEÇMİŞ.....	94

I.BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Araştırma

1.1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Bu çalışmada Din Psikolojisi açısından Kur'an'da imanın oluşum süreci ve psikolojik tezahürleri incelenecektir. Bilindiği üzere Kur'an, Hz. Peygambere yirmi üç senede peyder pey indirilmiştir. Bu süreçte Hz. Peygamber, gelen her yeni ayeti önce kendi öğrenmiş daha sonra etrafındakilere öğretmiştir. Kur'an'ın iniş süreci olarak ifade edilen bu zaman dilimi aynı zamanda Hz. Peygamberin tebliğ ettiği din hakkında bilgi elde ettiği, kendi imanının şekillendiği süreci de ifade eder. Bu bağlamda Kur'an ayetleri incelendiğinde vahyedilen ilk ayetlerin ana temasının insanları Allah'ın varlığı ve birliği noktasında bilgilendirmek olduğu görülecektir. Bu bilgilendirme hadisesi “tevhid daveti” olarak da isimlendirilebilir. Ayrıca burada Allah'ın varlığı ve birliğinin kabulü imanın en özlü anlatımı olarak sunulmuştur. Nitekim özellikle Mekke devrine ait Kur'an ayetlerinin bu konudaki vurguları dikkatimizi çekmektedir.

Bilindiği üzere imanın oluşumu ve şekillenmesi inanan insan için önemli bir hadisedir. İnsan neye ve nasıl inanırsa tavır ve davranışlarını ona göre belirlemektedir. Bu perspektifle çalışmamızda imanın oluşum süreci, psikolojik olarak insana sağladığı kazanımlar, insanın iç dünyasında cereyan eden yaşayışlar ve bunların davranışlar biçiminde dış dünyaya yansımaları ile Kur'an'ın bireyde imanın oluşmasını sağlarken kullandığı süreçler incelenecektir.

Çalışmamızda dinin temelini oluşturan iman ve onun bireyde oluşum süreci ve din psikolojisi açısından imanın psikolojik tezahürleri üzerinde incelemeler yapmayı amaçlıyoruz. Bu bağlamda imanın neyliğinden daha çok onun birey üzerinde etkileri ve bizzat onun bireyde oluşum süreci ve Kur'an'ın buna bakışı esas alınacaktır.

1.1.2. Araştırmanın Metodu

Çalışmamızda öncelikle imanla ilgili kavramlar üzerinde durulacak, bu kavramların ifade ettiği anlamlar ortaya konulacaktır. İmanın sözlük ve terim anlamları incelenip, insanların imana olan yatkınlığı değerlendirilecektir. Daha sonra Kur'an'a göre imanın değeri tartışılacak, imanın bireysel etkileri ve bu etkilerden korku, endişe, huzur, güven vb. çeşitli şekillerde yansımaları incelenecektir. İmanla ilgili ayetlerin genelde günümüz insanına, özelde ise inanan insana verdiği bilgi, oluşturduğu duygular ve bunların yansımaları, daha farklı bir ifadeyle imanın insanda canlanması incelenecektir.

Elde edilen verilerle ilgili yapılacak yorumlar, psikoloji ilminin verileri ışığında olacaktır. Araştırmamızda, anlama, açıklama, yorumlama ve çözümleme metot ve teknikleri ihtiyaca ve yerine göre kullanılacaktır.

Sonuç itibariyle iman olgusu, kavramsal tahlil ve analizden sonra Kur'an ayetleri merkezinde işlenecektir. Kur'an ayetlerinin ifade ettiği manaların anlaşılması için Kur'an'ın bütünlüğü ve insan davranışlarına yansıyan psikolojik durumu ve algısı göz önüne alınarak yorumlar yapılmaya çalışılacaktır.

1.2. İman ve İnançsızlık

Din, özü itibariyle bir inanç sisteminden oluşur. Bireyde dinî hayatın başlaması ve devam etmesi de dinin merkezinde yer alan bu inançlarla sağlanır (Hökelekli 2003, 155; Kayıklık 2005, 133). Hökelekli bir din için inancın önemini şöyle ifade eder; “Bir dinin mensubu olmak o dinin inanç ve öğretilerine inanmakla başlar. Bu inanç devam ettiği sürece, insanın dini bağı da devam eder.”(155). Bu yönüyle değerlendirildiğinde inanç dinlerin olmazsa olmaz kavramlarından biri olarak karşımıza çıkar (Kayıklık 2005, 133). İnsan dinle olan bağlantısını inançlarla kurar ve devam ettirir.

Ancak unutulmamalıdır ki insan birey olarak yalnızca mensubu olduğu din hakkında bir takım inançlara sahip değildir. Onun günlük hayatında inandığı din dışında pek çok inancı vardır. Bunlar sanat, felsefe, sosyal gruplar ve çevresindeki kişiler hakkında olabilir. Bu inançlar aynı dini inanç gibi bireyin hayatını şekillendirmede önemli görevler üstlenirler (Peker 1993, 46).

Birey inançlarıyla ve bu inançların doğrultusunda yaşar. Bu bağlamda bireyin duygu ve düşünceleri, hayalleri, istekleri, arzuları, beklentileri inançlarından beslenip etkilendiği gibi sahip olduğu bu inançları da duygu ve düşüncelerinden, hayallerinden, istek ve arzularından, beklentilerinden beslenip etkilenir. Bu durumda onlar karşılıklı etkileşim içindirler.

Kavramsal olarak bakıldığında inanç ve iman kelimelerinin birbirine yakın anlamlarda hatta bazen birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir (Pazarlı 1968, 23), ancak ifade ettiği anlamlar incelendiğinde bunun çok doğru bir kullanım olmadığı söylenebilir. Nitekim farklı dillerde olduğu gibi Türkçemizde de bu iki kelime ayrı anlamlara alınmıştır (Kayıklık 2005, 134). Türkçede inanmak fiilden türetilmiş olan “inanç” kelimesi Arapçada “itikad”, Almancada “glaube”, İngilizcede “faith”, Fransızcada “crayance” kelimeleriyle kabul etme, bağlanma durumunu anlatır ve imanı da içine alacak şekilde kullanılır (Peker 1993, 45; Hökelekli 2003, 156; Fırat 1977, 19). İnanç ifade ettiği anlam itibarıyla imana göre daha genel ve objektiftir. Diğer taraftan ise iman inanca göre daha özel olup, sübjektif bir niteliğe sahiptir. İnanç/inanma düşünme ve duygulanma gibi insanın temel ruhi faaliyetlerinden birisidir. Ancak dini inanç (inanma), rastgele bir inanma değil seçilen ve yönetilen bir inanmadır. İnsan için bir şeye inanıp başka bir şeyi reddetmek; inançtan inançsızlığa, inançsızlıktan inanca geçmek aynı derecede olasıdır. Dini inanç bireyde bir anda olup biten bir durum değildir. Bireyin ruhunda dini inancın, yapılanıp iman halini alması kadar, devamlı olması ve gelişip olgunlaşması ciddi çaba ve gayret gerektiren zahmetli bir süreçtir. İman çoğu zaman insanın ruhu tarafından birden kabul edilmez, aksine bireyin ruhunda meydana gelen çatışma ve gerginlik, tereddütler, şüphe ve zarlardan sonra psikolojik çabanın ürünüdür. Bu doğrultuda bakıldığında iman, şüphe ve inançsızlık aynı yerden beslenen fakat değişik yönde ve farklı özelliklerde gelişen ruhi süreçler olarak görülmektedir (Hökelekli 2003, 155-156).

1.2.1. İman

İman kelimesi, sözlükte “güven içinde bulunmak, korkusuz olmak” anlamındaki “emn” kökünden türetilen bir kelime olup, güven duygusu içerisinde tasdik etmek demektir. Bu manaya gelen diğer bir kelime ise “akd” kökünden türetilen “itikad” tır (İbn Manzur 1990, 21-27; İbrahim Enes ve ar 1982, 48). İtikad,

tam olarak inanç kelimesinin karşılığı olup, bir şeye bağlanmak, düğümlenip kalmak, doğrulamak anlamına gelir. İman yerine de kullanılan “itikad” kelimesinin anlam sahası, iman kelimesinin ifade ettiği anlam alanına göre daha geniştir (Hökelekli 2003, 156).

İslam kültüründe farklı iman tarifleri ile karşılaşmaktayız. Bunlardan Ebû Hanife’ye göre, “iman, ikrar ve tasdiktir” (Ebu Hanife 2007, 11). Bu kavramlardan ikrar, iman edilecek şeyin dille söylenmesi, tasdik bir hükmün veya bir haberin kesin olarak kabul edilmesidir. Bu açıdan “tasdik” i dini bir kavram olarak ifade edecek olursak, “Hz peygamberin Allah tarafından getirdiği kesin olarak bilinen hususlarda onun doğruluğunu içten benimsemek” tir (Bulut 1998, 4-5). O halde iman kişinin kendi gayreti ile psikolojik rahatsızlık duyduğu hususlardan sıyrılmak üzere seçerek, isteyerek, anlayarak ve bilerek kendisine göre doğru olanı tercih etmesidir (Yücedoğru 2006, 82). Bu iman tarifinde Ebû Hanife, iman edilecek hususun dil ile söylenmesi kadar, kalben tasdik etmenin önemine dikkat çekmektedir.

Mutezile, Hariciler ve Ehl-i Sünnetten bazı alimler ise imanı kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve rükünlerle amel olarak tanımlamışlardır (Şehristani 1999, 471; Bağdadi 1981, 249; Bedevî 1998, 55-80; Ahmed b. Hanbel 1988, 42-43; Kutlu 2002, 125-130; Amir Neccâr 1986, 49-55). Onların bu tarifine göre burada imanın oluşabilmesi için üç şart söz konusudur. Bunlardan birincisi ikrar, ikincisi tasdik ve üçüncüsü ameldir. O halde iman için sayılan bu üç esasın hepsinin bir diğeri kadar önemli olduğunu söyleyebiliriz. Ancak burada sayılan bu şartlardan psikolojik anlamda imanda asıl olanın kalben tasdik olduğunu vurgulamak isteriz. Çünkü birey tasdiki kendi iç dünyasında yaşarken, ikrar ve ameliyle o bireysel dünyasından çıkıp sosyal çevresiyle beraber yaşar ve bunları ister istemez etrafındakilere gösterir. Kur’an bu konuda imanın öncelikle kişinin kalbinin fiili olduğunu vurgular. Bireyi yalnız bırakmaz, onu inanma ya da inkâr etme konusunda doğru olanı yapması hususunda teklif ve tavsiyelerde bulunur. Nitekim kalben inanmayıp yani tasdik etmediği halde, inandığını söyleyen kişinin durumunu Kur’an; *“Yapmadığınızı/yapamayacağınız şeyi söylemeniz Allah katında büyük bir nefretle karşılaşır”* (61/3); *“Ey Resul! Kalpleri iman etmediği halde ağızlarıyla inandık diyen kimselerden ve Yahudilerden küfür içinde konuşanların hali seni üzmesin”* (5/41) ayetleri ile değerlendirir ve eleştirir. Bireyin inanma hadisesini öncelikle kendi iç dünyasında yaşadığı, orada samimiyetini bütün içtenliği ile ortaya koyduğu Bakara

suresi 8-9. ayetlerde; *“İnsanlardan bazıları Allah’a ve ahiret gününe inandık derler. Ancak inanmamışlardır. Böylece Allah’ı ve müminleri aldatmaya çalışırlar. Hâlbuki sadece kendilerini aldatırlar fakat bunun farkında değillerdir.”* şeklinde ifade edilmiştir. Bu ayetlerde dile getirilen husus, insanın konuştuklarının her zaman içinde yaşadığı hissettiği şeyler olmadığı, bazen söylediği ile içinden geçenlerin farklı olabildiğidir. Kur’an bu durumu, yaşadığı ve hissettiği duygular konusunda bireyin etrafını değil kendisini aldatması olarak kabul eder.

İman hadisesinde dil ile ikrar kadar belki de daha fazla kalp ile tasdik önemli olduğu ortadır. İnsanın içinde içselleşmeyip ruhunun derinliklerine etkiye bulunmayan ya da insanın duygularını harekete geçirmeyen bir iman hedeflenen bir iman şekli değildir (Kayıklık 2006, 492).

Bir başka açıdan yapısal olarak iman, sadece dilin söylemesi ve ikrar etmesi değildir. İman edilen bilginin dil ve akıldan sonra gerçek yerinde yani kalpte kabul edilmesi ve onun içselleştirilmesidir. Böyle bir durumda kalbin kabul ettiği şeye teslimiyetten ve itaatten bahsetmek mümkün olacaktır. Öyleyse insanı bu inanma duygusuna iten ve inanmada, her hangi bir şeye bağlanmasını gerekli kılan nedir? İnsan hayatı hep aynı seviyede gitmez, inişleri çıkışları vardır. Bu bağlamda insan oluş içerisinde olan bir varlık olup, dünü ve bugünü aynı olmadığı gibi bu günü ile yarını da farklı olacaktır. Hayat içerisinde karşılaştığı sıkıntıları, çaresiz kaldığı anları onun iman ile elde edeceği güvene, duyacağı emniyet hissine olan ihtiyacı daha fazla artıracaktır. Bu şekilde insan büyük kalabalıklar içerisinde duyduğu yalnızlık hissini ancak imanla aşabilecektir.

Geleneksel yaklaşımla iman kavramı ve onun ekseninde fikirler yürütülmüş ve çeşitli açılardan bu konu tartışılmıştır. Bu klasik anlayışın takipçilerinden İbn Teymiyye’nin imanı, dil ile söylemek, kalp ile inanmak ve beden azaları ile iman gerektirdiği fiilleri/davranışları sergilemek olarak kabul etmiş olması bu konunun İslam düşüncesi açısından ilk devrelerden başlayarak uzunca bir süre gündemde olduğunu göstermektedir. Yine İbn Teymiyye’ye ait olan iman tanımında o imanı, kalbin özde inanması olarak tanımlamış olup kalbin amellerini de bu tanım içine almıştır. Nitekim o kalbin amellerinin ne olduğu meselesini de psikolojik bir yaklaşımla “Allah korkusu, Allah sevgisi ve Allah’a güvenmek” olarak açıklamıştır (İbn Teymiyye 2002, 88-89). Bu konuda aynı kanaati paylaşan İzutsu da iman

edilecek hususlarda kalbin tasdiki ve fiilleri olmadan dil ile kuru bir ikrarın yeterli olmayacağı görüşündedir. O, bu görüşüne delil olarak Firavunun amel olmadan ölüm korku ve endişesi ile dile getirdiği imanını göstermektedir (İzutsu 1997, 22-104). Kur'an'da anlatılan olay şu şekildedir. Firavun Hz. Musa'nın tebliğini kabul etmemiş ve ona karşı tüm gücü ile mücadele etmiştir. Hz. Musa kavmi ile birlikte Mısırdan çıktığı zaman Firavun ordusunu toplayarak ardına düşmüştür. Hz. Musa asasını denize vurunca denizde açılan yoldan karşı kıyıya geçer. Ancak onları takip eden Firavun ve ordusu Hz. Musa tarafından Allah'ın bir mucizesi olarak açılan bu yoldan geçmek üzereyken yolun su ile kapandığını görünce korkuya kapılırlar. O anda Firavun bu korku ve endişe ile İsrail oğullarının Tanrısının büyüklüğünü kabul ettiğini söyler, bu olayı anlatan ve ardından bu imanın makbul olmadığını söyleyen Kuran (10/90) imanın neden kabul olmadığını *“Şimdi mi? Daha önce isyan etmiş, bozgunculardan olmuştun.”*(10/91) şeklinde ortaya koyar. Ayrıca bu şekilde bir imanın geç kalınmış bir iman olduğunu dile getirir. O halde bir inkârcının imanın makbul olabilmesi için çaresizlik ve ölüm anında olmamalıdır. Bireyin iç dünyasında bunu yaşaması, korku ve endişe içinde olacak bir durum değildir. Özgür iradesi ve duygularıyla bunu hissetmelidir (Yücedoğlu 2006, 88-89).

İbn Teymiye bir başka yönden iman kavramını değerlendirir ve onu dört farklı yönden inceler. Bunlar imanın öznesi, nesnesi, fiil ve dış tezahür biçimleridir. Bunların hepsi bireyin yaşadığı başka bir ifade ile Allah ile insan arasında cereyan eden ve dış tezahürleri de olan imanın farklı boyutuna işaret etmektedir. O, bu yaklaşımının yanında imanın tamamen bireye ait psikolojik bir fiil olduğunun altını çizer (İbn Teymiye 2002, 88-89). Akseki ise imanı mutlak tasdik olarak tanımlar. Ona göre iman, iman edenin inandığı şeyi hiçbir tereddüde mahal vermeden içten ve yürekten inanması ve tasdik etmesidir (Akseki 1993, 59).

Bir mutasavvıf olan Kuşeyrî ise imanı, farz kılınmış, nakil yoluyla gelmiş ve haram kılma yolu ile yasaklanmış olan Allah'ın emirlerine boyun eğmek ve Allah'ı kalp ile bilmek, azalarla O'na amel etmek ve imanını dil ile ikrar etmek olarak alır (Kuşeyrî 1983, 62). Bu açıdan ona göre İslam ve iman arasında bir fark yoktur. Kuşeyrî, iman edileceklerin bir amentüsünün olması gerektiğini düşünmektedir. Ona göre bu amentü, nakil yolu ile gelmelidir. Bunlara ilaveten amentüde sayılan inanç esasları yanında iman edenin yerine getirmesi gereken bir takım görevleri ve kesinlikle yapmaması gereken (haramlar) davranışların bulunduğu bahseder. Bu

iman tarifinde inanan kişinin, inandığı varlığın emirlerine kayıtsız şartsız bir boyun eğişi istenmektedir. İtirazsız bir boyun eğiş olmadığı sürece gerçek imandan bahsetmek imkânsızdır. Çünkü kişi inandığı şeyin doğruluğunu aklı ile bildiği gibi aynı zamanda aklın ötesine giderek duygularıyla da ona teslim olacaktır. Teslim olduğu o yüce varlığın emirlerinin dışına çıkmayarak o aklını, kalbini ve bedenini bir çizgide buluşturacaktır.

Gazali de farklı bir yaklaşımla dini hayatın gelişimi içerisinde üç farklı safhanın varlığından bahsetmektedir. Bunlar iman (taklid), fikir (ilim), marifet (zevk ve şevk)tir. Gazali'ye göre gelişimini tamamlamış bir imana sahip dindarın yaşantısında üç bileşen vardır. İman safhası, dini hayatın başlangıcındaki tasdik, kabul, itaat ve bağlanmayı içine alır (Gazali 1967, III, 12). Burada iman edenin iman ettiği üstün varlığın varlığına dair tasdiki, imanının ilk aşamasıdır. Bunu tasdik hem dil hem de kalben kabul edilişi takip eder. Tasdik ve kabulle aynı zamanda iman edenin iman ettiği varlığa teslimiyeti de söz konusu olur. Bu şekilde inanan, inandığı kutsalına sığınmış, güvenmiş ve bağlanmış. Bu bağlılık, hem ruhi hem de bedensel boyutta aşkın varlıkla olan bir bağlantıdır. İnanan ve inanılan arasında kurulan bu bağ, inananda inandığına karşı sevgi ve saygıyı beraberinde getirir. Burada “teslimiyet” kavramı oldukça önemlidir. Nitekim teslimiyet, itaati çağırıştır. Çünkü itaatsiz teslimiyeti düşünmek mümkün değildir (Kayıklık 1994, 42). Böylece iman eden, inandığı yüce varlığa teslim olmalı, bu teslimiyet şeksiz ve şüphesiz itaati de beraberinde getirmelidir.

Kur'an iman ve inanma olgusuna farklı bir yönden bakar. İnsan inanma noktasında özgürdür dilerse iman eder, dilerse etmez. Bu durum İsra suresi 17. ayetinde şöyle ifade edilir, “*Deki, Siz ona ister inanın ister inanmayın*”. Yine diğer bir ayette ise , “*Deki, Hak Rabbinizdendir. Öyleyse dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin*”(18/29). Ancak onun içinde inanmaya bir meyil ve yöneliş her zaman için söz konusudur. İnsan inandığı şeyden güç alır. İnandığı şey insanı hayata bağladığı gibi onun hayatını da yönlendirir. Diğer bir yönden iman yalnız akıl işi olmayıp, aynı zamanda duygular ve hisler de imanının oluşmasında etkilidir. Akseki imanının bu yönüne vurgu yapar. Ona göre imana ancak akıl ile duygunun birleştiği noktada rastlamamız mümkündür. Böyle bir iman, aklın söylediğini kalbin de söyleyip kabul etmesidir (Akseki 1993, 63). Burada kişinin aklı ile kalbini bir araya getirip enerji oluşturan şey, onun iman ettiğidir.

Din içerisinde çok önemli bir yeri bulunan iman kelimesi Kur'an'da sekiz yüzden fazla geçmektedir. Bu durum bir dini inanç için imanın ne denli önemli olduğunu gösterir. Dinin merkezinde yer alan iman, hayata anlam ve mahiyet kazandırır. Bu bağlamda iman, inanan insanın yaşadığı psikolojik bir olgudur. Bu yönü ile imanı “ferdin kendisini inanmaya çağıran dini davete verdiği olumlu ve deruni cevap” olarak tanımlamak da mümkündür (Köse 2000, 410). Bu açıdan iman olgusunun mantıki doğruluğu sorgulanamaz. İman objektif ve deneysel bir bilgi olmayıp deruni ve sübjektif bir bilgi, duygu hatta bir keşif olarak değerlendirilebilir. Çünkü kişinin bir olay karşısında duyduğu acı nasıl diğer insanlar tarafından reddedilemezse, Tanrının varlığını hissettiğini söyleyen kişinin bu beyanı da objektif olarak yargılanamaz, inkâr edilemez. Nitekim inanca göre Tanrı ona inanan olsa da olmasa da vardır. Tanrı ile ona inanarak iman ilişkisini başlatan bireydir. Bu nedenle iman ilişkisinde birey aktiftir. Dinler tarafından inanılacak değerler her ne kadar ortaya korsa da birey bu değerlere inanmak istemezse yani bireyde inanma arzu ve iradesi yoksa bunlar birey için inanç değeri taşımaz. Bu nedenle imanın her aşamasında bireysellikten bahsedilebilir (Özcan 1997, 24-25).

İman eden kişinin imanı, onun hayatının her safhasına yayılmıştır. Onun yürüyüşünde, konuşmasında, konuşurken kullandığı sözcüklerde imanının rengi vardır. İman bu bağlamda insan hayatının her merhalesine müdahil olur. İnanan yemesini, içmesini, giyinmesini, eğlenmesini tamamıyla her şeyini ona göre düzenler. Bu bağlamda inanan mevcut alternatiflerden uygun olanı imanı ile seçmeye devam eder (Aydın 2004, 131). Bu doğrultuda Kierkegaard iman ile hiçbir şeyden vazgeçmediğini aksine iman sayesinde her şeye sahip olduğunu ifade eder ve ekler;“...tıpkı “biber tohumu kadar imanı olan dağları yerinden oynatabilir” sözünde belirtildiği gibi. Ebedi olanı ele geçirmek üzere geçici olan her şeyden feragat etmek için has bir insani cesaret gerekir. Ben bunu ele geçiririm ama tüm sonsuzluğa karşı ondan feragat edemem ve bu bir iç çelişkidir. Fakat çelişkili ve hürmetkâr bir cesaret, saçmalığın inayetiyle geçici olanı tamamen kavramak için gereklidir; bu da imanın cesaretidir. İbrahim, İshak’a olan talebinden iman yüzünden feragat etmedi, onu imanı sayesinde kazandı.”(Kierkegaard 1990, 43).

İmanın temelinde var olan şey yüce varlığı kabul edip ona bağlanma duyusudur. Buradaki bağlanma esirin efendisine bağlanması gibi bir şey olmayıp, ondan farklı olarak bağlananın bütün varlığıyla bu bağlanışı istemesi ve kendi iradesi

ile yüce varlığa olan hayranlığı ve sevgisi ile bunu gerçekleştirmesidir. Esirin efendisine olan bağında ise, onun isteklerini yerine getirmeden başka bir tercihi yoktur (Yavuz 1983, 21). İnanan Rabbine bütün samimiyetiyle kendi istediği için bağlanır ve onun kendinden istediği davranışları büyük bir coşku ile yerine getirir. Müslümanın Rabbine itaati onda başka hiçbir şeyin uyandıramayacağı ruhsal mutluluğu oluşturur. Bir açıdan bu duyguya “huşu” da denilir. Ancak iman bir boyunduruk aracı değildir. Aksine o, insanın bencil duygu ve eğilimlerinin baskısından kurtulmasına yardımcı olan, ruhi yükselişine izin veren bir hürriyet vasıtasıdır (Yavuz 1983, 22). Böylece inanan inandığına duyduğu sevgi ve saygısından dolayı onun isteklerine gönülden boyun eğer. Bu durumda yüce bir varlığa iman, onu yaratıcısıyla beraber sahip olduğu insani içgüdülerin esaretinden kurtarıp olgun insanlığa yönelttiği gibi yine kendisinde var olan insani değerlerini de yükseltmeye vasıta olur (Balaban 1982, 57). Esasen insanın Allah’a imanı sadece duygusal boyutta gerçekleşmez (Özcan 1997, 22). Zira iman olgusu bireyde gerçekleşirken, onun duygu, düşünce ve davranışlarını karşılıklı olarak etkiler. Ve bu etkileşim sonucunda bir yaşayış meydana getirir. Dolayısıyla davranışlarda kendini göstermeyen bir iman fert içinde uzun zaman yaşayamayabilir (Yapıcı, 1997, 68). Nitekim iman bir anda olup biten bir hadise olmadığı gibi o bireyde kolayca gerçekleşen bir durum değildir. Bu yüzden Kierkegaard imanı, en büyük ve en zor olan şey olarak ifade eder ve Hz. İbrahim’in imanı sebebiyle oğlunu kurban etmek zorunda oluşunu buna örnek verir (Kierkegaard 1990, 46).

Ayrıca iman, estetik bir duygu değildir. O bundan çok daha yüksek bir şeydir. Çünkü imanın öncesinde iman edilecek varlığa teslimiyet, bağlanma, sığınma ve güvenme vardır. Aynı zamanda iman, kalbin bir anlık acil bir güdüsü değil, insan yaşamının ve var oluşunun bir paradoksudur (Kierkegaard 1990, 41).

İmanı, kişinin kendine yönelmesi veya kişinin kendine, başkalarına veya evrene olan tepkisi olarak değerlendirenler de olmuştur. Ancak iman, insanlığın köklü bir özelliği olup insanın hayatı, sadece günlük dünyevi olandan daha çok, aşkın boyut açısından görmesi, hissetmesi ve iş yapma kapasitesini yansıtmaktadır. Doğrudan gözlenemeyen iman, kelimelerde, davranışlarda, ahlaki törenlerde, sanatta, hukukta ve toplumda olduğu gibi sayısız şekilde gözlenebilir (Yıldız 2006, 83). Buradan hareketle imanın yerinin kalp ve ruhun derinlikleri olduğunu söyleyebiliriz. Ancak somut bir nesne gibi imanı göremeyiz, dokunamayız. İnsanın içinde olan

imanı onun davranışlarına olan yansımasıyla hissedebilir varlığına tanıklık ederiz. Bu şekilde imanı çeşitli açılardan değerlendirmek mümkün olacaktır. İmandan bahsedebilmek için öncelikle inanacak bir birey olduğu gibi inanılacak bir varlığın da olması gerekmektedir. Çünkü iman, inanan ve inanılan arasında kurulan bir bağıdır. İnanan insan, geçmişe, ana ve geleceğe, imanı perspektifinden bakar.

Bir konunun bireye göre inanç konusu olabilmesinin ön koşulu bireyin dikkatini çekmesidir. O dikkatini çeken konuya ilgisini yöneltir. Bu konu hakkında çeşitli bilgiler edinir, onu kendisi için inanmaya değer bir konu olarak görür. Bu süreç içerisinde o konuyu kendisi için her hangi bir konu olmaktan çıkarıp, kendisi için bir inanç konusu haline getirirse imanın ön aşaması olan inanmayı başarmış demektir. Birey inanmaya başlayarak farklı bir yola gider; onun duygu ve düşüncelerinde, davranış ve beklentilerinde, istek ve arzularında inancı kendisini hissettirir (Özcan 1997, 26).

Nitekim iman, feridin Tanrı'nın varlığına olan inancını ifade eder. Bu yüzden vahiy, peygamberlik, âhiret gibi iman konuları temelde Tanrı inancına dayandırılır. İman bir anda oluşan yahut elde edilen basit ve anlık paradoks değil, bir gayretin neticesinde ulaşılan bir gayedir (Vergote 1991, 235). İnanan insan belli süreçleri aşarak ona ulaşmaktadır. Nitekim imanın bireyde bir anda oluşmadığı konusuna Kur'an da vurgu yapar. Furkan suresi 32. ayette; *"İnkâr edenler, Kur'an, ona bir defada indirilmeli değil miydi? derler. Biz onunla senin kalbini sağlamlaştırmak için böyle paça parça indirdik ve onu ağır ağır okuduk"* şeklinde vurgu yapılmıştır. Buna dayanarak inanç konuları belli bir süreç içerisinde birey tarafından içselleştirilerek iman haline dönüştürülmektedir.

Bu bağlamda inananın kişiliği, eğitimi içinde bulunduğu ortam bu sürecin oluşumunu olumlu ya da olumsuz etkileyebilir. Ancak bu her insanın imanın oluşum devresini tamamladığı ya da tamamlayacağı anlamına gelmemektedir. Öncelikle kişinin imanın oluşması için inanacağı konuya ilgisinin, ilgisi sonucunda elde ettiği bilgiler hakkında şüphelerinin olması gerekir. Burada şüphe, zihnin bir şeyin varlığı ve yokluğu konusunda tereddüt yaşaması, kararsız olması anlamına gelir (Peker 1993, 46; Kayıklık 2005, 145). Şüphede şüphe duyulan konunun lehinde ve aleyhindeki düşünceler aynı orandadır, yani henüz olumlu ya da olumsuz bir karar mevcut değildir (Peker 1993, 46). Şüphenin psikolojik olarak bireyi rahatsız eden

yönü vardır. Bir konuda şüpheleri olan insan, o konuyu düşündüğünde sahip olduğu şüphe onu rahatsız eder ve insan şüphelerinin gerçek ya da yanlış olduğu konusunda bilgi edinmeye doğru iter. İnsanın bir konudaki şüphesi ona ruhsal rahatsızlık ve yorgunluk verir. Bu durum içerisindeki birey davranışlarında tutarsız olur ve çelişkili davranışlar sergiler. Bu ruhsal hale insan yapısı uzun süre dayanamaz. Kendini rahatlatmak için şüphe duyduğu konu hakkında araştırma yapar, bilgi toplar. İnsan elde ettiği bu bilgiler ışığında şüphesinden kurtulur. Şüphenin bir ileri adımı zandır. Zan, tereddütlü ve ihtimalli de olsa bir karar aşamasına ulaşan zihni durumu ifade etmektedir (Peker 19930, 45; Özcan 1997, 52). Zan bu haliyle bireyi şüpheye nispetle tedirgin etmez. Özcan’a göre zan kesin olmayan bir karar olup, bireyin kendisine uygun görünen tarafı benimsemesi, aynı zamanda diğer tarafa da ihtimal tanınmasıdır. Bundan dolayı zihnin vardığı karar tam değil eksiktir (Özcan 1997, 52) Ancak birey zanlarının doğruluğu konusunda ısrarcı olur ve kesin bir hüküm elde ederse, bu artık “bilgi” olur. Bu kanaati inceleme yapmadan benimser ve zıt kanaatlerin de aynı geçerlilikte olabileceğine inanmazsa bu kanaat “inanç” olur (Krech, Crutehfield 1990, 175). Burada şu hususu vurgulamak gerekir; bireyin iman ettiği konu, başkaları için olmasa da kendisi için doğrulanmış ve doğruluğuna inandığı bir bilgi değeri taşır. Böylece bilgi ile doğruladığı ve doğruluğuna inandığı şeyi içselleştirip yaşamasına “iman” denir.

İnsan yapı olarak inanmaya ihtiyaç hisseder. Diğer bir ifade ile insan hem doğuştan getirdiği kabiliyetler hem de içinde yaşadığı kültürün etkisiyle inanmaya, kabiliyetli olduğu gibi aynı şekilde isteklidir. O, inancı sayesinde egoist tutumlardan vazgeçer, erdemli ve ahlaklı davranışlara ancak dini inancı sayesinde ulaşabilir (Balaban, 1982, s. 56). Bu yönden inanan birey daha çocukken anne babasının inancından etkilenir. Çocuk, tek başına hayatını sürdüremeyeceğinden anne babasına karşı büyük bir ruhsal itilişi vardır. O ebeveynine tüm ruhu ile güvenir. Çünkü karşılaştığı her sıkıntıdan onu kurtaran onlardır. Düştüğünde kaldıran, acıktığında karnını doyuran, korktuğunda bağrına basan hep onlar olmuştur. Çocuğun anne babasına bağlanışında cereyan eden ruhsal süreç birebir aynısı olmamakla beraber benzer bir şekilde insanın Allah’a (inandığı varlığa) imanında da gözlenmektedir. Çocuk için anne ve baba ne söylerse doğrudur. Anne–baba yanlış yapmaz, her yaptıkları şeyin mutlaka bir anlamı vardır. Bu yüzden çocuk anne-babasının kendisi için var olduğunu düşündüğü gibi onu her türlü kötülükten koruyabilecek güçte

oldukları fikrindedir. Bazı psikologlar çocukta var olan bu duyguların çocuğun yaşı ilerledikçe anne-babadan uzaklaşarak Tanrı inancına doğru bir yöneliş gösterdiği kanısındadırlar. Nitekim kişi inandığı varlığa en az çocuğun anne-babasına güvendiği gibi güvenmekte, onu her an her yerde gördüğünü bilmekte, hem zihinsel hem de ruhsal olarak ona inanmaya olan ihtiyacının farkında olmaktadır. Çünkü canlıların içinde öleceğini önceden bilen tek varlık insandır. Ancak insan yaratılışı itibarıyla yokluğu, kaybolup gitmeyi asla kabul edemez. Bundan dolayı insan kendinden daha güçlü bir varlığa güvenme, sığınma özlemindedir.

1.2.2. İnkâr Merkezinde Bir İman Algısı, İnançsızlık

İnancın zıddı olan inançsızlık (ateizm) ya da inkarcılık genel olarak Tanrı tanımama, O'nu yok sayma, O'na karşı çıkıp ondan uzak olma halidir (Topaloğlu 2002, 1; Aydın 1983, 188). Dinden, dini hayattan, Tanrıdan uzaklaşma hareketi olan inkârcılık, bir varoluş tartışması ve dini tutum karşıtı bir görüş olması, dini hayatla şu ya da bu şekilde ilişkisi olması nedeniyle din psikolojisinin konusu olmaktadır. Ancak dine karşı bu tür bir tavır alışı doktrin yönü din psikolojisinin konusu değildir (Vergote 1991, 231; Aydın 2004, 11-12).

Hökelekli inançsızlığı, genel özelliği olarak yaratıcı ve düzenleyici bir Tanrı'nın varlığının reddedilmesi, dini öğreti ve taleplerin hiçe sayılması olarak gösterir. Ona göre günümüzde “âleme müdahale etmeyen aşkın bir varlık” şeklinde düşünülüp kabul edilen bir Tanrı anlayışı yaygın bir şekilde görülmektedir. Bunun neticesi olarak da insanı doğrudan ilgilendiren alanlardan olan bilim, ekonomi, politika, sanat, felsefe ve ahlak konularında Tanrı'nın varlığı dışarıda tutulmaya başlanmıştır. Yaşadığımız dünyada her geçen gün dini endişe önemini kaybetmekte ve insan davranışları büyük ölçüde din dışı güdülerce yönetilmekte olup insanların çoğu artık Tanrı'da, gerçek varoluşla ilgisi olmayan, sadece basit metafizik şifreden başka bir şey görmemektedir. Böyle bir ortamda istenilen bir dini tutumun gelişmesi oldukça zordur. İnkârcı bir düşünceye dayanmasa bile bu şekilde Allahın varlığının dışta tutulduğu (Hökelekli, 2003, 204), diğer bir ifade ile dinden uzaklaşma bir sistem halinde yerleştiği zaman pratik ateizmden bahsedilebilir (Vergote 1991, 235). İnananların imanını çökerten bu tür bir pratik ateizm 18 yy. dan itibaren geniş bir alana yayılmıştır (237).

Geçmiş dönemlerde inançsızlık günümüz inançsızlığından farklı değerlendirilen bir kavramdır. Geçmiş toplumlarda, toplumun değerlerine muhalefet eden, onların bir kısmını ya da tamamını inkâr edenler inançsız olarak nitelendirilirken, günümüzde ise hem toplumun dini değerleri yok sayılmakta hem de tüm dini değerlere açıktan karşı çıkılmaktadır (Topaloğlu 2002, 2-5). İnkârcıların ya da Tanrı tanımazların bu inkârının nedeni ile ilgili farklı görüş ve düşünceler ortaya atılmıştır. Tanrı inancını kabul eden dindarlar gibi ateistler de kendi aralarında farklı gruplara ayrılmışlardır. Bunlar; a-Mutlak ateizm, b-Teorik ateizm, c- İlgisizlerin ateizmi, d-Pratik ateizm ve e-İdeolojik (Materyalist) ateizm (Topaloğlu 2002, 6-13) şeklinde sıralanabilir.

Mutlak ateizmin temel hareket noktası insanın zihninde doğuştan Tanrı fikrinin olmadığı, bu nedenle de böyle bir şeyin varlığına inanma saçma bir davranış olduğu görüşüdür (Topaloğlu 2002, 7)

Teorik ateizm ortaya konurken genellikle doyurucu olmasa da bilimsel ispatlama vasıtaları kullanılır. Burada doğrudan Tanrı'nın varlığını reddetme, inkar etme vardır. Teorik ateizm; düşünerek, tartışarak zihnî bir çabayla Tanrı'nın varlığını reddetmek ve onun varlığı ile ilgili iddiaların çürütülmesidir. Teorik ateizm dindarların Tanrı'nın varlığı için kullandıkları tezlerini eleştirip çürütme çabasıdadırlar (Topaloğlu 2002, 7-9).

İlgisizliğe dayanan ateizm ise dinsizliği her hangi bir fikri yapılanmaya dayandırmaz. Buradaki esas niyet inanmanın istenmemesi yahut henüz inanmama ya da hiçbir şekilde inanmamadır. Teorik ateizmde kararın hissi ve fikri tarafı ağır basarken, ilgisiz ateizmde duygusal yön ön plandadır. Buradaki dinsizliğin düşünmekle çok fazla bir alakası yoktur. Tersine kişinin kendine olan güvenini yenemediğini, henüz Allah'a sığınma, güvenme ondan yardım talep etme hususunda istekli olmadığını ve içinde Allah'ın varlığını kabul için yeterli izin bulunmadığını söyleyebiliriz. Bu tip ateistler Tanrı'nın ne varlığı ne de yokluğu ile ilgilenmezler (Topaloğlu 2002, 11-12).

Belirsizlik içinde görülen pratik ateizme gelince o günlük hayatta sıklıkla görülür. Pratik ateizm, ne Allah tasavvuruna zorluklar çıkaran bilimsel olma eğilimi taşıyan düşüncelere ne de gerçek inançsızlığa dayanan bir ateizmdir. Bu tip inançsızlığı daha çok rahatlığın, yüzeyselliğin, dine olan ilgisizliğin ve hatalı

tutumların içinde aramak daha doğru olur. Birey Allah'a inandığı halde yahut Allah'ın varlığını kabul etmesine rağmen onun içinde başka türlü bir hayatı yaşama eğilimi daha baskın çıkabileceği gibi, başka bir deyişle dini hayata karşı içinde bir tembellik oluşmuş olabilir. Bu tip inançsızlık en yaygın görülen inançsızlık şeklidir (Vergote 1991, 235; Topaloğlu 2002, 9-11).

İdeolojik ateizme gelince, burada özünde felsefî bir problem olan ateizm ideolojik olarak savunulmuş ve politik bir kabul haline gelmiştir. İdeolojik ateizmde özellikle Karl Marx, F. Engels, V. I. Lenin'in görüşleri etkin bir şekilde kullanılmış ve komünist partilerin propaganda aracı olmuştur (Topaloğlu 2002, 13). Bu sınıflandırmaların dışında burada sayılamayan ancak inançsızlığa sebep olabilecek birçok neden vardır. Bunlar; bireyin ümitsizlik içinde olması, hayal kırıklığına kapılması (Vergote 1999, 179), içini kemiren bir şüphenin onu rahatsız etmesi, geçici de olsa ruhsal yorgunluk içerisinde olması veya aşırı derecede baskıcı dini eğitim alması sonucu dine tepki duyması, sık sık yasakların çiğnenmesi (günah işlenmesi) ile dini hayatın her geçen gün gevşemesi ve silinmesi dinsel ve zihinsel doyumsuzluktur (Yavuz 2006, 62; Aydın 2004, 14-20).

İnançsızlık akımı tüm dünyada olduğu gibi özellikle batıda dikkatleri çekmeye başlamıştır (Vergote 1991, 232). Araştırmacılar ateizmin yayılmasında özellikle Hristiyanlıktaki üçlü inancın çok etkili olduğu kanısındadırlar. Nitekim teslis inancına Hristiyan din adamları arasından bile itirazlar gelmekte ve bu hali ile insan ruhunu kalbini tatmin etmekten uzak gözükmektedir. Bunun yanında dini törenlerde din adamlarının tavırları, o tür yerlere katılan insanların dini inanca olumsuz duygular beslemelerine neden olabilmektedir (Vergote 1991, 239-245). Bazen dünyada kötülüğün var olması, zulüm ve acıların, sefaletin, haksızlığın, adaletsizliğin varlığını insana her an hissettirmesi de onu merhametli iyi bir Tanrının yokluğu düşüncesine itebilmektedir. Ancak bu durumda aklını iyi kullanabilen bir insan bütün bu durumların sebebinin Tanrı değil, fiil ve davranışlarında hür bırakılan insanlar olduğunu bilir ve inançsızlığa sürüklenmez (Yavuz 2006, 62-63). Ateizmin psikolojik nedenleri dürtülerin ve en temel arzuların içerisinde bulunur. Dini inancın bir bireye sunduğu ilahi otorite ile ferdin içerisindeki bağımsızlık isteği çatışma doğurmakta, bu hal çoğu zaman insanın zevk ve mutluluk sorunundan hareketle hızlanmaktadır. Özellikle cinsel zevk arzusunun iman tutumunu parçalaması olasıdır (Vergote 1991, 244). Bazı inançsızlar dini, insanın şeref ve haysiyetine yönelik

(Hökelekli 2003, 208) aklını kullanmasını, insanın kendini gerçekleştirmesini engelleyen, kişiyi Tanrıya köle eden bir yanılsama ve aldatmaca olarak görmektedirler. Humanist ateistler de denilen bu tip inançsızlar amaçlarının yalnızca insanlığı mutlu etmek olduğunu, bununsa tanrı olmadan insan vasıtasıyla gerçekleşeceği görüşünü savunurlar. Dini iman hümanist ateist nazarında insanı kendi insani değerlerinden uzaklaştıran, böylece kendine yabancılaştıran aldatıcı bir sapıklıktır (Vergote 1991, 238-239). Dini inanca karşı bu tavır alış, insanın tavizsiz bir özerkliği arzu etmesinden beslenmektedir. Bu arzu psişizmadaki derin “ben” severlikten kaynaklanmaktadır. İnsanın her şey olmak, her şeye güç yetirebilmek kendi kendine yetmek, hiçbir şeye muhtaç olmamak arzusu, insanın yalnızca Tanrı ile olan ilişkisini değil, diğer insanlarla olan ilişkisini de alt üst etmektedir. Bu doğrultuda günümüz insanı kendi otonomisini en köklü bir biçimde Tanrı’ya iman ile yarıştırmaktadır (Vergote 1991, 199). Ancak şu bir gerçektir ki müminin imanı gereği Tanrının otoritesine bağlı olması ve ona teslimiyeti, insanın hürriyetini ortadan kaldırmadığı gibi, insanın aklını da gölgelemez. Mümin dini teslimiyeti ve imanının verdiği tecrübe ile bunu bilir ve dinin gayelerinden birinin insanın kendini beğenmişliğinin aşırılığından kurtarmak olduğunu kavrar. Ancak dini teslimiyete dışarıdan bakıldığında insanın hürriyeti ortadan kalkmış gibi görünmekteyse de, inanan insan için bu durum sağlanabilecek en hür sahayı yansıtmaktadır.

II. BÖLÜM

İMANIN OLUŞUMU VE PSİKOLOJİK TEZAHÜRLERİ

2.1. Psikolojik Açıdan Bireyde İman ve Oluşum Süreci

İnsanın yaratılışının gereği olarak bazı temel ihtiyaçları vardır. O, her zaman bu temel ihtiyaçları karşılamak eğiliminde olmuştur (Budak 2003, 381). Bu ihtiyaçların başında hayatını devam ettirebilmesi için gerekli olan yeme-içme, giyinme, barınma, korunma gibi şeyler gelmektedir (Allport 2004, 29). Bunlar insanın biyolojik yapısı için karşılanması zorunlu olan ihtiyaçlardır. Fakat insanı incelemeye başladığımızda onun sadece biyolojik yapısının değil aynı zamanda manevi yönünü oluşturan ruhunun da olduğunu görürüz. Bu bağlamda insan, ruh ve beden denen iki unsurun birleşmesinden oluşmuş bir varlık olarak değerlendirilmeli ve bütüncül bir yaklaşımla ele alınıp incelenmelidir (Yavuz 1998, 11).

İnsanı ruh ve beden olarak ikiye ayırıp değerlendiren anlayışa göre, insanın bedeni ihtiyaçları olduğu gibi manevi bakımdan da bazı gereksinimleri vardır. Bunların karşılanması insan için hayati önem taşır. İnsan hayatı incelendiğinde dünyaya gelebilmesi için bir anne-babaya ihtiyacının olduğunu görürüz. Böylece insan doğar, büyür ve ölür.

İnsan ruhunun ihtiyaçlarına, insanın psikolojik gereksinimleri de denir. Bunlar insanın dünyaya geldiği andan itibaren kendini gösterir ve artarak devam eder. Bütün bu temel ihtiyaçların başında güven ihtiyacı gelmektedir (Kayıklık 2003, 2). Küçük yaşlarda başlayan bu güven ihtiyacı ilk olarak anne kucağında giderilir. Ancak bu şekilde başlayan güven ihtiyacının karşılanma tarzı zamanla değişecektir. Çünkü insan büyüdükçe beklenti ve korkuları değişmekte, ihtiyaçları buna göre şekillenmektedir. Bazı etkenler çerçevesinde insanın bedeninde, zihin yapısında, hayata bakışında, yaşadığı olayları anlayıp sorgulamasında azımsanmayacak ölçüde değişiklikler olmaktadır. Ergenlik çağına başlayan hayatı sorgulama ve anlam arayışı insanların çoğunun yaşadığı bir süreçtir. Bu süreç ise, insanın psikik yapısından kaynaklanmaktadır (Yavuz 1983, 120). Nitekim anne kucağında giderilmeye başlanan güven ihtiyacı zamanla yön değiştirir. Çünkü birey büyüdükçe güvendiği anne babasının kendisi gibi birer insan olduğunu görür ve varlığını her

zaman yanında hissedeceği, onu daima koruyacak böylece kendini emniyette hissetmesini sağlayacak bir varlığa ihtiyaç duyacaktır (Vergote 1999, 184).

Bireyin yalnızca güvende olma ihtiyacı onu yüce varlığa yöneltmez. İnsanın içinde var olan bağlanma arzu ve isteği de onu Tanrı'yı aramaya bulmaya ve ona karşı bir bağlanma, sığınma ve teslimiyet duygusunu hissetmesine neden olur (Yavuz 1982, 95).

İnsan davranışları birden bire aniden ortaya çıkan bir durum arz etmez. Şüphesiz insan davranışlarının temelinde bir takım sebepler vardır. İnsanı davranışa yönelten ve davranışlarını yönlendiren etkenlerin başında güdüler gelmektedir. Güdüler çeşitli ihtiyaç ve isteklerden kaynaklanırlar ve insanı bunların tatmini doğrultusunda hedefe zorlarlar (Baymur, 1983 63-64; Arkonaç 1993, 226; Cüceloğlu 206, 229-230). İnsanı Tanrı'yı aramaya, bulmaya, O'na iman edip teslim olmaya ve O'na bağlılığını gösteren bir takım ibadetlere yönelten de onun içinde duyduğu ve tatmin etme ihtiyacı hissettiği güdüleridir (Hökelekli 2003, 80-81).

Ayrıca anlam arayışında olan insan, aklının cevap veremediği bazı konuların cevabını ancak dinde bulabilmektedir (Yavuz 1983, 120). Bu onun bazı konularda aciz kaldığının ve bu çaresizlik içinde ancak imanı ile yol bulabildiğinin göstergesidir. Varoluşçu psikoterapistlerin “insanın var oluşu ile ilgili sorgulaması” olarak kabul ettikleri bu süreçte dinin verdiği cevaplar, aldığı tutumlar insanın tatmin olması ve yönlendirilmesini sağlamaktadır. İnsan hayatının bir parçası olan doğum, ölüm ve bu ikisi arasında yaşanan olaylar kazanılan tecrübeler, çekilen sıkıntılar, yaşanan mutluluklar karşılanan ya da karşılanırsız kalan istekler sonucunda üretkenlik, diyergamlık ya da sosyal ilişkileri düzenleyen unsurların sorgulanmasında din, tatmin edilebilecek çıkış yollarını gösterebilmektedir (Yıldız 2006, 77). Bu nedenle insan dine karşı içten bir itiliş hissetmektedir. Nitekim insanı dine iten ve dini duygunun onun içinde uyanıp oluşmasını etkileyen sebepler birçok psikolog tarafından araştırılmıştır. R. H. Thouless dini tutumun oluşmasına neden olan faktörleri sosyal etkiler, tecrübeler, ihtiyaçlar ve düşünme yöntemleri olarak sıralamıştır. O sosyal faktörlerle bireyin içinde doğup büyüdüğü aileyi, onun verdiği eğitimi ve bireyin içinde yaşadığı sosyal çevreyi kasteder. Şüphesiz birey bilinçli yahut bilinçsiz çevresindeki insanların gelenek tutum ve davranışlarından etkilenmekte kendi tutum ve davranışlarını da bu yönde şekillendirmektedir. İçinde

yaşadığı toplum bir dini inanca sahipse oda bu doğrultuda bir inanç geliştirmektedir. İnsanı dine yönelten ve inancını şekillendiren etkenlerden biri de dış dünya ile kurduğu ilişki sonucunda elde ettiği tecrübeler (doğal düzen, ahlak ve benzeri) ve doğuşu ile birlikte var olan ihtiyaçlarıdır (Thouless 1991, 294-295). Allport ise bireyde dini duygunun oluşmasının nedenlerini, bireyin kendi bedensel ihtiyaçları, karakteri ve zihinsel kapasitesi, psikojenik ihtiyaçları ve değerleri, kendisinin rasyonel açıklama peşinde koşması ve çevresindeki kültüre verdiği cevap olarak sıralamaktadır(Allport 2004, 29). Konuyla ilgili olarak Kayıklık ise bireysel dindarlığın nedenleri olarak şunları sıralar; 1) Bireyin yaratılışında bulunan din duygusu (fitrat), 2) acizlik ve çaresizlik duyguları, 3) Entellektüel etkenler, 4) Bireysel gereksinimler,5) Korkular, 6) Toplumsal etkiler (.Kayıklık 2002, 38)

Genellikle insanlar ağırlıklı olarak kritik dönemlerinde dini duyguya daha fazla ihtiyaç hissetmekte ve bu dönemlerde dini bilinç de o oranda yoğun olmaktadır. Özellikle korku, acı, suç, eksiklik ve değerlerin yeniden inşasında dine olan ihtiyaç artmaktadır (Allport 2004, 30-36; Kayıklık 1994, 23; Yavuz 1983, 135-136; 1998, 113; Yıldız 2006, 47; Peker 1993, 63). Bu durumu W. James şöyle ifade eder; “Kendimizi acz içinde, eksik hissettiğimiz bir anda din imdada koşmaktadır. Yalnız dindar olma halinde ona erişebilen bir ruh hali vardır ki bu bütün umutların kaybedildiği ve bizi çevreleyen hayatın adeta bizi terk ettiği bir anda ortaya çıkan dini duygu sayesinde bizi yeniden gençleştirmekte ve iç hayatımızı değiştirmektedir. Böylece bütün sıkıntılardan kurtulmuş, her türlü endişeden arınmış olarak kendimizi yepyeni bir dünyada buluruz. Böyle bir sevinç duygusuna ancak dinde rastlanabilir. Aynı duyguyu başka bir yerde bulmak mümkün değildir (Peker 1993, 64). Draz ise insanın dine yönelmesini ümitsizlik ve karamsarlık duygularına mukavemet etmenin en güçlü zırhı ve en büyük vasıta olan irade gücünün tekâmülü için zorunlu bir unsur olarak görür (Draz trh, 111). Bu konuyla ilgili olarak gençler üzerinde yapılan bir araştırmada deneklerin %50’si dinin kendilerine ruh huzuru verdiğini ve bir güvenlik duygusu sağladığını ifade etmişlerdir. Aynı zamanda %50’den fazlası dini kendisine dayanılacak tek gerçek olarak görmektedirler. %64 de eğer Allah’a olan imanlarını kaybedecek noktaya gelselerdi artık hayatlarında hiçbir rahatlık kalmayacağını belirtmişlerdir (Hökelekli 2003, 113).

İnsan pek çok sebepten dolayı dine karşı bir itiliş ve yöneliş hissetse de zaman zaman ondan uzaklaştığı ve bu ihtiyaçlarını başka şeylerde karşılamaya

çalıştığı anlar olmuştur. Nitekim batıda başlayan Rönesans ve reform hareketleri kısmen bu çabanın ürünüdür. Batıda yaşanan Rönesans, reform hareketleri ve sanayi devrimi ile birlikte insanlar kendilerine çok yakın hissettikleri, içlerinde yaşatıp hayatlarını onun verilerine göre düzenledikleri dinden uzaklaşmaya başlamışlardır. Bu süreçte insan, dinin hayat dışına itilmesinden doğan boşluğu nasıl dolduracağını bilmemekte ve bu boşluğu doldurabilmek için bir arayışa girişmektedir. Bu arayış, dinin aleyhine sonuçlanmıştır. Varoluşçu psikoterapistlere göre oluşan bu vahim tablo, başta din olmak üzere değerlerin kenara itilmesinden kaynaklanmaktadır (Yıldız 2006, 78). Ancak insani tecrübeler göstermektedir ki, insanlar zaman zaman dinden uzaklaşsa da ondan çok ayrı duramamışlardır.

2.1.1. İman Oluşumunda Belirleyici Faktörler

Din psikologları insanları derinden etkileyen ve onların ruhlarının derinliklerine kök salmış olan dinî duygu, düşünce ve inancı çeşitli kuramlarla açıklamaya çalışmışlardır. Bu kuramların belli başlıları; Yükleme kuramı, Bağlanma kuramı ve Nesne ilişkileri kuramı olarak sayılabilir (Ok 2007, 47). Bu kuramlardan “yükleme kuramı”, insanların tabiatı ve kendilerinde gördükleri durumları açıklama çabalarıyla ilişkiliyken “bağlanma kuramı” ise bireylerin zor zamanlarda kendilerine yakın buldukları bağlanma ortamlarını ve nesneleri açıklaması olarak kabul edilir. Son olarak “nesne ilişkileri kuramı”, çocukluk döneminde özellikle ebeveyn ile yaşanan ilişkinin dinsel düşünce ile olan etkisini ele alır. Nitekim Ok, yaşamın çeşitli belirsizlikleri ve çaresizliklerinin, insanın ölümlü oluşunun, anne, baba ve çocuk ilişkilerinin, varoluşsal kaygı ve korkuların, bağlanma arzusu ve dayanışma arayışının, ya da kimlik oluşturma eğilimlerinin insanların dindar olmalarını önemli ölçüde etkilediğini düşünmektedir. Ona göre hayatın kendisi insanı inanmaya, yüce bir yaratıcının varlığına iman etmeye itmektir. Nitekim bu doğrultuda yapılan araştırmalar inanç olgusunun dinlere özgü bir olgu olmayıp tamamen insanî bir olgu olduğunu göstermektedir (Ok 2007, 47).

Bir başka yönden, insanın dindar olmasını sağlayan onun dine karşı hissettiği duygu ve düşünceleridir. Dini inancın temelinde insanda var olan bu dini duygu ve düşünceler vardır. Bu açıdan insan, hayatında karşılaştığı zorluklarla baş etmede dini kendine destek almaktadır. Dini inancı, bireyin içinde yaşadığı hayatı anlamasında, anlamlandırmasında yardımcı olduğu gibi içine düştüğü gerek ruhsal gerekse

çevresel sıkıntılardan kurtulmada psikolojik bir referans da olmaktadır. Öyleyse insanın inancının, onun kişiliğine çeşitli katkılarda bulunduğunu söyleyebiliriz. O zaman, “insan hayatında bu kadar önemli olan genelde dini inancı özelde yaratıcıya olan imanı nasıl ortaya çıkmaktadır ?” sorusu akla gelmektedir. Bu sorunun cevabı hakkında iki görüş belirginleşmiştir. Bunlardan ilki insanın kendisindeki bu inanma ihtiyacının ve inanabilme özelliğinin doğuştan var olduğudur. İkinci görüş ise insanın, doğuştan böyle bir donanıma sahip olmadığı ancak, doğumu ile birlikte öncelikle ailesinde daha sonra da çevresinde karşılaştığı diğer insanlardan görerek öğrendiği ve zamanla içselleştirdiği bir olgu olduğudur.

İnanca yönelişin, insanın kendi yapısından kaynaklandığını söyleyenler, dinin fitri ve insan doğasının bir gereği olduğu düşüncesindedirler. Çevresel faktörleri önemseyenler ise insanın sosyal bir varlık olarak pek çok düşünceyi, davranışı etrafındaki insanlarla ve onların kültürleriyle etkileşmesi sonucunda öğrendiğini iddia etmektedirler. Yavuz dini inancın ortaya çıkmasında ve oluşmasında kültürel etkenlerin en önemlilerinden birisinin aile olduğu görüşündedir. Ona göre yapılan bütün tecrübî gözlemler; dinin psişik muhtevasının, dini davranış ve tutumların dışı vurulmasının ilk çocukluk döneminde gözlemlendiği ve burada çocuğun ailesi ile ilişkisinden beslendiğini ifade etmiştir. Çocuk inanırken burada anne-babanın veya diğer yakınlarının inancının sadece taklidini yapmaz, aksine çocuğun inancı onu rahatlatır, kendisini emniyet içerisinde bulunduğu hissi verir. Yaşanan bu duygular çocuğun imanın yararlı olduğu hissini duymasını sağlar (Yavuz 1998, 48-49).

Yapılan deneysel araştırmalar, çocuğun gelişmesinde iki ana gerçeğin etkin olduğunu ortaya koymuştur. Bunlardan biri çocuğun istidat ve kabiliyetleri dediğimiz ruhsal güçleri, diğeri de onun kültürel çevresidir. Yani diyebiliriz ki birey ne yalnız doğuştan getirdiği istidat ve kabiliyetlerin ürünü, ne de sadece içinde yaşadığı toplumun bir mahsulüdür. Dini inancın oluşumu için de bu yargı geçerlidir (Yavuz 1983, 106).

2.1.1.1. Doğuştan Donanım

Nesiller boyu varlığını koruyarak süregelen dini inanç, insan hayatında önemli bir yere sahiptir. İnsanın bu dini inanca sahip olmasında çeşitli etkenler söz

konusudur. O, içinde yaşadığı toplumda dinle ilk diyalogunu kurar. Ancak birey imanının oluşumunda bu etkileşim haricinde deruni bir his olarak içinde var olan “inanma ihtiyacı”, bir şeylere bağlanma ve sığınma ve güvenme güdüsü de etkili olur. Dini inancın özünü oluşturan imanın ortaya çıkışı hakkında Balaban, “iman, bize verasetle gelir ve onu bize yaşadığımız muhit de verir” (Balaban 1982, 112) demektedir. Draz ise, din düşüncesi ve dindarlık fikrini insanın muhtelif meleke ve arzularından ortaya çıkan zihni ihtiyaçların gereği olarak görür (Draz trh, 111). Vergote göre ise, insan yaratılış itibarıyla Tanrı’ya inanmaya programlanmış değildir. Birey Tanrıya inanmaya kabiliyetli olup onu Tanrı’ya inanmaya götüren şey duygusal güçleridir (Vergote 1999, 177). Peker de bireyi dine yönelten şeyin din duygusu olduğu görüşündedir (1993, 62).

İnsanın duygu ve düşüncelerine yön veren onun ruhsal yapısıdır. Diğer taraftan insanın ruhunu besleyen, onun duygu ve düşünceleridir. İnsanın ruhsal yapısında bağlanma temayülü vardır (Kayıklık 1994, 28). Bu bağlanma temayülü kendini ilk olarak çocuğun anne ve babaya bağlanmasında gösterir. Nitekim Freud çokcuktaki Tanrı tasavvurunu baba modeli ile anlatmış olup, çocuğun Tanrısının temelde yüceltilmiş babadan başka bir şey olmadığı görüşünü ortaya atmıştır (Allport 2004, 28). Şüphesiz burada vurgulanması gereken şey çocuğun doğarken dini uyarılara kabiliyetli ve istidatlı oluşudur. Rousseau’ya göre çocuk doğuştan “tabula rasa” yani bomboş bir kâğıt gibi doğar. Ancak din psikologlarının yaptığı araştırmalar bu görüşü doğrular nitelikte olmayıp tam tersi çocuğun din duygusuyla doğduğu görüşünü doğrulamaktadır (Balaban 1982, 3; Yavuz 1983, 112; 1986, 137; Allport 2004, 62). James’e göre çocuk duygusal olarak Allah’a inanmadan yaşayamayacağını bilir. Buna karşılık o bu duygunun içinde nasıl olduğunu, Allah’ı neden istediğini bilmez ve O’nu açılayamaz ancak içinde Allah’ı duyduğunun farkındadır. Şüphesiz çocuk için önemli olan Allah’ı açıklaması değil O’nu duyması ve yaşamasıdır (Yavuz 1986, 137).

Fizyolojistlere göre din duygusu insanda diğer duygular gibi uzviyetin vergisidir. Bu duygu insanda ya vardır ya da yoktur. İlahiyatçılara göre bu duygu insana Tanrı vergisidir ve doğuştan vardır (Fırat 1977, 26). Din duygusu din konusunda önemlidir. Çünkü duygu dinin ilk ve derin kaynağıdır. Din duygusu bireyi Allah’a teslimiyete ve onunla ahitleşmeye kadar götürür (27).

Nitekim bu durum Kur'an'da Araf suresi 172. ayette ;*“Bir de Rabbin, Âdemoğullarından, bellerindeki zürriyetlerini alıp da onları kendi nefislerine şahit tutarak, Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” dediği vakit, "pekâlâ Rabbimizsin, şahidiz" dediler. (Bunu) kıyamet günü "Bizim bundan haberimiz yoktu." demeyesiniz diye yapmıştık.”* ifadesiyle vurgulanmaktadır. Şüphesiz İslam inancına göre insanlar inanıp inanmama hususunda ahirette sorgulanacaklardır. Bu doğrultuda eğer Allah insanı inanma kabiliyeti ve istidadı ile yaratmamış olsa idi o zaman insanlardan vermediğini istemiş olurdu ki bu Tanrı insan ilişkisine uymaz. Diğer bir ayette; *“Sen yüzünü, Allah'ı birleyici olarak doğruca dine çevir, Allah'ın yaratma yasasına (uygun dine dön) ki insanları ona göre yaratmıştır. Allah'ın yaratması değiştirilemez. İşte doğru din odur .Fakat insanların çoğu bilmezler.”* (30/30). Bu ayette insanın inanmaya eğilimi ve inanabilme gücü vurgulanmaktadır. Burada kullanılan fitrat kavramı, doğal yaratılış, yaratılma, meydana gelme, kabiliyet, istidat, doğuştan gelen yeti, güdü, içgüdü vb. anlamlarına gelir. Yavuz bu açıdan fitratı şöyle ifade eder; *“Fitrat yaratılışın ilk şeklini ve bütünü kapsar; yani bütün insanlarda ortaklaşa bulunan genel bir yaratılış özelliğidir. Dış etkenlerle ferdin kazandığı yetenekler asıl fitrattan (yaratılış) beslenir. Her insanın yaratılışına esas olmak üzere kendisine özgü kişisel fitratı vardır. Ruh, ferdin eğilimlerini yaratılış gayesine uygun olarak yöneten bir güce sahiptir. Esasen fitrat dini anlamda insanın doğuştan doğal olarak Allah'a inanmaya yetenekli ve dini inancı kabul etmeye elverişli bir yaratılışa sahip olduğunu; bunu dünyaya gelirken beraberinde getirdiğini, kendisindeki inanma yetisini dış etkenlerin tesiri ile zamanla gösterdiği anlamına geldiğini söylemeliyiz* (Yavuz 1983, 109; 1998, 119-120). Hz. Peygamber bir hadisinde bu konuya şöyle işaret etmiştir, *“Her yeni doğan çocuk, fitri özüne uygun olarak doğar, sonra anne ve babası onu ya Yahudi ya da Hristiyan veya putperest yapar.”* (Müslim, Kitabı'l-Kader, 46/22). İbn Teymiye'de bu konuda, kalplerin Allah'ı tanımaya O'nu tasdik edip dinini kabul etmeye uygun bir yapıda yaratıldığını, fakat zaman zaman bu özelliğini bozabilen tesirler altında kalabileceklerini söylemektedir. (İbn Teymiye 2002, 120).

Kasapoğlu ise din duygusunun insanda doğuştan var olduğunu ifade eder ve bu görüşünü şöyle açıklar, *“Her şeyin yolunda gittiği zamanlarda Allah'ı unutan en sıkı ateistler, en azılı Tanrı tanımazlar bile musibetlerin her yandan kendilerini kuşattığı ve başka çıkış yolunun bulunmadığı durumlarda imdat çılgınlıklarıyla Allah'a*

yalvarıp yakarılır” (Kasapoğlu 1997, 17). Bu görüşü Kur’an şöyle destekler, “O, *kâfirler kara bulutlar gibidir, dalga sardığı zaman dini Allah’a has kılarak O’na yalvararak dua ederler. Allah onları karaya çıkarıp kurtardığında içlerinde bir kısmı doğru yolda kalır.*” (31/32).

H. Ziya Ülken ise dini insan tabiatından kaynaklanan bir his olarak görür, “dinin ilk ve müstakil membaşı bireyin kalbinde ve hissinde vicdan ve tabiatından sudur eder... Ne irade ne zeka bizi dinin âlemine sevk eder. O, kökü mevcudiyeti en derinlerde bulunan bir histir” (Ülken 1932, 12).

Kur’an’ın verdiği Hz. İbrahim kıssasında o, içinde yaşadığı toplum yanlış bir inanca sahip iken onun kendi içinde hissettiği bir duygu ile Tanrı araması ve bulması oldukça anlamlıdır. Nitekim bu durum En’am süresinde 74-81. Ayetlerde şöyle izah edilmiştir, “*İbrahim, babası Âzer’e demişti ki, "Sen, putları Tanrı mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni ve kavmini açık bir sapıklık içinde görüyorum". Böylece biz İbrahim’e göklerin ve yerin melekûtunu (muhteşem varlıklarını) gösteriyorduk ki, kesin inananlardan olsun. Üzerine gece bastırınca, bir yıldız gördü, "Rabbim budur" dedi. Yıldız batınca da, "Ben batanları sevmem" dedi. Ay’ı doğarken gördü, "Rabbim budur" dedi. O da batınca, "Yemin ederim ki, Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi, elbette sapıklığa düşen topluluktan olurdum" dedi. Güneş’i doğarken görünce, "Rabbim budur, bu hepsinden büyük" dedi. O da batınca dedi ki, "Ey kavmim! Ben sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım". "Ben yüzümü tamamen, gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve artık ben asla Allah'a ortak koşanlardan değilim". Kavmi onunla tartışmaya başladı. O da onlara dedi ki, "Beni doğru yola erdirdiği halde Allah hakkında benimle mücadele mi ediyorsunuz? O'na ortak koştuklarınızdan hiç korkmuyorum, ancak Rabbimin dilediği şey hariç. Rabbim ilmiyle her şeyi kuşatmıştır. Hiç düşünmez misiniz?" "Hakkında hiçbir delil indirmediği halde, siz Allah'a ortak koşmaktan korkmuyorsunuz da, ben sizin ortak koştuklarınızdan nasıl korkarım?" Eğer bilerseniz söyleyin, bu iki topluluktan hangisi güven içinde olmaya daha layıktır?*

Bir başka açıdan doğuştan donanım ve beraberinde gelen Tanrı inancı fikri, insanların, küçük yaştan itibaren “her şeyden güçlü bir varlık arama ve bu varlığa sığınma” duygusu ile bağlantılı görülmüştür. Bu duygu insanla birlikte doğuştan bulunur (Peker 1993, 66-67). Allport ise insandaki bağlanma duygusunu korku ile

ilişkilendirmiştir. Ona göre “Korku, insanda var olan birincil unsurların başındadır. İnsan hayatı, düşmanların korkusu, tabiatın korkusu, hastalık korkusu, fakirlik korkusu ve ölüm korkusu arasında yaşanan açmazlarla devam etmektedir. Bunlar arasındaki en büyük korku ölüm korkusudur. Çünkü yeryüzündeki canlılar arasında sadece insan öleceğini bilmektedir.”(Allport 2004, 29). İnsanın ruhunda yaşadığı bütün bu korkular onu bu korkulara karşı güvenli ve emniyette hissedebileceği; kendinden daha güçlü, kudretli, büyük bir varlığa sığınmaya doğru itmekte, her alanı koruyacak, kollayacak her zaman yardımını isteyebileceği bir varlığa doğru sürüklemektedir.

İnsan yalnız korkularıyla yahut ruhunun derininde hissettiği bağlanma temayülü ile Tanrıya yönelmez. İnsan hayatı boyunca çeşitli sıkıntı ve acılara maruz kalır. Bir çocuğun anne babasının boşanmasından duyduğu acıyı yahut başkasının gördüğü kâbuslardan duyduğu acının azalması hatta ortadan kalkması için edilen dualar onu dine dindarlığa doğru iter ve canlı bir dini tecrübenin doğmasına neden olur (Allport 2004, 30). Bu doğrultuda Pazarlı inancın gerek ruhi gerek içtimai çeşitli amillerin tesiri altında oluşan bir terkip olduğu fikrini savunur (Pazarlı 1968, 3).

2.1.1.2. Sonradan Kazanım

İnsan sosyal bir varlıktır, kendini doğduğu günden itibaren bir toplum içerisinde bulur. O toplumun içerisinde yaşar, büyür ve ölür. Bu açıdan insan tüm hayatını geçirdiği toplumun içerisinde yaşarken toplumun bir takım değerleriyle karşılaşır. Bu değerler ise toplumun sahip olduğu başta din olmak üzere dil, adetler vb. sosyo-kültürel değerlerin tamamıdır. Nitekim insanlık tarihine bakıldığında her döneminde insanın bir şeye inandığı gerçeği ile karşılaşırız. Birbirlerinden farklı şekil ve çeşitte de olsa onun hayatında dinler ve ritüellerin varlığı söz konusudur. Hatta pozitivizm öncesi dönemde dinin insan hayatını tamamen kuşattığını söyleyebiliriz. Bu her şeyin dine göre, din etrafında ve dinle şekillendiği anlamına gelir (Tümer, Küçük, 1997, 1). Yaşanan siyasi ve askeri olaylar olmak üzere birçok hadisenin kaynağını dinden aldığına şahit oluruz.

Dinin insan hayatını bu kadar derinden etkilemesini incelediğimizde bunun dinin insanı muhatap alması ve insanın da ona olan ihtiyacından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Dinin insan hayatındaki etkisiyle ilgili farklı bakış açıları söz

konusudur. Dinin insan hayatında var olan kaynaştırıcı, birleştirici ve bağlayıcı bir etkilime gücü söz konusudur. Bu şekilde o insan hayatını düzenler ve programlar (Yavuz 1998, 115).

“İnsan hayatında bu denli önem ve etkiye sahip olan din bireyin ruhunda nasıl gelişmekte ve dışarı tezahür etmektedir? sorusu akla gelmektedir. Nitekim bu doğrultuda bakıldığında insan onunla ilk olarak içinde doğduğu ailesinde karşılaşır. Bilindiği üzere çocuk biyolojik doğumundan sonra kendini soyo-kültürel çevrenin etkisinde bulur. Bu çevreyi önce anne-baba daha sonra kişinin çevresinde yaşayan insanlar oluşturur. Çocuğun çevresiyle ilgili karşılıklı iletişimi başladığı andan itibaren onun sosyo-kültürel doğumundan bahsedilebilir. Bu aslında bütün hayatı sosyal çevresine uyum sağlamakla geçen ferdin topluma kabul edilme sürecidir. Bu gün ferdin doğuştan getirdiği kabiliyet ve istidatları sosyal çevresinde hazır bulduğu inançların kültürel değerlerin, örf ve adetlerin onun şahsiyetinin gelişmesinde önemli rol oynadığı kabul edilmektedir. Hz. Peygamberin bu konu hakkında söylediği “fitrat hadisi” diye bilinen meşhur rivayette de olduğu üzere çevrenin ferdin gelişimi üzerinde olumlu ya da olumsuz etkisi söz konusudur (Günay 1992, 67-69). Esasen ferd, gerek isteyerek gerek istemeyerek çevresine tabi olmak durumundadır.

Bu açıdan sosyal bir canlı olarak insan içinde yaşadığı topluma ait olduğunun şuuruna vardığı andan itibaren bu toplumda daha önceden beri mevcut olan Tanrı fikrini hazır bulur. Bu bilgi tohumu ilk zamanlar son derece karışık duygulardan ibaret olsa bile sonraları Tanrı kavramına dönüşecek içinde yaşadığı şeyin temeli ve özüdür. İster düşünce ürünü olsun ister bu türlü dini kamuoyundan veyahut bir ilhamdan doğmuş olsun veyahut uluhiyyetle ilgili daha sonraki bilgilenme bu ilk dini duygu ile birleşecektir (Gilsen 1991, 57). Bu bağlamda Özcan da bireyin içinde yaşadığı toplumla olan ilişkisinin, bireyin dini inancına olan etkisine dikkat çeker. Ona göre birey içinde yaşadığı toplum ve o toplumda tecrübe ettiği dini hayat onun imanının başlamasında etkilidir. Sosyal çevrede var olan dini inanç anlayışı bireyin iman yoluna girmesine neden olabilmektedir. Bu gibi durumlarda ferd içinde yaşadığı topluma katılıp dini kullanmakta ve daha sonra ibadet ve dini ritüellere katılıp inanç önermelerini öğrenerek şuurulu bir inanan haline gelebilmektedir. Birey toplum içinde yaşarken dini öğretileri taklit seviyesinde yapıyor olsa bile bu, fertte dini duygunun ortaya çıkmasında etkili olabilmektedir. Bireyin içinde yaşadığı sosyal ortam, aldığı eğitim ve benzeri faktörler onun imanında ve imanın oluşup

oluşmamasında büyük bir öneme sahiptir (Özcan 1997, 32-33). İnsanın davranışlarının oluşmasında dış çevre oldukça önemlidir. Çünkü insan ister istemez çevrenin etkisinde kalır. Nitekim birey topluma adapte olamazsa toplumdan dışlanması muhtemeldir. Sosyal norm dediğimiz toplumun ferd üzerindeki onun duygu, düşünce, arzu, istek ve davranışlarına olan olumlu yahut olumsuz tesiri büyük öneme sahiptir. Bu bağlamda bireyin hayatının merkezinde olup onu derinden etkileyen dini inancın çevreden etkilenmemesi düşünülemez. Konuyla ilgili olarak Bilgin “Çoğu zaman ferdin dini inancı çevrenin inancıdır; Onun sahip olduğu iman, toplumun imanına bir iştirakten adet olan inançları takliden benimsemekten ibarettir” (Bilgin 1995, 5).

Ferdin kişiliğinin ve inancının oluşmasında içinde yaşadığı toplumun ona olan tesiri Kur'an'da sıkça vurgulanmıştır. Nitekim konuyla ilgili Furkan suresi 26-28 ayetlerde geçen; “*İşte o gün gerçek hükümlanlık, çok merhametli olan Allah'ındır. Kâfirler için ise o, pek çetin bir gündür. O gün zalim kimse ellerini ısıracak, "Eyyvah!" diyecek, "keşke Peygamberin yanında bir yol tutsaydım! Eyyvah!" diyecek, "keşke falancayı dost edinmeseydim."* ifadelerinde kâfirler inanmama gerekçeleri olarak arkadaş çevrelerini göstermekte ve onların etkisi ile böyle bir tercih yaptıklarını itiraf etmektedirler. Bireyde inancın oluşmasına olumlu ya da olumsuz etki eden faktörlerden biri yaşanan toplumsal çevrenin kültürel ve ideolojik niteliğidir. Kur'an bunu kabul ederek istediği toplumun oluşması için şartları hazırlamaya çalışır (Güler 2003, 73).

Çocuk yaşta iken insanın tutum bilgi ve inançlarının kaynağı anne, baba ve öğretmenlerdir. Yetişkinlerin inanç ve tutumlarının kaynağı ise kitle iletişim araçları ve sosyal kurumlardır. İnsan bio-psişik bir varlık olarak doğar ve doğduğu zaman kendini kültürel bir dünyada bulur ve orada büyür. Bu süreçte o, bu kültürel ortamı olumlu ya da olumsuz yönleri ile beraber hazır bulmuştur. Zaman içerisinde içinde yaşadığı bu kültürel dünya ona kendiliğinden bir form kazandırır. İnsanın bio-psişik bütünlüğü (kimliği) kendisi farkında olmadan bu dünya tarafından yoğrulur. Çocuk büyümeye başlayınca inanç ve tutumlarını kaynağı olan aile ve okuldan toplum içine doğru kayar. Bundan sonra ferdin şahsiyet ve kimliği büroda politik hayatta ve devletin her kurumunda kendine örnek alacak birini bularak teşekkül eder. Fakat örnek alınan düşüncenin doğruluğunu ve yanlışlığını ya da ahlaki anlamda iyiliğini ve kötülüğünü o sosyal çevreye egemen olan düşünce biçimi belirler. İnanç ve

tutumlar ferдин şahsiyetini ideolojik ve kültürel kimliğini teşkil eden davranışlarda tezahür eder (Güler 2003, 74). Bu durumu Kur'an İsra suresi 84. ayette vurgular, *"De ki, "Herkes kendi kişiliğine(inanç ve tutumlarına, çevresine) göre iş yapar. Bu durumda kimin en doğru yolda olduğunu Rabbiniz daha iyi bilir."*

Dini, bir bütün olarak ele alıp değerlendirdiğimizde onun insan hayatını programladığını, ona yeni bir hayat, yeni bir yaşam tarzı sunduğunu, insana yaratılmış bir varlık olarak sınırlılıklarını anlatıp onu yaratan yüce varlığa sığınmaya doğru çağırdığını, hayatın bir sonunun olduğunu ve insanın bu sonlu hayatı inançla anlamlandırmaya davet ettiğini görürüz. Kutsal kitapların öğretilerine baktığımızda hepsinde ortak olan bazı ilkeler dikkatimizi çeker. Bunların başında onun insanın acziyetini anlatması gelmektedir. Nitekim insan hayatını yaşarken içine düştüğü sıkıntılar, yaşadığı deprem sel ve diğer doğal afetler, savaşlar kıtlık gibi sıkıntılı durumlardan kurtulma ve kendini toparlayıp geleceğe umutla bakmada birey dinini hemen yanı başında buluverir. Din insana hayatını daha anlamlı hale getirmesi için programlar sunar, uyması gereken ilkeler koyar ve bunları yerine getirdiğinde de öncesinden daha mutlu olma ve hayatı yaşamaya değer görme vadinde bulunur.

Din bunları insana vaat ederken, ondan istediği ise inanan bireyin dinin sahibine inanması, güvenmesi, emir ve yasaklarını yerine getirmesidir. İnsan inancı ile daha güçlü olur, inancını onu güvensiz ortamlarda korur ve mutsuz olduğunda güven verip kötülük ve çirkinliklerden uzak tutar. İçinde yaşadığı topluma adaptasyonunu kolaylaştırır. Nitekim 65 yaş üstü denekler arasında yapılan araştırmalarda inançlı olanların topluma uyumlu oldukları görülmüştür (Hökelekli 2003, 113).

İnsan doğuştan bazı istidat ve kabiliyetlerle donanımlı olarak yaratılmıştır. Helhmann "bireyin istidatlarını onun ruhî ve bedenî yapısında önceden kararlaştırılmış ve gelişmesi sırasında belirli yönlere, davranış ve becerilere doğru itmeye hazır yetiler" olarak değerlendirir. İnsanın doğuştan getirdiği istidatları büyük ölçüde bireyin temel kişilik özelliklerini ortaya koyup çizecek güçtedir (Yavuz 1983, 105). Yavuz ise "istidatı", önceden her insana göre farklı ölçülerde takdir edilmiş, insanın doğumla beraberinde getirdiği ancak gelişmeye elverişli tabii bir vergi ve gelişmek zorundaki insan için itici bir güç olarak tanımlar (Yavuz 1983, 106).

Bireyin doğuştan inanmaya kabiliyetli olması, inançlı olması için gerekli ancak yeterli bir durum değildir. İçinde yaşadığı toplumda aldığı terbiye ve eğitim onun

inancının ortaya çıkması için lüzumludur. Çocuk içinde açığa çıkarılıp geliştirilmesi gereken inancı ile ilk olarak ailesinde karşılaşır. Çocuğun dini inancı yakın çevresinin inancına göre şekillenir. Eğer çocuğun içinde büyüdüğü aile bir inanca sahip değilse çocuktaki bu inanmaya elverişli oluş inanma eğilimi ve kabiliyeti kendini gösteremeyebilir. Bu konuda çocuğun tek başına Allah'ı bulma imkânını değerlendiren Yavuz, onun bu şartlarda Allah'ı bulamayacağını buna rağmen onun inanmaya elverişli ve kabiliyetli olduğunu söyler. Fakat o, çocukta dine karşı duyulan ilgi, eğilim ve merakın basit bilgiler ve öğretim şekilleriyle teşvik edilmesi, ona bu gibi yollarla inanma imkânının verilmesi ve inancının uyandırılması gerektiği görüşündedir. Bireye bu imkânlar sunulduğu ve dini inanca ısındırıldığı ölçüde bunun onda ne derece gelişmeye elverişli olduğu görülecektir (Yavuz 1998, 124).

2.2. İmanın Oluşum Sürecinde Ortaya Çıkan Duygu ve Düşünceler

İmanın nasıl oluştuğu meselesi geçmişte de günümüzde de tartışma konusu olan bir meseledir. İman, bir anda olup gerçekleşen bir vakıa değildir. Birey iman etmeden önce duygu ve düşünce bağlamında oldukça yoğun bir süreç yaşamaktadır. Bu inanan ve inanılan arasında kurulan bir bağlantıdır. Bu bağlantı her ne kadar öznel bir durum olsa da nesnel değerlendirmelere açık olan bir yönü de söz konusudur. İnananın nasıl inandığı ya da nasıl inanması gerektiği meselenin teolojik boyutudur. Psikolojik açıdan bizim ilgimiz, o veya bu şekilde bireyde oluşan ya da oluşmakta olan imanının kişiyi etkilemesi, onda oluşturduğu duygular, yaşattığı güven ve endişeler olacaktır.

İmanın objektif olarak açıklanması mümkün değildir. Ancak bu imanın bilgi temelli olamayacağı anlamına gelmez. Her ne kadar Kant gibi bazı düşünürler imanı bilgi alanı dışına taşırsalar da (Kant 1995, 64-83), bazı kelamcılar ve din felsefecileri imanı bilgi merkezine taşımışlardır. Onlara göre iman, doğruluğu aklen ispatlanan bir inancın kalben tasdik aşamasıdır. Yani bir bilgi çeşitli kademelerden sonra ancak iman haline gelebilir. Bu bağlamda iman oluşumundan önce, inananda ortaya çıkan, ilgi, şüphe, zan, inanç ve bilgi gibi kavramların açıklığa kavuşturulması gerekmektedir (Özcan 1997, 47, 81-99; Aydın 1999, 96-101).

İman birden bire olup biten ruhsal süreç olmadığından dolayı onun oluşumu esnasında bireyde yalnızca iman edilecek konuya yönelik ilgi şüphe zan, inanç ve

bilgi gibi duygu ve düşünceler ortaya çıkmaz. Bunların yanında bireyde iman objelerine karşı sevgi, saygı, korku ve endişe ile beraber Tanrının rahmet ve merhametini umma, ümit ve beklenti içinde olma, ona bağlanma ve teslim olma ve bu duyguların sonucunda onda oluşan güven ve huzur gibi duygular ortaya çıkar (Güler 2003, 21).

İman hadisesi insanın zihni yönü ile ilgili olmakla birlikte onun esas etki alanı ruhsal dünyasıdır. Nitekim ferdin ruhsal hayatı açısından yerine getirilmesi gereken bir takım ihtiyaçların varlığı bireyde imanın olmasını zorunlu kılar. Birey iman sürecini yaşarken çeşitli duygu ve hislerin onun hayatında yoğunlaştığı ve bu ruhsal halinin bireyin davranışlarında kendini gösterdiği bir realitedir. Biz burada öncelikle bireyin aşkın varlığa iman etmesinin bir ihtiyaç olarak kendi içinden hissedişini ve bu ihtiyacı giderinceye kadar olan süreçte ruhunda yaşadığı halleri inceleyeceğiz. Daha sonra bu ruhsal hallerin birey tarafından isteyerek veyahut istemeyerek davranışlara olan etkisi üzerinde duracağız.

İnsanın inanmaya karşı güdüsel bir yönelimi söz konusudur. GÜDÜ, insanın içten harekete geçmesini sağlayan onu belli bir yönelişe sevk eden faktördür. Bu faktör bireyin ilgileri, istekleri, ihtiyaçları, arzuları, dilekleri, emelleri, amaçları, dürtüleri, korkuları, idealleri ve tutkularıdır. Bunlar bilinçli ya da bilinçsiz olabilecekleri gibi, fizyolojik, duygusal ve bilişsel olabilirler (Cüceloğlu 2006, 229-230). GÜDÜNÜN bireyi belli bir davranışa itme, hedefe ulaşmak için davranışta bulunma, hedefe ulaşma işlevleri vardır. Bu açıdan güdüler insanların hayatlarını devam ettirebilmeleri için tatmin edilmesi gereken, istek duygu ve davranışları kapsar. GÜDÜLERİN varlığı insan hayatını idamesi için oldukça önemlidir (Hökelekli 2003, 80-81). Nitekim insanı inanmaya yönelten de onun bu güdüleridir.

2.2.1. İlgi

İmanın oluşum sürecindeki ilk basamak ilgidir (Özcan 1997, 45). Dikkati belli bir yere toplama eğilimi, belirli bir şeye yakınlık duyma, ona karşı alakalı olma, ondan hoşlanma, öncelik tanıma ve önem verme anlamlarına gelir (Yüksel 1980, 576). İlgi, psikolojide de belirli bir olay veya etkinliğe yakınlık duyma, ondan hoşlanma veya ona öncelik tanıma anlamında bir terim olarak kullanılmaktadır. İnsanın hayatında onu ilgilendiren pek çok şey vardır. Bunları maddi ve ruhsal ilgiler

olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Yiyecek içecek, barınak ve bunlar gibi şeyler bireyin maddi ilgileri olarak sayılırken, bilme ile ilgili olan şeylerle estetik, sosyal ve politik şeyler ise onun ruhsal ilgilerini oluşturur. İman da bireyin ruhsal ilgileri kapsamında olup ancak ilk aşamada bilme ile ilgili şeyler arasında yerini alır. Genel olarak dinin ve özelde ise dinlere ait iman objelerinin bireyin “ruhsal ilgi” alanına girmesinden dolayı “ilgi” hadisesi imanın oluşum sürecinde ilk basamak olarak kabul edilir. Bu demektir ki ruhsal ilgi konuları arasından dini seçmekte dikkatini ona yöneltmekte sonra kişisel ve kültürel eğilimi doğrultusunda dinlerden birine ilgi duymakta ve o dine ait iman objelerine yönelmektedir (Özcan 1997, 46).

Sevgi, nefret gibi duygular, seven ve sevilen, nefret eden ve edilenin var olması ve birbirlerinden haberdar olmalarına bağlıdır. Bu bağlamda iman gibi insanın tüm varlığını kuşatan bir fiilin gerçekleşebilmesi için, inanan ve inanılan arasında bir alakanın olması gerekir. Ancak bireyin bir inanca ya da inanılana ilgisi ona olan imanı anlamına gelmez. İman etmenin ilk basamağı olarak kabul edilen ilgi, dikkat çeken, gözleri üzerine toplayan etkileyiciliği arttıran, başarıyı getiren bir duygudur. Bu açıdan ilgi ve ilgisizlik kişiyi inanca yaklaştırdığı gibi, aksi bir durumda ondan uzaklaştırabilir.

İlgisizlik bir şeye karşı ne olumlu ne de olumsuz bir davranışın sergilenmediği anlamına gelir ki burada bireyin dine ilgisiz olması onu terk etmesi anlamında değerlendirilir. Oysa ilgiden sonra gelen kararsızlık ve şüphe bir arayış ve çaba içerisinde olmayı ifade etmektedir (Özcan 1997, 47). Bu yönüyle ilgi bireyi imana götürmede olumlu bir süreçtir.

İnanan ile inanılan şey arasında bir ilginin olabilmesi için öncelikle inanılacak şeyin inanan tarafından fark edilmesi gerektiği unutulmamalıdır. Bu ilgi inancın fitriliğini savunanlara göre insanın doğasında vardır. Ancak çeşitli sebeplerden azalmış ya da körelmiş olabilir. Nitekim insan, aklını ve gönlünü her zaman dış etkenlerden koruma ve zinde tutma başarısını gösteremeyebilir. Bu onun doğasının bir gereğidir. İşte vahyin ona hitabının sebebi de burada gizlidir. Onun gönlü ve aklının, hak olanı arama, ona bağlanma noktasında ilgisiz olması düşünülemez. Bu tüm insanlarda farklı oranda da olsa var olan bir niteliktir. İnsanın doğasında hata yapma, yanılma ihtimalleri bulunduğu gibi doğru olana yönelme, iyi olanı bulma kabiliyet ve isteği de vardır.

2.2.2. Şüphe

Bir şeyin varlığı ve gerçekleşip gerçekleşmediği hakkındaki tereddüde düşme, emin olamama, kuşkulama, gerçeğin ne olduğunu kestirememeye durumuna şüphe denir (Develioğlu 1980, 1114). Bir başka açıdan şüphe inançtan yani hüküm verme durumundan önce gelen, iki veya daha fazla alternatifin her hangi birinin hakkında hüküm vermedir (Özcan 1997, 47). Diğer bir yönden şüphe, zihnin bir şey için var veya yok diyemediği durumdur. Şüpheden, şüphe duyulan konu lehinde ve aleyhindeki oran yarı yarıyadır. Bu açıdan şüphede müspet ya da menfi bir sonuç yoktur (Peker 1993, 46). Şüphe, bir kararsızlık durumudur, tercih noktasında son sözü söyleyememedir (Kayıklık 2005, 146). Yani şüphe, zihnin bir şey için var veya yok diyemediği durumdur. Şüphede şüphe duyulan konunun lehinde veya aleyhindeki düşünceler nerdeyse aynı orandadır. Şüphe de olumlu ya da olumsuz bir sonuç yoktur (Peker 1993, 46). Bu bağlamda şüphe düzensiz ve tereddütlü bir reaksiyondur. Şüphe kanıtın önceki inançla ya da bir diğeriyle çatışması sonucu ortaya çıkar. Şüpheyi inançsızlık olarak değerlendiremeyiz. Ancak o, inançsızlığın arka aşaması olup, aynı psikolojik kaynaktan beslenir (Allport 2004, 118).

Hökelekli insanın dinle ilgili şüphelerine dini şüphe der ve onu şüpheden farklı değerlendirir. Ona göre dini şüphe apaçıklık ve kesinlik arzusunun önceki inançla veya sebepleri, karşılıklı ve denk olan iki inancın birbiriyle çatışması sonucunda ortaya çıkan kararsız veya sabit olmayan ruh halidir. Şüpheden şuurlu imana veya kararlı inançsızlığa geçiş ancak şartlara göre mümkün olur. Hökelekli şüphenin bireyde var olmasının olumlu bir hal olduğu ve şüphenin şuur genişlemesinin başlangıcı ve ifadesi olduğu düşüncesindedir (Hökelekli 2003, 195). Nitekim şüphe olmadan bir insanın tasdik ve inanma kapasitesini tam olarak kullandığı da söylenemez. Çünkü şüphe zihni kuvvetli bir şekilde daha yüksek yorum seviyelerine çeker. Bu şüphenin insan zihni için dinamik kılan bir şeydir. Bu yönü ile o, ruhi hayatın gelişiminin zaruri ve evrensel belirtisi olarak kabul edilir

Şüphe tepkisel, tereddüt içeren olumsuz duygular oluşturan psikolojik bir durumdur. İmandan önce olabileceği gibi, imandan sonra da ortaya çıkabilir. İmandan sonra ortaya çıkan şüphe; inandığı ile ilgili tereddütler yaşayan, bunları gideremediği için inancı eskisi gibi olamayan ya da iç huzuru bulamayan kişinin durumu olarak tanımlanır. Allport, bu durumu savaşta yardım beklediği Tanrısından

destek görmeyen inananın yaşadığı şokun psikolojisi olarak aktarır (Allport 2004, 121). Bu açıdan şüphenin tepkisel durum arz ettiği zamanlar, yaşanan şiddetli şok durumları, bilinçaltı ruhsal yaşamları ve insanın çeşitli nedenlerle açığa vuramadığı duygu ve düşüncelere karşı bir savunma mekanizması geliştirdiği anlar olarak tanımlanabilir (Kayıklık 2005, 146).

Şüphe, bazen de bireyin ilgilerinin karşılık bulmamasından kaynaklanabilir. Dualarında talep ettiği kişisel avantajlarının hemen yerine gelmesini isteyen birey, tatminkâr sonuçlar elde edemeyince dine ve kutsala karşı güvensizlik hissedip, tereddüde düşebilir (Hökelekli 2003, 199). Ancak bu tür bir inanç anlayışı da doğru değildir. Çünkü kişisel çıkarlara odaklanmış bir inanç, kuşkular içerisinde yaşamaya hatta dağılmaya mahkûmdur. Bu bağlamda bireyde inancın varlığını sürdürmesi, onun kişisel çıkarların üstünde değerlere dayanması lazımdır (Allport 2004, 123).

Allport, inanç hali ile şüpheyi yan yana görmektedir, ona göre inanç halleri her ne kadar zihinsel olarak egemen olsa da potansiyel şüphe içermektedir (Allport 2004, 154). Allport'un bu yaklaşımı dinin yaptığı açıklamaların bilgi olarak insana her zaman yeterli olmadığı, onun içinde tatmin olmayan bir yer kalabileceği endişesini aktarmaktadır. Bu şüphe pozitivizmin hâkim olduğu bir yüzyılda insanların birçoğu tarafından duyulabilecek bir şüphedir. Mucizeler, cennet ve cehennem tasvirleri bunlara örnek olarak verilebilir (Allport 2004, 134).

Ülken ise şüpheyi imanın karşısında bir konuma konuşturur. Bu bağlamda ona göre şüphe, bilgiye değil, inanmaya ait bir değer olarak alınmalıdır (Ülken trh, 366). İnsanın inancının imana dönüşmesinde şüphenin ciddi bir etkisi vardır. Ancak unutulmamalıdır ki şüphe sadece inançla ilgili değil aynı zamanda imanla alakalı bir kavramdır. Yani inanç aşamasında ortaya çıkacağı gibi, iman sürecinde de ortaya çıkabilir (Kayıklık 2005, 154).

Dini arayışın kaynağıyla ilgili ortaya çıkan farklı bir şüphe çeşidi de söz konusudur. Bu şüphe, psikolojik alanda yaygın olarak üzerinde durulan ve inancın aklileştirilmesi ile ilgilidir (Kayıklık 2005, 149). Bir ateist inançlı bir bireye inancının gerçek olmadığını, çocukluk dönemi yetiştirilme şeklinin etkisiyle kendisine öğretilen inançla alakalı bilgileri doğru kabul ettiğini ve inandığını söyleyebilir. Ancak aynı şartlar onun inançsızlığı için de geçerli olabilecektir. Çünkü

inananın geçmişi inançlı olması için bir sebep olarak görülüyorsa, inançsızlığı için de aynı şekilde referans alınmalıdır (Allport 2004, 126-127).

İnsanlarda var olan diğer bir şüphe çeşidi bilimsel şüphedir. Bu alanda duyulan şüphe bilimsel araştırmaların başlangıcı, motor gücü ve metodudur. Bilimsel bilginin sınırlı olması, dinin verdiği bazı bilgi alanlarına ulaşamaması bu bilgiler üzerinde şüphe oluşturabilir (Hökelekli 2003, 201). Dinî bilgi açısından “ gayb” olarak nitelendirilen bu alan, kesinlik arz etmeyen bilgi ile şüpheleri yok etmemektedir. Bu alanla ilgili sıhhatli bilgi kaynağı vahyin kendisidir. Ancak unutulmamalıdır ki din bu alanla ilgili verdiği bilgi ile ispatlanmayı değil inanılmayı hedeflemiştir. Çünkü ispat, aklın bilgi sınırları dâhilinde gerçekleşecek bir istidlal olacaktır. İnsan tecrübesinin ötesine işaret eden bu alanda bilgi sadece akla değil vahye dayanır. Vahyin verdiği bilgi her ne kadar insan aklına hitap etse de inanan için bir değer taşır. Bilgi ve inanç birbirleriyle ilişkilidir, herhangi bir inancın kabulü için bilgi n koşuludur. Bununla beraber inanç bilgiyi takip etmez ve dolayısıyla bilgi de inanca bağlı değildir (Kayıklık 2006, 493).

2.2.3. Zan

Zan, zihnin bir şey için kesin var veya yok diyemediği bir durumdur (Cürcâni 1998, 103). şüphede bir karasızlık varken zan şüpheden bir derece ileri olup leh veya aleyhte de olsa bir kararı ifade eder. Ama verilen karar kesinlik arzetmez, ihtimal taşır (Peker 1993, 45). zcan ise zannı, iman sürecinde yer alan ve hiçbir hüküm unsuru taşımayan şüpheden sonra gelen tereddütlü ve ihtimalli de olsa bir karar verme noktasına ulaşan zihni durumu ifade eder. Böylece zan şüpheden bir adım nde olup, şüphenin karasızlıktan dolayı bireyin zihninde uyandırdığı tedirginliği meydana getirmez. Çünkü zan sahibi birey iyi veya kötü bir karara varmıştır. Bu tam bir karar olmayıp, eksik yönleri bulunan bir karardır. Bundan dolayı birey verdiği karardan tam tatmin olmamıştır. Birey tam karar vermiş olsaydı, bu kararın adı zan değil inanç olurdu. Birey inançta verdiği kararın doğru olduğu konusunda emindir (zcan 1992, 52).

Bir konuda zan sahibi olan birey, bu zannının yanlış olabilme ihtimalinin olduğunu peşinen kabul eder. Bu yönüyle zan doğru ya da yanlış olabilen zihni bir durumdur. Konuyla ilgili olarak B. Russell, inanılan şey ne bilgi derecesinde doğru

ne de yanlış ve apaçık bir şeyden türetildiği için tereddütlü ise orada inançtan değil muhtemel zandan söz edileceğini düşünmektedir (Russell 1983, 81).

Zan bu özelliklerinden dolayı şüpheden bir adım ileriki zihni durum iken, inançtan bir adım geri zihni durumu gösterir. İmanın oluşum sürecinde ilgi ve şüpheden sonra gelen zannın bir sonraki adımı inançtır.

Zan Kur'an'da bilgi değeri olmadığı hatta yanlış bilgiye dayandığı için bilgi kaynağı olarak kabul edilmemiştir. Bu yüzden zanla hareket edenler eleştirilmiş, zanna dayandırılan görüşlerin de yanlışlığı ortaya koyulmuştur, *“Onların çoğu zandan başka bir şeye uymaz. Şüphesiz zan, haktan (ilimden) hiçbir şeyin yerini tutmaz. Allah onların yapmakta olduklarını pekiyi bilendir.”*(10/36); *“Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, tövbeyi çok kabul edendir, çok esirgeyicidir.”*(49/12); *“Hâlbuki onların bu hususta hiç bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. Zan ise hiç şüphesiz hakikat bakımından bir şey ifade etmez.”*(53/28). Bu ayetlerde açıkça ifade edildiği gibi zan bilgi kaynağı olarak kabul edilmemelidir.

2.2.4. İnanç

İnanış/ inanç, doğası itibariyle bireysel ve var oluşa ait bir duygudur (İzutsu 1997, 9). Hayatın ortaya koyduğu sorulara cevap (Sambur 2006, 426), bireye güven duygusu ve yardım edebilme özelliği vardır (Allport 2004, 156). Fowler inancı, “yaşamı şekillendiren faktörler ve ilişkilerde uyum, ahenk bulma ve onları anlama biçimi olarak tanımlamış olup aynı zamanda kişinin kendini bilinen ya da onaylanana adaması ve ona sadık bir şekilde yaşaması ve aynı zamanda yaşam ve karakterin şekillenmesi olarak ifade etmiştir (Ok 2007, 59). Özcan ise inancın zandan sonra geldiği görüşündedir. Ona göre inanç bir şeyi kişisel güvene dayanarak kabul veya reddetme, bir diğer ifade ile doğru olma veya yanlış olma ihtimali hakkında bireyin sahip olduğu zan ya da kanaatten kaynaklanan az veya çok bir güven taşıyan öznel bir duyguya dayanarak kabul veya reddetme anlamındadır. İnanç duyulan konu hakkında bireyin kişisel tatmininden ya da öznel yeterliliğin bulunduğundan bahsedilebilir. Buradaki kişisel tatmin öznel yeterliliğin bir ifadesi olan güven ya

akla ya hislere veya iradeye uygunluktan kaynaklanan bir duygudur. Yoksa inançta hissedilen güven duygusu güçlü bir iman ya da bilimden kaynaklanan bir emniyet hissi değildir (Özcan 1997, 58).

Yapılan inanç tariflerine göre inancın bir yaşam felsefesi olarak insan hayatını şekillendirdiğini ve inanan insanın bu inanca kendini adanması şeklinde değerlendirildiğini görmekteyiz. Gündelik hayat göz önüne alındığında insanların inançlarının onların hayatında büyük bir öneme sahip olduğunu ve insanların büyük bir kısmının hayatlarını neye inanıyorlarsa ona göre programladıkları görülür. Nitekim din eğitimi verilirken ilk olarak kişiye o dinin inanç bilgisi öğretilir. Dinin inanç bilgisi ise o dinin Tanrı inancı konusyla başlamaktadır (Yavuz 1998, 16). İnanç, din açısından merkezi bir kavramdır. Bu yüzden din bilimciler dini tanımlarken ilk olarak inanca, ikinci olarak güdülere vurgu yaparlar (Kayıklık 2005, 133).

İnanma hadisesinin gerçekleşebilmesi için öncelikle inanacak ve inanılacak bir varlığın olması şarttır. Diğer taraftan bireyi inanılacak nesneye yönlendirecek ve onu zihinsel olarak kabul veya reddetme noktasına getirecek bir sebebin olması gerekir. İncanın objesi bu bağlamda bir fikir, bir nesne ya da bir varlık olabilir. İnanma hadisesinin gerçekleşmesi için diğer unsur da inananın olmasıdır. Bu açıdan inanma, inanılan ile inanan arasında kurulan hem fikri, hem de hissi bir bağıdır (Özcan 1997, 59). Bu açıdan inancı, fikri ve dini hayatın başlangıç noktası olarak görebiliriz.

Batıda olduğu gibi İslam toplumunda da iman ve inanç kavramlarının manaları ve tarifleri üzerine tartışmalar söz konusudur. İman ve inanç kavramları birbirine karıştırılmış, farklı dillerde farklı kelimeler bazen değişik manalarda kullanılırken bazen de birbirinin yerine kullanılmıştır. Bu şekilde kullanışlarda bir takım sıkıntılar söz konusudur (Kayıklık 2005, 134; Ok 2007, 59-60). Aralarındaki farkın ortaya çıkması ise ancak inanç kavramının açık olarak tarif edilmesinden sonra olacaktır. İnanç, statik bir kavramdır ve inanılana karşı güçlü duygusal tutumlar içermez. İman ise canlı bir terim olup, duygu içerir. İman terimi inanan için risk taşıırken, inançta bu risk söz konusu değildir. Bu bağlamda inanç daha çok bilgi ve kesinliğe dayanırken, iman teslimiyet ve bağlılık duygularıyla ön plana çıkar. İman ve inanç kavramları bilgi açısından değerlendirildiğinde inançta bir kanıt aranırken,

iman kanıt olsun olmasın duygusal bir bağı belirtir (Kayıklık 2005, 135-136). Belli başlı duygu ve değerler olmadan sade bir kanıt etrafında bireyin inanç sistemi inşa etmesi ise mümkün değildir (Allport 2004, 154).

İnanç kavramının birçok tanımı yapılmış ve bu tanımlarda inanç ve iman arasındaki fark vurgulanmıştır. İnanç, imana giden yol üzerinde bulunan bir durak olarak kabul edilmiştir. Çünkü inanç olmadan imandan bahsetmek doğru değildir. İnanç imandan önceki adım olarak görülebilir. Bu yüzden insanın pek çok şeye inandığını ancak bunların hepsine iman etmediğini görürüz. “İman, inanmanın son aşamasıdır” denilebilir. Şüphesiz iman ile inanç birbirinden farklı iki kavramdır. Fakat tamamen birbirinden kopuk değildir. Bu doğrultuda baktığımızda inanç gelişerek iman haline gelmektedir. Bundan dolayı inancın imanın kaynağı olduğunu düşünebiliriz. Bu yönüyle inanç imana göre daha genel, toplumsal, daha kesin, ifade edilebilir, bilişsel, ilkel ve statik süreçlerin olduğu bir durumdur. İman ise inanca göre daha özel, bireysel, daha riskli, tecrübe edilir, gelişmiş ve inanılan varlığa yönelik sıcak duyguların yaşandığı bir haldir (Fowler 2000, 89; Kayıklık 2005, 153). Fowler, iman ve inanç arasındaki ayrıma dikkat çekerek bu ayrımı şöyle ifade eder, “İman, inançtan daha derindir. İdeal anlamda inançlarımız imanımızla uyumludur ve imanımızı ifade ederler. Fakat iman daha derindir. Bilinç dışı motivasyonlarımızı kapsadığı gibi bilinçli inanç ve fiillerimizi de içerir” (Fowler 2000, 89). Özcan da Fowler ile aynı görüşü paylaşır ve şunları ekler, “İslam inanç sistemine göre de iman, inanç demek değildir. Daha doğrusu o inancı aşan bir haldir. İslam dini iman algısında ihtimalden değil tam bir “özel kesinlikten söz edilebilir. Çünkü o hiçbir risk veya şüphe unsuru taşımadığı gibi iman haline gelince inanç olmaktan da çıkar. İman, bir inancın olumlu ve şuurlu kabulüdür. Küfür ise bilinçli ret veya hayır deyiş olup, bir inanç eksikliği değildir. Aksine belli bir inancın şuurluca reddedilmesidir. O halde diyebiliriz ki hem iman hem küfür kendilerinden önce gelen bir inanca dayanmaktadır. İnanç insanın pratik hayatında her hangi bir etki icra etsin yahut etmesin o, bir şeyi yalnızca fikri bir kabuldür. Oysa iman, insanın bütün varlığına nüfus eden ve hayatının her alanına, onun düşünce ve davranışlarına şekil veren bir güçtür.” (Özcan 1997, 90). Bu bağlamda inanç, insanın aşkın varlığı benliğinde en derinden hissetmesi ve kabul etmesidir (Fedai 2007, 1). Ülken de inancın bu etkinliğini dikkate alarak inancın özelliklerini, imandan önce bir hüküm ve ayrıca duygusal iradi bir hal olduğunu vurgulayarak onu tanımlamıştır (Ülken trs, 365-366).

Her dinin, mensubunun yaşantısını kendi inançlarına göre düzenlemesi kadar doğal bir şey yoktur. Nitekim din mensuplarının dinlerini yaşama ve yaşatmaya adanmaları bütün dinlerin ortak paydası olmuştur. Ayrıca insanların bir kısmının yalnızca günlük hayatlarını inandıkları dinin inanç sistemine göre programladıklarını, aynı zamanda hayatlarının yegâne amacı olarak mensubu oldukları dini yaşamaya adanmış olduklarını söyleyebiliriz. Nitekim İslam dininde var olan “Sûfî” yaşantıyı, Hristiyanlıkta var olan “ruhban hayatı” ya da uzak doğu dinlerinin kendilerine özel “mistik” yaşantıları bu anlayışa örnek verilebilir.

İnancın insan hayatındaki öneminden bahsederken Fowler onun temel bir değer olduğunu, hiç kimsenin onsuz çok uzun süre iyi yaşayamayacağını söyler. Ayrıca onun evrensel olduğunu ve ifade ettiği sembollerin, ayinlerin ve ahlaki şekillerin altına inildiğinde inancın Müslümanlarda, Hristiyanlarda, Hindularda veyahut tüm inanç sistemlerinde aynı olgu olduğu görülür. Bununla birlikte inanç o kadar sonsuz bir biçimde çeşitlilik arz eder ki herkesin inancı kendine özgü bir özelliğe sahiptir. İnanç konusu araştırıldığında en ilkel kavimlerden en modern toplumlara kadar onun insan hayatında vazgeçilemez bir öneme sahip olduğu aşikârdır. Yani inanma bütün insanlara özgü, evrensel bir olgudur (Ok 2007, 79-88). Her insan bir şeye inanır, bu inanış yalnızca kurumsallaşmış dinlere ait bir durum değildir. İnanma olgusu, bireyin büyük bir güven içinde kişinin Tanrı’sını kabul etmesi, ona bağlanması ve kendisini O’na bırakması olarak tanımlanabilir. Yavuz’a göre insan inanır, çünkü insan için inanmanın bir değeri vardır. Zira inancın temelinde kendini Allah’a bağlayan derin bir mana söz konusudur. Esas itibarıyla inanç, inananın kendiliğinden gelen bir istekle Allah’a bağlanmasından başka bir şey değildir. Allah’a bağlanmak demek, elde ettiği bilgilerin desteği ile Allah’ın mutlak ve bütün varlıklara hâkim olduğunu kabul ve tasdik etmek demektir. İnanarak Allah’ın iradesine bağlanmış olan insan aynı zamanda yüksek değerlerle yaşıyordur. İşte dinin telkin ettiği böyle bir inanç, insanın tüm samimiyeti ile bağlanmasına neden olur. İnancın diğer bir yönü de insanı kolayca endişelerinden, korkularından ve güvensizliklerinden uzaklaştıran, ona güven ve sükûn telkin eden bir niteliğinin olmasıdır. İnanan insan böyle bir inançla güçlenmekte, huzurlu ve gelecekte umutlu olmaktadır. İnsanın yaşadığı bu duygularsa onun kendine, inandığı aşkın varlığa olan inancına güvenini ve bağlılığını arttırır. Şu halde diyebiliriz ki gerçek inanç çok geniş ve derin bir muhtevaya sahiptir (Yavuz 1998, 113-163).

Smith ise inancı, dünyevi olandan daha fazlasını yaşama yeteneği, bireyin dünya hayatını ve olayları bir aşkın boyut çerçevesinde görmesi, hissetmesi ve eylemde bulunması olarak açıklamaktadır. Ona göre ferdin inancı, onun dünyada kendini evde hissedebilen; dünyada ve kendinde anlam bulduran, sessiz bir güven ve hoşnutluk veren, derin ve soyut bir anlamdır. İnsanın kısa sürede başından geçen şeylerin ötesinde onda sabit kalan, onun aklına ve ruhuna tesir eden bir şeydir (Ok 2007, 79-80).

İnsanın zihni ve gönlü inanç aşamasına bir anda gelmemektedir. Onun için belli bir hazırlık aşaması söz konusudur. İnsan inanmaya kabiliyetlidir, fakat kabiliyetin ortaya çıkıp kendini gösterebilmesi için inanmaya değer bir şeylerin olması ve onun inanacak kişi tarafından önce fark edilip, sonra da benimsenmesi gerekmektedir. İnançta duygu önemli bir yere sahiptir. Örneğin insan sevdiği kimseye inanmaya istekli ve eğilimlidir. Nitekim ona inanmak ister. Kuvvetli bir iradeye sahip olan insanlar bile sevginin etkisinde kalabilmekte ve karşısındaki kişiye kolayca inanabilmektedir. İhtiras ve heyecanlarda inanma konusunda bireyi etkileyen duygulardır. Bu nedenle inancın hüküm olma bakımından zihinsel, teslimiyet ve boyun eğme bakımından duygusal; davranışa dönüşme bakımından iradi bir yönü vardır (Peker 1993, 46).

Temelinde inanç/iman¹ olan din, insanın duygu, düşünce ve isteklerine karışmakta ve bunların davranışa dönüşmesi sırasında etkin rol oynamaktadır (Kayıklık 1994, 6). Din varlığını, inanmaya, bağlanmaya ve teslim olmaya bağlamaktadır (Yavuz 1998, 141). Bu bağlamda din bir inanç sistemi, insan ruhunun derinliklerine uzanan duygu boyutu ağır basan bir tecrübedir (Vergote 1999, 174; Sambur 2006, 426).

Ayrıca toplumda var olan ve yaşanan bazı değerler, bireylere inanç olarak geçebilmektedir. Bu inancın bireyin duygularıyla beslenmesi, onları iman haline getirir (Kayıklık 2005, 135). Allport insanın dini duygularına vurgu yaparak

¹¹ Biz çalışmamızda inanç ve iman kavramlarının felsefi anlamlarını üzerinde durmayacağız. Bu iki kavramın bizde çağrıştırdığı anlam birbirine çok yakın olduğundan kimi zaman birbirlerinin yerine kullanmakta psikolojik açıdan bir problem görmüyoruz.

kurumsal dinin şartları ne olursa olsun insanın içsel olarak yaşadığı dindarlığın bugün olduğu gibi her zaman zinde olacağını söylemektedir (Allport 2004, 23).

İnancın bireye kendini hissettirişi kişiden kişiye fark eder. Nitekim dini inanış bireyin içinde kendini hissettirişi belirli bir değere ulaşınca birey, inancına göre yaşamaya başlar.² İnanan insan yaşamını devam ettirirken inanç onun hayatında öyle etkindir ki o inancın izni olmadan hiçbir işe başlayamaz. İnancı, ferdi hiç yalnız bırakmaz ve inanç, iyi ve kötü gününde elemünde ve neşesinde hep onunla birlikte olur (Yavuz 1998, 61).

Bireyin aşkın varlığa inancı biraz daha pragmatiktir. Çünkü birey inanır ve inanca göre davranırsa, dini ritüelleri yerine getirirse, inandığı aşkın varlığın kendini daha çok seveceğini ve isteklerini yerine getireceğini düşünmektedir. Bu düşünce bireyin Tanrının yardımı ile yaşama gücünü arttıracak ve hayatının daha istenilen biçimde olacağı fikrini verir (Yavuz 1998, 104). Şu halde diyebiliriz ki Allah inancı, insana yaşam gücü verir, bu yüzden inançlı insan karşılaştığı sıkıntılarla ve hayatla baş etmede inanmayana göre daha güçlüdür. Çünkü birey inancında aktif bir konumdadır. İnananın inandığı varlıkla kurduğu ilişki dolaylı bir bağ değil, bireyin doğrudan etkin olduğu ilişkiye dayanır. Yani inanan ile inanılan varlık arasında başka herhangi bir vasıta yoktur (Özcan 1997, 65).

2.2.5. Bilgi

Bilgi insan aklının ulaşabileceği olgu, gerçek ve ilkelerin bütününe verilen addır. Araştırma, gözlem ya da daha önceki bilgilerden hareketle yeni bilgiler ortaya konur. Başka bir ifadeyle bilgi doğruluğu gerekli ve yeterli delillerle temellendirilmiş şuur muhtevaları olarak da tanımlanabilir (Düzgün 2008, 187-189).

İnanç, bilgi bağlantısı düşünürler tarafından birbirinden farklı kurgulanmıştır. İnanç ve bilgiyi, biri olunca diğeri olmayacak olarak değerlendirenler olduğu gibi, inancı bilginin bir ön aşaması olarak görenler de vardır. Platona göre bilgi

² Yavuz dini, “Din, başta doğrunun ne olduğunu hayatın manası ve değerini bildiren, onun nasıl gerçekleşmesi gerektiğini, günlük hayatın akışı sırasında hangi fiil ve davranışların doğru, iyi ve faydalı olacağını ve bunlara dayanarak geleceğin nasıl emniyet altına alınacağını haber veren bir inanç sistemi” olarak tanımlar (Yavuz 1998: 117).

“doğrulanmış ya da kanıta dayalı inançtır.” (Gökberk 1998, 61-67). Özcan da bilgi için “doğruluğu ispatlanmış inançtır” demektedir (Özcan 1997, 76). Ancak Kant inanç ve bilgiyi şöyle ayırmaktadır, “İnanç, sübjektif yeterliliğe sahip olmakla birlikte objektif yeterlilikten mahrumdur. Bilgi ise hem sübjektif hem de objektif yeterliliğe sahiptir. Sübjektif yeterlilik yalnızca benim için geçerli olan kanı olma; objektif yeterlilik ise herkes için geçerli ve bağlayıcı olan kesinlik olarak anlaşılır.”(Kant 1995, 74). Kant’a göre bilme ile inanmanın alanları bütünüyle farklıdır ve birinden diğerine geçmek imkansızdır. Ona göre Tanrı’nın varlığı ilim ve bilgi konusu olmayıp tecrübe ile ispat edilemez. Bundan ötürü sadece aklımızın inanmak zorunda kaldığı bir prensiptir. Eğer bilme varsa inanma yoktur ya da inanma varsa bilgiye ver kalmamıştır (Kant 1995, 70-75). Ancak Kant’ın bu görüşüne katılmak İslam teolojisi açısından mümkün değildir. “Bilme ve inanmayı aşılabilir kesin sınırlarla birbirinden ayırmak, inanmayı bir takım temelsiz, vehim ve hayaller alanına hapsetmek tehlikesini taşır. Bilginin doğrulanmış inanç, ya da inancın bilginin bir alt derecesi olarak görülmesi, bilgi ve inancın objelerinin aynı kabul edilmesi, ancak hakkında bilgi olabileceğimizi umduğumuz şeylere inanabileceğimizin söylenmesi demektir.”(Çetin 2002, 93). Bilgi ve inanç bağlantısını bu şekilde sağlamak inancı vehim ve hayallerden kurtarır. Diğer bir bakış açısıyla bilgi ve inanç arasındaki farkı şöyle izah edebiliriz, Bilgi, açık kanıtlara dayandığı için doğruluğu kesindir, inanç önermelerinin ise doğru çıkma yanında yanlış olma ihtimali de her zaman vardır. İnanılan konunun karşınının varlığı imkânsız kılınamazken, bilginin doğruluğu kesin olduğundan karşıtı ya da alternatifi olma ihtimali yoktur (Özcan 1997, 64; Çetin 2002, 93). Bu yüzden inanılan şeye, duyu algılaması ve akıl yürütmenin desteğini aldığı zaman “bilgi”, bu destekten mahrum kalırsa “yanılgı” denir (Allport 2004, 154).

İnsan etrafındaki olayları elde ettiği bilgi ışığında değerlendirir. Kur’an’da Allah, insanlardan kendisine inanmalarını isterken öncelikle onları inançlarının yanlışlığı ile kendi varlığı ve birliği noktasında bilgilendirmiştir. İnsanlara verdiği bu bilgiler delillendirmiş, insanlardan inançlarını bilgiye dayandırmayan ve bilmedikleri şeyler hakkında konuşanlar ise eleştirilmiştir, “İşte siz böylesiniz. Haydi, diyelim ki az çok bilginiz olan şey hakkında tartıştınız, ya hiç bilginiz olmayan şey hakkında niçin tartışıyorsunuz? Allah bilir, siz bilmezsiniz.”(3/ 66).

İnsan, bir konu hakkında bilgilenir ve bu bilgi ışığında onun hakkında değerlendirmelerde bulunur (Güler 2003, 69). Bireyin, bilgisi ışığında davranması, beklenen bir durumdur. Her zaman süreç bu şekilde devam etmeyebilir. Nitekim Kur'an'ın Allah hakkında verdiği bilgileri kabul etmelerine rağmen Mekkeli müşriklerden bazıları, bu bilgilendirmeye iman etmemişlerdir. Kur'an açısından bilgi ve bilgilendirmenin amacı insanları imana ve doğruya yöneltmesidir. Eğer bilgi, insanlarda doğru eyleme sebep olmuyorsa o istenen ve övülen bir bilgi elde edilme değildir.

Bilginin yeri akıl iken imanın yeri kalptir. Akıl, bilgi kaynağı ve bilgi elde etme aracı olarak değerlendirilirken imanın yeri ve kaynağı olarak değerlendirilemez. Aklın kavradığı, doğruluğunu ortaya koyduğu bilgiyi kalp benimser; onun doğru ve gerçek olduğuna tüm benliği ile şahitlik ederse, ancak o zaman tasdik etmiş olur. Burada tasdik Mantık ilmi açısından değerlendirilmemelidir. İmanın oluşumundaki tasdik, bilgiye dayandığı kadar gönül ve duygulara da dayanır. Akli kurgulardan elde edilen, sistematik bir düşünce üretme şekli değil, doğruluğunu bildiği şeyin varlığını ve hakikatini kabul etmedir (Lâmişî 1995, 145; Yeşilyurt 2002, 210).

İmana giden yolun en önemli virajı bilgi kavşağından geçer. Hakkında bilgi sahibi olunan ya da olunmayan birçok şey iman konusu olarak kabul edilmiştir. Kur'an insan aklının iman için yeterli olan temel bilgilere ulaşabileceğini İbrahim peygamberden bahsettiği kıssasında dile getirmiştir (6/75-79). Ancak tüm inanç konularının insan bilgisi sınırlarında olduğu iddiası yanlış olacaktır. Çünkü insanın bilgi kapasitesi ve bilgi kaynakları oldukça sınırlıdır. İnsanın bilgi alanına girmemesine rağmen inanması istenen bazı konular söz konusudur. Kur'an bu meseleleri bilgi değil, iman meselesi olarak görüp gaybe iman olarak değerlendirir (Albayrak 1993, 267-270). Bu imanın oluşumunda takip edilen duygu ve düşünce sıralamasının atlanması anlamına gelmez. Gaybe ait konularda az da olsa bilgi vardır, fakat insanların ilgisi imana yönlendirilerek bilginin ötesine imanla geçmeleri istenmiştir. Bu onların gayb olarak tarif edilen konularda inanmalarının yeterli olacağı, onlardan bilgi sorulmayacağı anlamına anlaşılacağı gibi, imanda bilginin bir kalite oluşturacağı ve insan bilgisinin sınırları olmasına karşın, sınırların bu şekilde zorlanması manasına da alınabilir.

Bilgi her zaman imanı getirmez. İnsan, bilmesine rağmen bazen bu bilgiye muhalif davranır ve inkâr eder. Nitekim Kur'an bu konuyu işlerken, Hz. Peygamberi çok iyi tanımlarına ve hakkında kendi çocukları kadar bilgi sahip olmalarına rağmen müşriklerin inanmadığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda imanı sadece bilgiden ibaret görmek hatalıdır. İbn Hazm'a göre eğer iman marifetten ibaret olsaydı, şeytanın Allah'ı bildiğinden, Yahudi ve Hristiyanlarında Hz. Muhammed'i bildiğinden dolayı ona iman etmeleri gerekirdi. Halbuki Kur'an onlara kâfir demektedir (İbn Hazm 2002, III, 188-189). Yine Neml süresi 14. ayette; *“Kendileri de bunlara yakinen inandıkları halde, zulüm ve kibirlerinden ötürü onları inkâr ettiler. Bozguncuların sonunun nice olduğuna bir bak!”* (27/14) ifadesi ile bilginin imanı zorunlu kılmadığı ortaya konmuştur.

2.2.6. Korku ve Endişe

Korku, insanı etkisi altına alan ve tedirgin eden bir durumdur. Bu açıdan korku duygusu, fizyolojik faaliyetlerde ses tonu ve bedensel değişiklere sebep olmaktadır. İç dengesi bozulan insan, tekrar dengeli hale gelmek için korkularından kurtulma yoluna gider (Necati 1998, 57-58). Korkular çeşitlidir, bunların başında düşman korkusu, tabiat korkusu, hastalık korkusu, fakirlik korkusu, dışlanma korkusu, yalnızlık korkusu vb. sayılabilir. Ölüm korkusu her insanda görülebilecek genel korkulardan biridir. Ölüm korkusu, insanın ölümle bu dünyadan yok olup gitmesi veya nereye gideceği konusunda sınırlı ve kesin olmayan bilgilerden beslenmektedir. Tüm canlıların içinde öleceğini önceden bilen insan, bu korkudan kurtulup kendini güven içerisinde hissetmek için ne yapmalıdır? İnsanın yapısında kendini güvenli bir ortamda bulundurma arzusu vardır. Bu temel ihtiyacını gideremezse endişe ve korkusu artacak, bu ise huzursuzluğa sebep olacaktır (Allport 2004, 29).

İnsanın içine düştüğü bu endişe verici durumdan kurtulma konusunda farklı referansları vardır. Bu referanslar içinde insanın kendini en güvende hissettiği yer ise onu bütün bu durumlardan koruyacak, korku ve endişelerini bertaraf edecek, güven duygusunu yaşayacağı yer, kadir ve mutlak olan yüce varlığa iman edip, ona bağlanmak olacaktır. Buradaki iman duygusu, inanan bireyi hiçbir zaman yalnız bırakmaz. Onun korkularında da kederinde de sevinç ve mutluluklarında da hep onunla beraberdir.

İman kişinin korkularını giderir, verdiği güven sayesinde iç huzuru sağlar. Bu yaklaşım kişiyi inanmaya, kendinden yüce varlığı kabullenmeye, ona sığınmaya, bağlanmaya, teslim olmaya insanın kendi iradesini O'nun iradesine teslim etmeye götürür. Bunun karşılığında onun vaadi ise, bu endişe ve korkularından onu kurtarmak, kendini güven içerisinde hissedip huzurlu olacağı bir duruma taşımaktır. Sadece yaratıcıya olan iman, güven duygusunu oluşturur. Fakat bu güven duygusu tüm korku ve endişeleri ortadan kaldırmaz. Çünkü iman bir anda olup biten bir durum değildir. İman insan hayatında bir dönemde başlayan ve süreç halinde devam eden bir yaşayıştır. Bu bağlamda insanın imanını korku ve endişeleri beslemektedir. İlk başlarda var olan sıkıntılarından kurtulup, kendini güvende hissederken, sonraki aşamada ise yüce varlığa olan imanının yeterli olup olmaması, imanını gereği gibi yaşayıp yaşamadığı endişesi meydana gelmektedir. Bu şekilde iman, korku ve ümit arasında bir yere yerleşmektedir (Sülün 2005, 83).

İman, bireyde hep aynı yoğunlukta hissedilemeyebilir. Bireyin içinde yaşadığı ruhsal hal, onun hal ve hareketleri, yaratıcıyla kurduğu ilişkisini etkileyebilir. İman sahibi birey, imanın hep aynı formda olmaması, ya da imanını içinde hissettiğinin farklılık arz etmesinden dolayı imanının risk altında olabileceği düşüncesine kapılır. Bu onda imanını kaybetme korkusu ve endişesini oluşturur. Birey kâinatı ve içindeki varlıkların yaratılışlarını müşahade eder ve inandığı varlığa karşı hayranlık duyar. O yaratıcıya karşı, yalnızca hayranlık duymaz, birey kutsalı etkileyici ve korkutucu nitelikleri ile düşünür ve ona karşı böyle duygular hisseder. Ancak buradaki korku duygusu, saygı ve sevgiye bağlı bir korkudur (Yapıcı 1997, 222). Nitekim imanın yalnızca korku duygusuna dayandırılmasına ve inananın imanının sebebinin yalnızca yaratıcıdan korktuğu için ona inanma ihtiyacı hissettiği gibi yorumlanmasına katılmayanlar da vardır. Bunlardan biri olan Tillich' e göre iman bu duygulardan önce bireyde oluşan bir haldir (Tillich 2000, 20).

İnanan imanının geleceğinden kaygılanır ve gelecekle ilgili kaygıları onu korkuya sevk eder (Kayıklık 2009, 187). Bu durum Kur'an'da , *"Onların yanları yataklardan uzaklaşır, korku ve ümid içinde Rablerine dua ederler ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan hayıra sarfederler."*(32/16) ayeti ile izah edilmiştir. Bu ayetten de anlaşılacağı üzere iman, bireyde kendini hissettirmesi ile beraber korku ve endişe duygularını da bireye yaşatır. Bu duygular imanın bireyin ruhunda zinde olmasını sağlar.

2.2.7. Ümit ve Beklenti

Ümit, insanın olumlu ruh halinde beklenti içerisinde olması, korku ise endişe ve kaygı verici olan durumlardan kurtulma, özellikle gelecekle ilgili iyi şeylerin olacağı hissine sahip olma anlamındadır (Kayıklık 2009, 187).

İnsan duygularıyla, hayalleriyle, arzu ve istekleriyle var olan ve onlarla yaşamını sürdüren bir canlıdır. İnsan yaşamı içerisinde bazen mutlu, bazen hayalperest, bazen realist bir ruh hali sergiler. Onu bu ruhsal yaşayışa, içinde yaşadığı dünya hayatı, dünya ile ilgili sahip olduğu düşünceler ve fikirler itmektedir. İnsan hayatında bir realite olarak var olan ve varlığını sürdüren iman, onu bu tüm endişe ve korkulardan uzak tutma, huzur ve güven verme iddiasını savunur. Örneğin; hayatın herhangi bir safhasında haksızlığa uğrayan inanan bu durumdan kurtulabilmek için elinden gelen her şeyi yapar. Ancak buna rağmen hakkını alamazsa inandığı yüce varlığa sığınır. Bu yüzden Kur'an ayetlerinde sabır ve sabır edenlerin övülmesi, inanan bireyi sabra sevkeder. Allah'ın sabredenlerle beraber olacağından bahseden ayet vb. bilgiler inanana en zor anında dahi ümit ışığı vermeye yeterli olmuştur.

Ümit duygusunda birey aktiftir. Birey, bir inanan olarak kendi üzerine düşen ve yapması gereken iş ve davranışları yapar, bunların sonucunda gelecekle ilgili beklentilerinin gerçekleşmesi konusunda ümit ve beklenti içinde olur (Kayıklık 2009, 187).

İman sahibi bireyde korku ve ümit birlikte bulunur. Birey imanını kaybetmekten korkar ve imanını riske sokacak davranışlardan kaçınırken, bu davranışları yapmadığından dolayı imanı konusunda ümit besler.

2.2.8. Bağlanma ve Teslimiyet

İman hadisesi insanın yaşarken karşılaştığı, içinden çıkamadığı, bir çözüme ulaştıramadığı sorular, ruhsal haller ve korkuları sonucunda güçlü bir varlığa bağlanma, sığınma, ona teslim olma isteği sonucunda ortaya çıkan bir durumdur. Bu şekilde insan hayatını anlamlı kılma çabasında her şeyi yaratan ve idare eden yüce varlığı arar.

İnsan içinde bağımsızlık ve hürriyet arzusunu taşıdığı gibi, bir şeylere bağlanma, sığınma, dayanma ve böylece kendini güvende hissetme arzusu da duyar.

Konuya bu açıdan yaklaştığımızda imanın bir bağlanış ve teslimiyet fikrini barındırdığını görürüz. Bu bağlamda iman, insanın şahsi bağımsızlığı ve özgürlüğünden vazgeçerek, ilahi iradeye teslim olması ve bağlanması anlamında değerlendirilir (Hökelekli 2003, 163). Nitekim imanda, iman edilen varlığa iman eden kişinin iradesi ve isteğiyle bir bağlanışı söz konusudur. Bu bağlanışta bir zorlama veya etki söz konusu olamaz. Bireyin Allah’a iman etmesi demek onun Müslüman olması yalnız Allah’a bağlanıp, O’na teslim olması demektir.

İman olgusuna bağlanma ve teslimiyet açısından baktığımızda insanın acziyetini, güçsüzlüğünü ve sınırlılıklarını fark edip, kabullenmesi ve bu durumdan kurtulabilmek için yaptığı arayışlar neticesinde cevabı dinde bulduğunu, kendi güçsüzlüğünü yüce yaratıcının gücü ile telafi etme yoluna gittiğini görmekteyiz.

Bireyin imanında, inandığı varlığın her türlü emirlerine itirazsız bir itaat söz konusudur (Hökelekli 2003, 165). Özgürlüğüne düşkün bir varlık olarak insanın bir otoriteye bağlanma arzu ve isteği karmaşık bir süreci ifade eder. Ancak burada imanın bir oldu-bitti olmadığını bu bağlamda bağlanma ve teslimiyetin bir süreç içerisinde cereyan ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim Yazır bu durumu; “Dinin gerçek manası teslimiyettir. Allah katında gerçek din İslam olduğuna göre, Müslüman olmak aynı zamanda Allah’a teslim olmak demektir.” diyerek açıklamıştır (Yazır trz, 2505).

Dinler insanları kendilerine inanmaya davet ederken onların hem gönüllerine hem de akıllarına hitap eden ikna yolları seçmişler ve bunda da oldukça başarılı olmuşlardır. Nitekim Kur’an’da Allah, insanların hak olan dine gelip kendisine inanmaları için kendi varlığı ve birliği ile ilgili bu hakikatleri çeşitli yollardan aktarmıştır. Burada amaç insanların Allah’ın varlığı ve birliğine inanıp bağlanmasıdır. Kul açısından bu durum ayrı bir önem arz eder. Birey acizliğini fark edip ona teslim olursa bu hal onda kendisini güven ve emniyet içerisinde hissetmesini ve büyük huzurla yaşamasını sağlamaktadır. Kayıklık bu durumu şöyle ifade eder, “Müslüman bütün varlığı ile Allah’a teslim olur ve bu durumda ona göre her şeyden önce Allah bu teslimiyete her yönden layıktır. O, kulun istediği, beklediği, ihtiyaç duyduğu ne varsa onların hepsini karşılayacak güçtedir. Çünkü müslümanın inancına göre O, her şeyin hâkimi ve sahibidir. Her şeyin vericisi ve alıcısıdır. Elbette böyle bir inanç beraberinde gönülden gelen bir teslimiyeti doğal

olarak davet edecektir” (Kayıklık 1994, 15). Bu bağlamda müslümanın sahip olduğu Allah inancını onun duygularından, düşüncelerinden ve ruhsal hallerinden tecrit etmek mümkün görülmemektedir. Çünkü müminin inancı onun bütün varlığını kucaklamakta ve mümin de ona bütün varlığı ile teslim olmaktadır. İşte Müslüman böyle bir ruhi hal içerisindeyken rabbine büyük bir güven ve samimiyetle bağlanmış ve teslim olmuştur (Kayıklık 1994, 17).

2.2.9. Güven ve Huzur Arayışı

Güven, insanın çeşitli kaygı ve endişelerinden kurtulması ve kendini emniyet altında hissetmesi demektir. Güven içinde olan insanın, iç huzuru vardır. Güven içinde olma duygusunun tersi ise, kaygı endişe ve stres altında olmak anlamına gelir. Bu hisler insanın iç huzurunun kaybolmasına ve her an sıkıntı içinde yaşamasına neden olur.

Yapılan araştırmalara göre çağımız insanını tehdit eden yaygın hastalık, stres ve endişedir. Bu duygular pek çok ruhsal hastalığa neden olabilmektedir. Bu yüzden psikoterapi okullarının genel kanaati korku, endişe ve stresten kurtulmada kişide güven duygusunu oluşturma gerekliliği olduğudur. Dinler tarihi ile ilgili yapılan araştırmalar göstermektedir ki dinin insanda güven duygusunu oluşturmada oldukça başarılı olduğudur. Dinin insanın ruhsal rahatsızlıklarının giderilmesinde, stres duygusundan kurtulmasında ve psikolojik rahatsızlıklardan korunmasında önemli bir etkisi vardır. Bu durum iman eden insanın imanının, kişiliğini geliştirme ve olgunlaştırma hususunda oldukça etkili olduğunu göstermektedir (Necati 1998, 234). Yüce Allah insanı kendisini bilmesi kulluk etmesi için yaratmıştır. Bundan dolayı Allah Zâriat suresinde, “*Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.*”(51/56) buyurmuştur. İnsanın yaratılış gayesi kendini yaratana kulluk etmektir. İnsan yaratılış gayesini bilir ve ona uygun olarak yaşarsa mutlu bir hayat sürer. Çünkü yaratıcıyı bilmek ona ibadet etmek, ona güvenmek, dayanmak, sığınmak insana tarif edilemez bir mutluluk verir. Nitekim dünya hayatında bile bir görev üstlenen ve onu iyi bir şekilde yerine getiren birey görevini yerine getirmenin verdiği huzurla mutlu olur. Yahut görevini yapmaz ve bundan dolayı bir huzursuzluk ve rahatsızlık hisseder. Yaratılanın yaratanına ibadet etmesi görevlerin en büyüğü ve en önemlisidir. Bu en önemli görevi yerine getiren bireyin yaşayacağı mutluluk o

nispette büyük olacaktır. Ebetteki insanın Allah’a kulluk edebilmesi için her şeyden önce O’nu tanıması ve O’na iman etmesi gerekir (Bulut 1998, 34).

İnsan, hayatında üstesinden gelemediği çeşitli zorluk ve sıkıntılarla karşılaşır. Böyle bir durumda o, sığınabileceği, yardımını talep edeceği bir varlık arar. İç dünyasında hissettiği bu acizliğini ancak kendisinden güçlü, ona sıkıntı anında destek olabilecek bir varlığın sayesinde aşacağını düşünür. Din insanın bu ihtiyacını karşılamada etkili bir referanstır. Nitekim dinin bu yöndeki bildirimleri inananı rahatlatır ve iç huzur verir. İnanan insan Allah’ın desteğini her zaman yanında hisseder. Bu açıdan inanç güçsüzün güçlünün desteğini alması, varlığını yanında hissetmesi ve onu her türlü kötülüklerden koruyan, gözeten bir varlığın desteğinin her an arkasında olduğunu bilmesi ve hissetmesidir. Bu his ona bir iç dinginlik verir. Bunu bir nevi iç huzur olarak da tanımlayabiliriz (Necati 1998, 235). Nitekim bu durum Kur’an’da bu durum *“İnananlar ve imanlarına zülüm giydirmeyenler, işte güven onlarıdır. Doğru yolu bulanlar da onlardır.”* (6/82) ayeti ile dile getirilmiştir.

Allah’a inanan insan başına bir sıkıntı geldiği zaman, bunun Allah’ın kaza ve kaderi ile olduğunu, buna sabretmesi gerektiğini bilir. Sabreder, bunun karşılığını alacağını umar ve bundan dolayı da Allah onun kalbine güven ve huzur verir. Bu açıdan Allah’a sağlam bir inançla bağlanmış bir mümin bu dünyada başına geleceklerden korkmaz. Çünkü onun inancına göre hayatta karşılaşacağı her şeyin Allah’ın dilemesi ve takdiri ile olacağı açıktır. Bu onda bir güven duygusu, var olan endişe ve korkuların giderilmesi hissini sağlayacaktır. Nitekim Kur’an bu olaya; *“Rabbimiz Allah’dı deyip Allah yolunda kararlılıkla yürüyen kimselere gelince, Melekler onların üzerine inip şu müjdeyi verir; Endişe etmeyin, bu dünyada sahip olmadığınız şeylerden dolayı da üzülmeyin. İşte size vaat edilen cennet müjdesi! Bakın biz hem dünyada hem ahirette sizin can dostunuzuz. Cennette çok şefkatli ve çok merhametli Allah’tan bir lütuf ve ikram olarak canınızın çektiği her şeye sahip olacak ve istediğiniz her şeye kavuşacaksınız”* anlamındaki ayetle açıklık getirir (41/30-32).

İnsan, hayatı boyunca çeşitli korkularla karşılaşır. Hayatını idame ettirebilmesi için belli bir kazancı ve geçim kaynağına sahip olması gerekmektedir. Bu imkânların yokluğu ya da yok olma ihtimali insanda bazı endişeleri yaratır. Ancak inanan insan böyle bir duyguya takılıp kalmaz. Çünkü onun inancı her

canlının rızkının Allah tarafından verildiğini ona telkin etmektedir. İnanan insan, tam bir teslimiyetin getirdiği güven duygusu ile hayata sarılır (Necati 1998, 236). Kur'an, inananın iç rahatlığı ve huzurunun sebebinin Allah'a iman ve güvene dayandığını destekler; *"Kuşkusuz tüm rızıkları veren sınırsız kuvvet ve güç sahibi olan Allah'tır."* (51/58) manasındaki ayette konuya açıklık getirir.

İnsanların sıklıkla yaşadığı diğer bir korku ölüm korkusudur. İnanan ölümün gerçek olduğunu, ondan kaçmanın mümkün olmadığını bilir ve görür. Bu dünyaya gelmesinin kendi elinde olmadığını bildiği gibi gitmesinin de kendi elinde olmadığını kabullenir. Ancak o ölümün bir son olmadığı, ahiret hayatının başlangıcı olduğu hissini içinde derinden yaşamaktadır. Bundan dolayı ölüm inanan insanda diğer insanlardan farklı bir duygu oluşturur. Kur'an bu durumu ; *"Her canlı ölümü tadacaktır, bu dünyada yaptıklarınızın karşılığı kıyamet günü ve hesap gününde size tastamam ödetilecektir. O gün cehennemden uzak tutulup cennete konulursa işte o murada ermiş olacaktır. Unutmayın ki fani hayata düşkünlük gelip geçici ve aldatıcı zevklere oyalanmaktan başka bir şey değildir"* diyerek anlatmaktadır (3/185). Ölümün kaçınılmaz bir gerçek olduğu, insanın bu dünya hayatında ahirete hazırlanması gerektiği meselesi bu bağlamda Kur'an'da birçok yerde geçmektedir.³ Böylece imanın doğurduğu güven ve huzur, inanan insanı başına gelen sıkıntılara göğüslemede daha başarılı kılmaktadır. O yaşadığı sıkıntılarla kahrolup yıkılmadığı gibi elde ettiği nimetlerle böbürlenmez, kendinden geçmez, haddi aşmaz. İman ona güven ve huzur vermiş ve aynı zamanda onu terbiye de etmiştir.

2.3. İmanın Davranışa Yansıması

Tüm dinler gerek ilahi olsun, gerek ilahi kaynaklı olmasın genel olarak insana bir yaşam biçimi sunmak suretiyle onun iradesini, duygularını arzularını ve bunların etkilediği davranışları kontrol altına alma ve kendi isteği doğrultusunda yönlendirme gayesini güder. Bunu yaparken gücünü kendine ait olan inanç sisteminden almaktadır. Bu bağlamda dini hayatın özde inanç ve imandan beslendiğini söylemek mümkündür. İnananın inancı ve yüce varlığa olan imanı ne kadar güçlü ise onun dini yaşayışı ve hayatında dinin etkisi o denli etkili olmaktadır. İnsanın içyapısına hâkim

³ Kur'an, 4/78; 39/30; 7/34; 63/11; 35/12.

olan iman, aynı zamanda onun dış yapısına yani davranışlarına etki eder, kendini gösterir (Kasapoğlu 1997, 16; Kayıklık 2000, 2). Buradan hareketle şunu diyebiliriz ki; insanın sahip olduğu dini inancın insan davranışlarına büyük etkisi vardır. İnanç bireyde ancak davranışlarla varlığını gösterip, ibadet ve ritüellerle canlılığını korur.

Kur'an'da iman ve amelin beraber zikredildiği ayetler vardır. Ancak bu amelsiz iman olmaz anlamına değildir. Bir başka ifade ile amel imanın lazımı değil sonucudur. Yani amel imanın mahiyetinin bir parçası değildir. Nitekim Enbiya suresi 94. ayette *“İnanmış olarak yararlı iş işleyenin emeği inkâr edilmeyecektir. Biz şüphesiz onu yazmaktayız”* şeklindeki ifade ile iman etmiş saydığı kişinin amelinin imanından ayrı değerlendirmiştir. Bu açıdan iman amel ilişkisi bir ağacın gövdesiyle dalları ve yaprakları arasındaki ilişkiye benzer. Ağacın dalları ve yaprakları kesilse de gövdesi sağlam olduğu sürece odun sınıfına girmez. Bununla beraber ağacın gelişip sağlıklı bir şekilde hayatını devam ettirmesi dalları ve yaprakları ile mümkündür. Amel olmadığı zaman iman yok sayılmamakla birlikte, imanının olgunlaşması ve sıhhatli bir şekilde sürekliliğini koruması için amellerle desteklenmesi lüzumludur (Ekin 2003, 134).

İlahi dinlerin, inananlarının davranışlara yansımalarını beklediği bir takım ortak özellikleri vardır. Bunların başında ahlak gelmektedir. İslam dini bu konuyu oldukça sıkı tutmuş, hem bireysel hem toplumsal davranışlarda ahlaka önem vermiş ve vurgu yapmıştır. Onun bireysel davranışların doğru ve düzgün olmasını istemesi yanında toplumsal yönü olan ticaret, hukuk ve adalet gibi konularda ahlakı tavsiye etmesi Hz. Peygamberin *“Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim”* ifadesi ile desteklenmiştir. Kur'an'ın birçok ayetinde farklı sahalarda ahlaka vurgu yaparak insanı ve toplumu ahlaklı olmaya yönelttiğini görmekteyiz. Bakara suresi 282. ayette; *“Ey iman edenler! Belli bir vade ile karşılıklı borç alış verişinde bulunduğunuz vakit onu yazın. Hem aranızda doğruluğuyla tanınmış yazı bilen biri yazsın. Yazı bilen biri, Allah'ın, kendisine öğrettiği gibi yazmaktan kaçınmasın da yazsın. Bir de hak kendi üzerinde olan adam söyleyip yazdırsın ve her biri yazarken Rabbi olan Allah'dan korksın da haktan bir şey eksiltmesin. Şayet borçlu bir bunak veya küçük bir çocuk veya söyleyip yazdıramayacak durumda biri ise velisi doğrusunu söyleyip yazdırsın. Erkeklerinizden hazırda olan iki kişiyi şahit de yapın. Şayet iki tane erkek hazırda yoksa o zaman doğruluğuna güvendiğiniz şahitlerden bir erkekle iki kadın ki, birisi unutulunca, öbürü hatırlatsın, şahitler de çağırıldıklarında*

kaçınmasınlar; siz yazanlar da az olmuş, çok olmuş, onu vadesine kadar yazmaktan usanmayın. Bu, Allah katında adaletle daha uygun olduğu gibi; hem şahitlik için daha sağlam, hem şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir. Meğerki, aranızda hemen devredeceğiniz bir ticaret olsun, o zaman bunu yazmamanızda sizin için bir sakınca yoktur..... Üstelik Allah'dan korkun. Allah size ayrıntılarıyla öğretiyor ve Allah her şeyi bilir.” ahlaki davranışların en detaya inilerek anlatılması da bireyin inancı ile davranışları arasında bir tutarlılığın olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Dini inançların temelinde insanın erdemli birey olması hedefidir. Bu nedenle Kur'an ayetlerinde ahlaki davranışlar yarıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Yine ticaret ahlakından bahsederken aynı surenin 177. ayetinde; “ *Yüzlerinizi bazen doğu, bazen batı tarafına çevirmeniz erginlik değildir. Fakat eren o kimselerdir ki, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba ve bütün peygamberlere iman edip, yakınlığı olanlara, öksüzlere, yoksullara, yolda kalmışa, dilenenlere ve esirleri kurtarmaya seve seve mal verirler. Namazı kılarlar, zekâtı verirler. Bir de anlaştıkları zaman sözlerini yerine getirenler, hele sıkıntı ve hastalık durumlarında ve harbin şiddetli zamanında sabır ve kararlılık gösterenler var ya, işte doğru olanlar da bunlardır, korunanlar da bunlardır.*” ifadesi ile imanın ahlaka yansımından bahsetmektedir.

Dinin, örfün selim fitrat ve aklın tasvip ettiği yahut iyi olarak telakki ettiği şeyler olarak tanımlanan amel-i salih (Beydavi 2000, I, 84). Kur'an'da Allah'ın inananlardan yapmasını istediği ahlaki davranışlardır. İsra suresi 23-24. ayetlerinde, “*Rabbin kesin olarak şunları emretti, Ancak kendisine ibadet edin, anne ve babaya iyilik edin. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, sakın onlara "öf" bile deme ve onları azarlama. İkisine de tatlı ve güzel söz söyle. İkisine de acıyarak tevazu kanatlarını indir. Ve şöyle de, "Ey Rabbim! Onların beni küçükten terbiye edip yetiştirdikleri gibi, sen de kendilerine merhamet et."* ve Bakara suresi 83. ayette ise, “*Hani bir vakitler İsrailoğulları'ndan şöylece mîsak (kesin bir söz) almıştık, Allah'dan başkasına tapmayacaksınız, ana-babaya iyilik, yakınlığı olanlara, öksüzlere, çaresizlere de iyilik yapacaksınız, insanlara güzellikle söz söyleyecek, namazı kılacak, zekâtı vereceksiniz. Sonra çok azınız müstesna olmak üzere söziünüzden döndünüz, hâlâ da dönüyorsunuz.*” geçen ifadeleriyle bu davranışlar emredilmiştir. Yine Bakara suresi 82. ayette , “ *İman edip salih ameller işleyenler, işte öyleleri de cennet ehlidirler ve orada ebedî kalıcıdırlar.*” ifadeleriyle iman edip

salih amel işleyenler övülmekte, onların bu olumlu davranışlarının ödüllendirileceğinden bahsedilmektedir.

İmanın, dolayısıyla dinin insandan beklediği ve ona yüklediği diğer bir hususta sorumluluk bilincidir. Kur'an birçok yerde iyi ve kötünün insanlara bildirildiği, artık insanların hür iradeleriyle seçerek, dilediklerini yaparak davranabileceklerini bunun neticesinde ise yaptıklarının karşılıklarını görecekleri bildirilmiştir. Nitekim Zilzâl suresi 1-8 ayet buna güzel bir örnektir, *"Yer o yaman sarsıntı ile sarsıldı, Yer, içindeki ağırlıkları çıkarıp dışarı attı, Ve insan, "Ona ne oluyor?" dediği zaman. O gün yer, Rabbinin ona vahyetmesiyle haberlerini anlatacaktır. O gün insanlar, amellerinin karşılığı kendilerine gösterilmek üzere bölük bölük çıkacaklardır. Her kim zerre kadar hayır işlemişse onu görecektir. Her kim, zerre kadar şer işlemişse onu görecektir."*

İmanın, insan davranışlarında değiştirip ve geliştirdiği diğer bir öge ise kişiliktir. Kişilik, insanın sahip olduğu ve onu diğer insanlardan ayıran şahsi özellikleridir. Cüceloğlu kişiliği; *"Bireyin iç ve dışa çevresi ile kurduğu, diğer bireylerden ayırt edici tutarlı ve yapılanmış bir ilişki biçimi"* olarak tanımlar (Cüceloğlu 2006, 404). Köknel ise *"bireyin kendine özgü ve ayırıcı davranışlarının bütünü"* olarak tanımlamıştır (Köknel 1995, 19).

İnsan kişiliği sayesinde dış dünya ile nasıl bir ilişki kuracağını belirler. Bu yönüyle kişilik psikolojinin en temel konularından birini oluşturur. İnsan davranışlarında etkili olan kişiliği anlamak için psikologlar çeşitli kuramlar geliştirmişlerdir. Freud'un kişilik kuramı bunların en tanınmışlarından biridir. Freud insanın kişiliğini, id, ego ve süper ego kavramları ve bilinçaltı ve bilinç terimleriyle açıklar (Cüceloğlu 2006, 406-410).

Freud'un kuramının en önemli yönü onun *"bilinçaltı"* kavramının literatüre girmesini sağlamasıdır. Bilinçaltı kavramı daha önce psikologlar tarafından her ne kadar bahsedilse de Freud kadar somutlaştıran olmamıştır (Köse 2005, 10). Genellikle bu kavramın işlevsel yönü üzerinde durulmuş, ruh dünyası üzerinde ne denli etkili olduğu vurgulanmıştır. Bu açıdan kişiliğin oluşumunda etkin bir yönü olan bilinçaltı aynı zamanda bireyin farkında olmadığı arzu, istek, dürtü ve duyguları oluşturmaktadır (Cüceloğlu 2006, 409).

Din ve dini inanç, insanın arzu ve isteklerine, duygu ve düşüncelerine, ümit ve beklentilerine etki etmekle beraber onun kişiliğinin oluşmasında etkin bir rol oynamaktadır. Din insanın olumlu ve övülen kişilik özellikleri doğrultusunda donatılmasını yerilen ve eleştirilen niteliklerden uzak olmasını gaye edinir. Dinin bu konudaki beklentisi inanan insanın dinin emirlerine uyup olumlu özelliklerle donanmasıdır. Nitekim Kur'an olumlu kişilik özellikleri olarak sayılan nitelikleri över ve tavsiye ederken, olumsuz özellikleri şiddetle reddeder ve onlardan uzak durulmasını emreder.

Yine iman ve güven ekseninde gelişen ve devam eden diğer bir unsur da sevgidir. İnsanı yüksek özverilere götüren ilgi duygusu olarak tanımlanan sevgi, insan hayatında önemli bir yere sahiptir (Ağatay ve ar 1969, 654). Sevgi, sadece birey açısından değil aynı zamanda toplum açısından da önemli bir kavramdır. Toplum içerisinde yaşayan fertler arasında bağlılık ve sıcak insan ilişkilerinin oluşmasının da kaynağıdır.

İnsan, sevgisini çeşitli varlıklar üzerinde farklı şekilde gösterir. İman konusu bağlamında sevgi ise, insanın her varlığa duyabileceği bu üstün hissi şekillendiren din duygusu açısından değerlendirilmelidir. İnanan insanın Allah'a sevgi ve bağlılıkla yönelmesi söz konusudur. Nasıl iman bireyde oluşuyorsa sevgi de bireyde oluşur, bireyi ve içinde yaşadığı toplumu etkiler. İmanın var olma aşamasında insanın Allah'a doğru sevgi ve hayranlıkla yönelmesi söz konusudur. Tanrı'ya karşı duyulan sevgi diğer varlıklara ulaşan kuşatıcı bir sevgidir. Bu Yunus'un dizelerinde "Yaratılanı hoş gördük, Yaratandan ötürü.." ile kendini ifade eder.

Tanrı sevgisi kapsayıcılığı ile tüm var olanları kuşatır. Sevgi, beraberinde sevilenden uzak olma endişesi ve ona yakın olma mutluluğunu da getirmektedir. Nasıl ki seven sevdiğinden uzak olmak istemezse inanan insan Rabbinden uzak kalmaya dayanamaz. O, inananın hem inandığı hem de asıl sevdiğidir. Sevgi, imanın dışa tezahürü olarak kendini oldukça rahat hissettirir. İnanmadığımız bir şeyi sevmeyiz, sevdiğimiz şeylere de güven duyamayız.

III. BÖLÜM

KUR'AN'DA İMANIN OLUŞUM SÜRECİ

3.1. Kur'an'ın İnanç Biçimlerine Bakışı

Kur'an insanları inançları açısından taksim etmekte ve onları zihni yapılarına göre sınıflandırmaktadır. Bu sınıflandırmalardan hareketle insanları çeşitli şekillerde isimlendirmek mümkündür. İman edenler, inkâr edip küfre girenler ve bu iki sınıf arasında kalıp şirke girenler. Ancak Kur'an'ın insanların inanç anlayışını değerlendiren bu yaklaşımını farklı bir şekilde inanan ve inanamayan şeklinde de sınıflandırmak mümkündür. İnanan dairesine mümin ve müttaki gibi insanlar girerken, inanamayan sınıfına kâfir, ateist, münafık, müşrikler girer (Bulut 1998, 49-56; Yücedoğlu 2006, 80); “ Sizi O yarattı. Kiminiz kâfirdir, kiminiz mümin. Allah yaptıklarınızı görmektedir.”(64/2) manasına gelen ayette bu durum ifade edilmektedir.

Ancak Kur'an inançları bakımından insanları sınıflandırıp bırakmaz. İnanan ve inanmayan insanlardan ayrıntılı bilgiler vererek bahsetmeye devam eder. İnanmayanları; “Münafıklar sana geldikleri vakit, "Şahitlik ederiz ki sen muhakkak Allah'ın elçisisin." derler. Senin mutlaka kendisinin elçisi olduğunu Allah bilir ve Allah münafıkların yalancı olduklarına şahitlik eder. Yeminlerini kalkan yapıp (insanları) Allah'ın yolundan çevirdiler. Onların yaptıkları ne kötüdür! Bunun sebebi şudur, Onlar inandılar, sonra inkâr ettiler, bu yüzden kalplerinin üzeri mühürlendi. Artık onlar anlamazlar. Onları gördüğün zaman kalıpları hoşuna gider, konuşurlarsa sözlerini dinlersin. Onlar sanki dayanmış keresteler gibidirler. Her gürültüyü kendi aleyhlerine sanırlar. Onlar düşmandır, onlardan sakın. Allah onları kahretsin! Nasıl olup da döndürülüyorlar? Onlara, "Gelin, Allah'ın Resulü sizin için mağfiret dilesin." denildiği zaman başlarını çevirirler ve onların, büyüklük taslayarak yüz çevirdiklerini görürsün. Onlara mağfiret dilesen de, dilemesen de onlar için birdir. Allah onları bağışlamayacaktır. Çünkü Allah, yoldan çıkmış bir toplumu yola iletmez. Onlar öyle kimselerdir ki, "Allah'ın elçisinin yanında bulunanları beslemeyin ki dağılıp gitsinler." diyorlar. Oysa göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır, fakat münafıklar anlamazlar” (63/ 1-7); “De ki, Ey kâfirler“Sizin taptıklarınıza ben tapmam. Siz de benim taptığıma tapıcılar değilsiniz.

Ben asla sizin taptıklarınıza tapacak değilim. Siz de benim taptığıma tapacak değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinim banadır.” (109/1-6) şeklinde anlatırken, inananları ise; “Arşı taşıyanlar ve onun etrafındakiler, Rablerinin hamdiyle tespih ederler ve O'na inanırlar. İman etmişler için de şöyle bağışlanma dilerler, "Ey Rabbimiz! Rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O, tevbe edip senin yoluna uyanları bağışla, onları cehennem azabından koru. Ey Rabbimiz! Hem onları, hem onların atalarından, zevcelerinden ve zürriyetlerinden iyi olanları kendilerine vaad buyurduğun Adn cennetlerine koy. Şüphesiz çok güçlü, hüküm ve hikmet sahibi olan sensin.” (40/ 7-8) diye dua edenler olarak anlatır. Kur'anın insanlığa teklif ve tebliği aslen tevhid inancı merkezinde tüm peygamberlerin Allah'tan getirmiş oldukları mesajların tamamıdır. Kehf süresinde bu hususa şöyle dikkat çekilmiştir “Ve de ki, O hak Rabbimizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin. Çünkü biz zalimler için öyle bir ateş hazırlamışız ki, duvarları, çepeçevre onları içine alacaktır. Eğer feryat edip yardım isteseler, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su ile cevap verilir. O ne kötü bir içecek ve ne kötü bir dayanma yeri!”(18/29).

Allah, insana inanma ve inanmama hürriyeti vermiştir. Ancak bu insanların başıboş bırakıldığı anlamına gelmez. O, insanlara kendi aralarından uyarıcılar olarak peygamberler göndermiştir. Fakat peygamberlik kurumu insanları inanca zorlamaya yönelik değildir (Çetin 1998, 65). Nitekim Kur'an “Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk, sapıklıktan ayırt edilmiştir. Artık her kim tâğutu inkâr edip, Allah'a inanırsa, sağlam bir kulpa yapışmıştır ki, o hiçbir zaman kopmaz. Allah, her şeyi işitir ve bilir.” (2/256) manasındaki ayetle bunu açık olarak ifade etmiştir. Bir de dine girme, onun emir ve yasaklarına teslim olup yerine getirme insanın rızası olmadan, zorlama yolu ancak bir yere kadar gerçekleşebilir. Esas olan aklın kabul ettiğini kalbin tasdik edip iman etmesidir. Bir başka açıdan imanın, insan için bir değer taşıması, onun istek ve rızası ile yine onun çaba ve gayreti neticesinde ulaşılmış olması ile sağlanır.

İnsanın bir inanca girmesi onun hayatını bazen kısmen bazen de tamamıyla değiştirir. Bu doğrultuda imanın insan üzerinde yaşam tarzı ve anlayışını değiştirebilecek bir gücü vardır (Çelik 1991, 2). Çünkü insanın imanı ona yeni bir yaşam tarzı sunmaktadır. Eğer birey zorla iman ederse imanın istediği yaşam ve davranış değişikliği olmaz. Bu şekilde olan bir iman, istenilen sonuca götüren bir iman değildir.

3.1.1. İnananlar, Müminler/ Müslümanlar

Kalbi imanla sükûn bulan, emin olan güven ve itimat telkin eden insan anlamına gelen mümin kelimesi İslam terminolojisinde Hz. Peygamberin vahiy yolu ile getirdiği bütün hususları şeksiz şüphesiz kabul ve tasdik eden ve ona inanan insan anlamında kullanılır (Şehristâni 2000, 472; İbn Teymiye 2002, 111). Bir kişinin mümin sayılabilmesi için inanılması gereken hususların ya tamamına toplu halde inanması ya da bunlara parça parça inanması gerekmektedir. Diğer bir açıdan mümin Hz. Peygamber tarafından getirilen hiçbir şeyi inkâr etmez. Hepsini kabul edip onların doğruluğunu kalben tasdik eder. Nitekim Kur'an, *"Onlar, Allah'ı ve peygamberlerini inkâr ederler, Allah ile peygamberlerinin arasını ayırmak isterler. "Kimine inanırız, kimini inkâr ederiz" derler. Bu ikisinin (imanla küfrün) arasında bir yol tutmak isterler. İşte onlar gerçek kâfirlerdir. Biz de kâfirlere alçaltıcı bir azab hazırlamışızdır."* (4/150-151) manasındaki ayetle iman edilmesi gereken hususlarda her hangi bir eksikliğe ya da muhalefete izin verilmeyeceğini kesin bir üslupla ortaya koymuş, bu şekilde davrananların küfre düştüklerini ilan etmiştir.

Kur'an ayetlerinden "ey inananlar/iman edenler" hitabıyla başlayanlara bakıldığında bu ayetlerin iman, ahlak ya da amel yönünü tamir edici, doğru, güzel, erdemli davranışlara yönlendirici olduğu fark edilir. Bu konuyu *"Erkek ve kadın bütün müminler birbirlerinin dostları ve velileridirler. İyiliği emrederler, kötülükten vazgeçirirler, namazı kılarlar, zekâtı verirler, Allah'a ve Resulüne itaat ederler. İşte bunları Allah rahmetiyle yarlıgayacaktır. Çünkü Allah azizdir, hakîmdir."* (9/71) manasına gelen ayet ortaya koymaktadır.

Mümin kelimesinin bireye kazandırdığı anlamalardan biri de kendisinin hem güven içerisinde olması hem de diğer insanlara güven vermesidir. Hz. Peygamber *"Mümin, İnsanların canları ve malları konusunda kendilerini ona karşı emin hissettikleri kimsedir"* (Tirmizi 2000, 12; Nesâi 2000, 8; İbn Mace 2000, 2) diyerek müminin bu durumunu dile getirmiştir.

Kur'an, müminlerin tavır ve davranışlarından övgü ile bahsederken onlara has olan dua ve şükürü onların belirgin bir özelliği olarak karşımıza çıkarır; *"Ancak sana ederiz kulluğu, ibadeti ve ancak senden dileriz yardımı, inayeti. (Ya Rab!). Hidayet*

eyle bizi doğru yola, O kendilerine nimet verdiği mutlu kimselerin yoluna; o gazaba uğramışların ve o sapmışların yoluna değil.”(1/5-6).

Yine Kur'an'a göre insan bir defa imana ulaştıktan sonra ondan dönmemelidir, hayatının geri kalanını bu imanına göre düzenlemelidir. Nitekim Kur'an'daki birçok ayet müminlerin hayatlarını nasıl programlayacaklarını, neleri yapıp neleri yapmayacaklarını ortaya koymaktadır. *“Gerçek müminler ancak o müminlerdir ki, Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir, ayetleri okunduğu zaman imanlarını arttırır. Ve bunlar yalnızca Rablerine tevekkül ederler. Onlar ki, namazı gereği gibi kılarlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yoluna harcarlar. İşte gerçekten mümin olanlar onlardır. Onlara Rablerinin katında dereceler vardır, bağışlanma ve değerli rızık vardır.”(8/2-4); “Gerçekten müminler kurtuluşa ermiştir, Onlar ki, namazlarında huşû içindedirler, Onlar ki, boş ve yararsız şeylerden yüz çevirirler, Onlar ki, zekat (vazifelerini) yerine getirirler Ve onlar ki, iffetlerini korurlar, Ancak eşleri ve ellerinin sahip olduğu (cariyeleri) hariç. (Bunlarla ilişkilerinden dolayı) kınanmış değillerdir. Şu halde, kim bunun ötesine gitmeyi isterse, işte bunlar, haddi aşan kimselerdir. Yine onlar ki, emanetlerine ve ahitlerine riayet ederler. Ve yine onlar ki, namazlarını muhafaza ederler, İşte asıl onlar varislerdir ki, Firdevs'e varis olan bu kimseler orada ebedî kalırlar.”(23/1-11); “Gerçek müminler ancak Allah'a ve Resulüne iman eden, ondan sonra asla şüpheyne düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla savaşanlardır. İşte doğrular ancak onlardır.”(49/15) manasına gelen ayetler bu yönlendirmelere örnek olarak verilebilir.*

Kur'an insanın duygusal yönünü göz ardı etmeden onu hem maddi hem de manevi açıdan bir bütün olarak değerlendirdiği için iman ve inkâr konusunda onun bu özelliğini göz ardı etmez. İman eden kişinin imanının her zaman aynı kıvamda olmadığını, bazı olay ve durumlar karşısında onun artarken bazı durumlarda zayıf kaldığını bildirir. Başka bir açıdan bir kere inanan insan sürekli inanmak durumunda değildir (Güler 2003, 78-90). Bu durum tamamıyla insan olmaktan kaynaklanan bir durumdur. Nitekim insan hayatında hayal kırıklığına sebep olan, hayatını alt üst eden gelişmeler olabilir. Bu durumda bireyin imanını koruyabilmesi için sürekli amelleriyle imanını dinç tutmalı ve rabbine tevekkül etmelidir; *“Şüphesiz ki iman edip de Rablerine tevekkül edenler üzerinde o şeytanın hiçbir nüfuzu yoktur. Şeytanın nüfuzu, ancak onu dost edinenlere ve Allah'a ortak koşanlardır.”(16/99-100).*

İmanın muhafazası ve ikmali için gerekli diğer bir kılavuz akıldır. Akıl, hem imanın ilk defa oluşması hem de oluşan imanın gelişim ve muhafazası noktasında yardımcıdır. Ancak bu, çeşitli riskleri beraberinde taşır. Kur'an bu konuda yaptığı vurgularla insana bir nimet olarak verilen akıl melekesinin doğru yerde ve zamanda kullanılmasını istemiştir (Emiroğlu 1998, 73-75). Akıl sahibi olmalarına rağmen aklını kullanamayanlar Kur'an tarafından eleştirilir, "*İçlerinden seni dinlemeye gelenler de var. Sen, sağırlara, üstelik akılsız da olanlara dinletebilir misin?*" (10/42); "*Yoksa sen, onların çoğunun gerçekten söz dinleyeceğini yahut akıllanacağını mı sanıyorsun? Gerçekte onlar hayvanlar gibidir, hatta gidişçe daha sapıktırlar.*" (25/44).

3.1.2. İnanmayanlar

3.1.2.1. Kâfir

Kâfir kelimesi "k-f-r" kökünden olup örten gizleyen anlamınadır (İbn Mânzur 1990, 144). Aynı kökten türetilmiş olan "Küfür" kelimesi terimsel olarak imanın zıddı anlamına Allah'ı ve Hz. Peygamberi yalanlama, yok sayma denmektedir (Bulut 1998, 50). Kelime aynı zamanda nankörlük etmek ve inkâr etmek anlamına da kullanılmaktadır (Bağdadi 1999, 248).

Kur'an bu inkârın sadece sonuçları üzerinde durmaz. Aynı zamanda inkârın sebeplerini de irdeler. Kur'an'a göre bu inkâr farklı sebeplerden kaynaklanmaktadır. İnanmayanlar tarafından inanmamalarına gerekçe olarak sayılan sebepler çoktur. Bu sebeplerden biri, insanlara yine insanlardan bir peygamber gönderilmesidir. Bu ise insanın benlik ve nefesine dayanan kibir duygusudur; "*Kendilerine doğru yolu gösteren peygamber gelince, insanların iman etmelerine engel olan sebep sadece, "Allah bir insanı mı Peygamber gönderdi?" demeleridir.*"(17/94). Bunun aslen bir gerekçe olamayacağı ancak sadece inanmayan inkârcıların bir bahanesi olduğu, "(Ey Muhammed! Mekkelilere) şöyle de, "Eğer yeryüzünde huzur içinde yürüyüp duran melekler olsaydı, elbette onlara gökten peygamber olarak bir melek indirirdik." manasındaki ayetle dile getirilmiştir.

Ayrıca burada inkârın sebebini insanların ellerindeki mal, mevki ve imkânları kaybetme korku ve endişesi olarak değerlendirmek de mümkündür. İnkârın sonucunda ceza olarak karşılaşıacakları azap hemen gelmeyeceğine göre nefislerine

uyarak elde edecekleri kazanç onların gözünde daha büyük ve kıymetli görülmektedir. Ancak Kur'an inkâr edenlerin bu tavrını eleştirir ve cezalarının kaçınılmaz olduğunu vurgular, *“Kâfirler, kendilerine mühlet vermemizin, şahısları için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Biz onlara bu mühleti, ancak günahlarını artırsınlar diye veriyoruz. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır.”*(3/178).

İnanmayanların içinde bulundukları bu kötü durumunun sebebi Allah'ın takdiri ve tayini değil onların hür iradeleri ile yapmış olduğu kötü fiillerin kalplerini karartması ve Allah'ın da bunun neticesinde onların kalplerini mühürlemesidir. Bakara süresi 7. ayette bu durumdaki bir insanın psikolojisi ve inançsızlığa şartlanmışlığı, gayet özlü bir şekilde ifade edilmiştir, *“Şu muhakkak ki inkâr edenleri uyarsan da, uyarmasan da onlar için birdir. Onlar inanmazlar. Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözlerinin üzerinde bir de perde vardır. Ve büyük azap onlarıdır.”*

Kur'an'da birçok defa farklı yerlerde ve farklı şekillerde geçtiği üzere *“O, hanginizin daha güzel iş yapacağınızı denemek için ölümü ve hayatı yarattı. O, üstündür, başlıyandır.”* manasına gelen Mülk suresi 2. ayette de bu dünyanın geçici ve imtihan dünyası olduğu gerçeği bir defa daha vurgulanmıştır. Ancak bütün bunlara rağmen insan duygu ve arzularının peşinden gitmekte aklını kullanmayıp hata ve yanılgıya düşmektedir. Bu tamamen insani bir refleks olarak kabul edilmelidir. Çünkü insanın içinde nasıl iman etme ve inanma meyili ve isteği varsa aynı şekilde inanmama ve inkâr etme meyil ve isteği de söz konusu olabilir. Ancak inanma insan fitratına daha uygun ve münasip bir davranış olarak değerlendirilir. Bütün bunların yanında fitrat gereği inanma ihtiyaç ve gereksimi duyan insanın iman ile huzur ve güven duygusu yaşarken, inkâr ile tedirginlik, buhran ve sıkıntı yaşadığı da göz ardı edilmemelidir (Draz trz, 7).

3.1.2.2. Münafık

Kalbiyle Allah'ı inkâr ettiği halde inananlara karşı bu küfrünü gizleyip, diliyle inandığını söyleyen kimseye “münafık” denir (Şehristani 1999, 473).

Kur'an inanmayanlar grubundan münafıkları inanç konusundaki bu ikiyüzlü tutumlarından dolayı kâfirlere kıyasla daha fazla eleştirir, *“ İnsanlardan öyleleri de vardır ki, inanmadıkları halde, “Allah'a ve ahiret gününe inandık.” derler. Allah'ı ve*

müminleri aldatmaya çalışırlar. Hâlbuki sırf kendilerini aldatırlar da farkına varmazlar. Kalplerinde hastalık vardır. Allah da onların hastalığını arttırmıştır. Yalan söylemelerine karşılık onlara elem verici bir azab vardır. (2/8-10). Onlara bu tavırları ile ilgili uyarı yapıldığı zaman ne hatalarını kabul ederler, ne de kendilerine bu uyarıyı yapanı dikkate alıp samimi cevap veririler. Cevapları imanlarına uygun olarak yine ikiyüzlüdür, "Hem onlara, "Yeryüzünde fesat çıkarmayın." denildiğinde, "Biz ancak ıslah edicileriz." derler. İyi bilin ki, onlar ortalığı bozanların ta kendileridir, fakat anlamazlar." (2/11-12). Münafıklara doğru yolu gösterip, inancınızı düzeltin, doğru yola gelin dendiğinde ise bunu kabul etmezler, Onlara, "İnsanların (müslümanların) inandığı gibi inanın." denilince, "Biz de o beyinsizlerin inandığı gibi mi inanacağız?" derler. İyi bilin ki, asıl beyinsiz kendileridir fakat bilmezler. Onlar iman edenlere rastladıkları zaman, "İnandık" derler. Fakat şeytanlarıyla yalnız kaldıkları zaman, "Biz, sizinle beraberiz, biz sadece (onlarla) alay ediyoruz." derler.(Asıl) Allah onlarla alay eder ve taşkınlıkları içinde serserice dolaşmalarına mühlet verir." (2/13-15).

Münafık, Kur'an açısından sadece itikadi bir tutum ve tavır değil aynı zamanda ahlaki bir tutum ve tavır olarak değerlendirilir. Kâfirler, bilgisizlik, cahillik, inatçılıkla suçlanırken, münafıklar, yalancılık, kalplerinin hasta olması ile itham edilmiştir. Onların en belirgin özelliği ise yalan söylemeleri, yalanı bir yaşam tarzı olarak benimsemeleridir (Bulut 1998, 53). Esasen Allah'a hem zihnen hem de duygusal yönden inanmadıkları halde inanıyor gibi dışa yansıtmalarıdır. Onların yalancılıkları bariz bir sıfatları olarak Kur'an'da sıklıkla geçmektedir; *"Münafıklar sana geldikleri vakit, "Şahitlik ederiz ki sen muhakkak Allah'ın elçisisin." derler. Senin mutlaka kendisinin elçisi olduğunu Allah bilir ve Allah münafıkların yalancı olduklarına şahitlik eder."*(63/1). Hz. Peygamber de onların bu tutumunu *"Münafiğin alameti üçtür; konuşunca yalan söyler, söz verdiğiinde sözünden cayar, kendisine bir şey emanet edildiğinde emanete hıyanet eder."* diyerek tespit etmiştir (Müslüm 2000, 14).

Münafıklar zor zamanlarda düşünce ve inançlarını açığa çıkararak, kendilerine güvenen insanları yarı yolda bırakırlar. Onların bu ahlaki zafiyetleri aynı zamanda inanç boyutundaki çıkara ve menfaate dayanan tavırlarını oluşturmuştur. Nitekim Kur'an *"İnsanlardan kimi vardır ki, "Allah'a inandık" der; fakat Allah*

uğrunda eziyete uğratıldığı zaman, insanların işkencesini Allah'ın azabı gibi tutar. Hâlbuki Rabbinden bir yardım gelecek olsa, mutlaka, "Doğrusu biz de sizinle beraberdik" derler. Acaba Allah, herkesin kalbindekileri en iyi bilen değil midir? Allah, elbette (O'na gönülden) iman edenleri de, ikiyüzlüleri de bilir.”(29/10-11); “İman edip sonra inkâr eden, sonra iman edip tekrar inkâr eden, sonra da inkârlarında ileri gidenleri Allah ne bağışlayacak, ne de doğru yola eriştirecektir. Münafıklara da haber ver ki, kendileri için çok acı bir azap vardır.” (2/137-138) ayetleri ile bu durumu aktarmıştır.

Münafıklar, içinde yaşadıkları bu çelişki yüzünden psikolojik açıdan bir buhran ve sıkıntı içerisindeyler (Ekin 2001, 87). Hissettiğini yaşayamamak ya da yaşadığını hissetmemek insanı, iç çelişki ve sıkıntılara iter. İnanç açısından gidip gelen bu iki zıt kutup insanın duygusal ve akli dengelerini bozar. Onlarca yaşanan bu çelişkili durum, en iyi ihtimalle kararsızlık hali, zamanla bir yaşam anlayışına dönüşür. Psikolojik olarak yaşanan bu sürekli iniş-çıkış hali onların ruhsal dünyasının çelişkiler yumağı olduğunun göstergesidir. Menfaat ve çıkarlar ekseninde ne yarar getirirse peşine gidilir, ne zarar ortaya çıkarsa ondan kaçılır. Burada ölçü artık doğru ve yanlış ya da iyi veya güzel değil çıkar ve zarar matematiğidir. Bazı değerlere sahip olmama, huzur için ihtiyaç duyulan bu değerlerin yokluğu başka şeylerle giderilebilecek bir eksiklik değildir.

3.1.2.3. Müşrik

Müşrik kelimesi “ş-r-k” kökünden türetilmiş, şirk koşan manasındadır. Şirk ise tevhidin yani birlemenin zıddı anlamına eş ve ortak koşmadır. Bu anlamda müşrik Allah’a eş koşan, zat, sıfat ve fiillerinde Allah’ın ortağı benzeri olduğuna inanan kimseye denir (Gölcük, Toprak 2001, 141). Birden fazla yaratıcı kabul etmek şirk olduğu gibi aynı zamanda Allah’ın bir eşe, oğla veya kıza sahip olduğunu söylemek de şirk kapsamına girmektedir (Bulut 1998, 54; Ekin 2001, 46). Nitekim konuyla ilgili olarak Meryem suresinde, “(Yahudilerle Hristiyanlar) *"Rahmân, çocuk edildi" dediler. Yemin olsun ki, siz çok çirkin bir şey söylediniz. Az kalsın, söyledikleri sözden gökler çatlayacak, yer yarılacak ve dağlar parçalanıp dağılacaktı, O Rahmân'a çocuk isnad ettiler diye. Hâlbuki Rahmân'a çocuk edinmek yaraşmaz.*”(19/88-92). manasına gelen ayetlerdeki bu tavır ve davranışlarından dolayı müşrikler Hud suresi 50. ayette “..... Siz sadece iftira edip duruyorsunuz.”

ifadesi ile uyarılmışlardır. Yine başka bir ayette ise Lokman oğluna tavsiyede bulunurken, *“Hani bir zaman Lokman, oğluna öğüt vererek demişti ki, "Yavrucuğum! Allah'a ortak koşma, çünkü Allah'a ortak koşmak (şirk), elbette büyük bir zulümdür." (31/13) şirkin ne kadar büyük bir hata ve günah olduğunu vurgulamıştır.*

Kur'an'da Allah birliğini akli deliller ve tabiattan getirdiği örneklerle ortaya koyduktan sonra, şirk koşan müşriklere bu inançlarının yanlış olduğunu belirtir. Onlara hitaben meydan okumakta ve eğer inandığınız şeylerin doğruluğuna kanaat getirmekteyseniz bunu ispat edin demektedir, *“Allah, O'dur ki, sizi yarattı, sonra da size rızık verdi, sonra sizi öldürür, sonra sizi diriltir. Hiç sizin ortak koştuklarınızdan, bunlardan birini yapacak olan var mı? Allah, onların ortak koştuklarından münezzehtir ve yücedir.” (30/40). “De ki, "Allah'a eş tuttuğunuz ortaklarınızdan, önce yaratıp, sonra da onu çevirip yeniden diriltecek var mı?" De ki, "Önce yaratıp, sonra da onu yeniden yaratacak olan Allah'dır. O halde nasıl yoldan saptırılıyor, döndürülüyorsunuz?" De ki, "Ortak koştuklarınızdan doğru yolu gösterecek olan var mıdır?" Deki, "Allah, hak olan doğru yola hidayet eder. O halde doğru yola hidayet eden mi kendisine uyulmaya daha layıktır, yoksa kendisine yol gösterilmeyince onu bulamayan mı daha layıktır. O halde ne oluyorsunuz? Nasıl hükmediyorsunuz?" (10/34-35).*

Ancak, müşrikler de şirklerine bahane olarak Allah'ın buna izin vermesini gösterirler. *“Allah'a ortak koşanlar dediler ki, "Allah dileseydi, ne biz, ne atalarımız O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık ve O'nun emri dışında hiçbir şeyi haram kılmazdık" Kendilerinden öncekiler de böyle yaptılar. Buna karşı peygamberlerin vazifesi, ancak açık-seçik bir tebliğden, ibarettir.” (16/35).* Burada müşriklerin insanı bir tavır sergileyip önce hatayı kabul etmediklerini ancak daha sonra bunda aşırı giderek savunma mekanizması oluşturdıklarını görmekteyiz.

Şirk ve küfür birbirine yakın iki kavram olup küfür şirkten daha genel, şirk ise daha özel bir anlam ifade eder. İnanç esaslarından birini ya da bir kaçını veya hepsini inkâr etmek küfürdür. Ancak bu inkâra şirk denilemez. Birden fazla ilah olduğuna ya da ilahın ilahlık vasfının bir başkasında da bulunabileceğine inanmak şirk, aynı zamanda küfürdür. Bu ikisi arasında içlem kaplam münasebeti söz

konusudur. Yani her şirk aynı zamanda küfre götürürken, bazı küfürler şirk kapsamındadır (Bulut 1998, 54).⁴

Müşrikin durumu kâfirin durumundan biraz daha farklı değerlendirilmelidir. Onların bir kısmı yerin ve göğün yaratıcısının Allah olduğunu bilir ve kabul ederler ancak onun bu vasıflarının ve zatının tekliğini kabul etmezler. Bu bağlamda müşrik Allah'ın varlığını kabul eder, gökleri ve yeri yaratanın Allah olduğunu özellikle sıkıntıya düştüğü zaman ikrar eder ve ondan yardım ister. Kur'anın geldiği toplumda yaşayan insanların geneli bu şekilde bir inanca sahiptiler. "Allah" adını taşıyan göklerin ve yerin yaratıcısı bir kudreti kabul etmekteydiler. Ancak bu durum onların doğru bir Allah inancına sahip oldukları anlamına gelmez. Çünkü onlar genelde, zor zamanlarında yani sıkıntılarla karşılaştıklarında Allah'ın varlığını ve birliğini hatırlayıp itiraf ermekte ve yardımını istemekteydiler. Esasen pratikte mutlak tek güç olarak var olan bir Allah inancı olmaksızın ya da Allah'a koştukları ortakların olduğu bir inançla yaşamaktadırlar. Bu şekilde bir inanç anlayışı günümüzde de mevcuttur. Nitekim Ali Rıza Aydın'ın dini inkâr eden veya dine karşı ilgisiz insanlar arasında yaptığı anket çalışması bu düşüncüyü destekler nitelikte bir sonuçla neticelenmiştir. Aydın dini değerlere karşı kuşku besleyen ilgisiz davranan ve inkâr gibi olumsuz tutumlar içinde olan kişilere dua edip etmediklerini, eğer ediyorsa hangi zamanlarda ettiklerini soruyor. Deneklerse genelde zor ve sıkışık zamanlarda dua edip, bir Allah'a sığındıklarını söylüyorlar (Aydın 1995, 66-67). Bu durum insanların çoğunun yanlışda olsa bir Tanrı inancına sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

İslam inançları açısından şirk de küfür de yasaklanmıştır. Kur'an, "*Allah ile birlikte başka bir ilâh edinme! Yoksa kınanmış ve yalnız başına bırakılmış olarak oturup kalırsın.*"(17/22) ayeti ile bunu ortaya koymuştur (Gölcük 1997, 57-58; Kılavuz 2004, 62).

3.2. Kur'an'ın İmana Davette Kullandığı Yollar

İslam inançlarının oluşum sürecinin kavranabilmesi için öncelikle Kur'an ayetlerinin geliş sırası, nüzul sebebi ve manalarına göre iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Yüce Allah, peygamberleri aracılığıyla bir toplumla diyalogu bu

⁴ Bkz. Tevbe, 9/28; Furkan, 25/2; Yusuf, 12/106; Nisa, 4/48.

ayetler üzerinden kurmuştur. Bu yüzden yaratıcı ve yaratılan arasındaki ilişkiyi anlama bağlamında bu süreç oldukça önemlidir. Öyle ki o dönemin müşrik Arap toplumu Hz. Peygamberin kendilerini davet ettiği tevhid esasına dayalı bir din anlayışından oldukça uzak, çok Tanrılı, putperest inanca sahiptiler. Onlar için insan hayatında karşılaşılan her işlevsel durumun bir Tanrısı vardı. Yeni dinin bunları yok sayması ve tek bir Tanrı inancını benimsemesi Mekke müşrikleri için oldukça hayret verici bir şey olmuştur.

İslam vahyinin başlangıcından itibaren Hz. Peygamber yanlış inançlara sahip bir topluluğun önce inançlarındaki çelişkileri ortaya koyuyor, daha sonra yeni dinin inanç sisteminin özü olan tevhidi onlara aktarıyordu (Ok 2007, 154). Bunu vahyedilen ayetler ışığında yapıyordu. Kur'an ayetleri, insanlara hem bilişsel açıdan hem de duygusal yönden yaklaşarak hitap etmekteydi. Ancak burada Hz. Peygamberin görevinin oldukça zor olduğunun altını çizmek isteriz. Çünkü insanın bilmediği bir konuda bilgilendirilmesi ve davranış kazandırılması, hakkında yanlış bilgi sahibi olduğu bir konuda bilgilendirilmesi, doğru bilgi ve davranışa çekilmesinden daha kolay olacaktır. Böyle bir durumda insanları ruhsal olarak etkileyen ve onlara derinden tesir eden bir metodun izlenmesi gerekmektedir. Bu yüzden Hz. Peygamber de tebliğini bunu dikkate alarak yapmıştır.

Bu açıdan Kur'an ayetlerinden imanla ilgili olanlar gruplandırıldığında ilk bölümdeki ayetlerin tevhid ayetleri de denilebilecek, Allah'ın varlığı ve birliğinden bahseden ayetler olduğu görülecektir. Konuyla ilgili olarak Fazlurrahman şunları söyler, “İlk Mekke süreleri en kısa olanlarıdır, zamanla giderek uzunluk kazanırlar. İlk sürelerdeki ayetler son derece derin ve güçlü bir psikolojik etki ile yüklüdür; Kısa fakat şiddetli bir volkan fışkırmasını andırır.” (Rahman 2000, 77). Diğer bir yönden bu ayetlere yeni inancı anlatan, tanıtan, topluma bilgi veren öncü ayetler de denilebilir. Bu bilgilendirme kuru bilgilendirme hadisesinin ötesinde var olan inancı kaldırıp, yeni bir inancı tesis etmeye yönelik bir çalışmadır. Ancak burada Hz. Peygamberin yeni dine daveti ilk başlarda gizli yaptığını, kendine belli bir kitleyi hedef aldığını, bir yerde kendine inanacağından emin olduğu, güvendiği insanlara bunu duyurduğu göz ardı edilmemelidir. O kendine inanan insanların sayısı belli bir noktaya ulaştıktan sonra açıktan ve tüm Mekke halkını kapsayan bir davet anlayışına geçmiştir. Ayrıca Hz. Peygamberin burada izlediği yolun ayetler tarafından çizildiğini belirtmek isteriz. O kendine gelen her hangi bir ayetin, ona ulaşmazdan

önce neyin ne zaman geleceğini ve ne de içeriği hakkında bilgi sahibi değildi. Önce o ayeti öğreniyor, daha sonra etrafındakilere aktarıyordu.

Mekke halkı putperest inanca sahip olduklarından dolayı kendilerine anlatılan ve ilk defa bu kadar açık karşılaştıkları tek Tanrı inancını kabullenmekte zorlanmışlardır. Her inanç sisteminde olduğu gibi bu putperest inanç örgüsü, Mekke toplumunda var olan sosyo-kültürel, ekonomik yapısı içerisinde erimiş ve onunla kaynaşmıştı. Hz. Peygamberin insanların eşitliği, adalet, hak, hukuk kavramları ekseninde yaptığı yeni dinin tebliği, Mekke halkının putperest inancına karşı çıktığı gibi aynı zamanda var olan sosyal adaletsizliğe, hak-hukuk ihlallerine de karşı çıkmaktaydı. Ancak bu yapıdan faydalanan belli bir grubun teklif edilen bu köklü değişikliğe karşı çıktığını görmekteyiz. Nitekim bu değişiklik onların imtiyazlarını ortadan kaldıracak, eşitlik ve adaleti sağlayacaktı.

Böyle bir durumda Hz. Peygamberin davetinin içeriği kadar metodu da ayrı bir önem arz etmektedir. Bilindiği üzere Kur'an, akılcı ve akıcı bir üslupla her iddiasını delillendirerek hem insanların akıllarına hem de gönüllerine hitap etmeyi kendine metot olarak almıştır. Ancak bilginin bir adım ötesinde konumlanan ve gönülde gerçekleşen iman, Hz. Peygamberi oldukça iyi tanımlarına rağmen Mekke halkının büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmemiştir. Kur'an bu konuyu şu şekilde dile getirir, *“Onlara gökleri ve yeri kim yarattı? diye sorsan, elbette Allah'tır derler.”* (39/38). Ancak bu itiraflarına rağmen onların iman etmemeleri dikkat çekicidir.

Kur'an insanları yeni dine çağırırken insan iradesi ve onuruna saygı göstermektedir. Onların yeni dine girmesi için çeşitli ikna yolları kullanmıştır. Zaten insan iradesi ve onuruna dikkat etmeyen ve onları hiçe sayan hiç bir davet başarılı olamaz. Peygamber döneminde yaşamış olup haklarında ayetler gönderilen kişiler Kur'an'da genellikle isimleriyle değil, onlara işaret eden sıfat ve zamirlerle anlatılmıştır. Böylelikle Kur'an onlarla ilgili hitabı sadece onlarla sınırlı kalmayıp o davranışı sergileyen tüm bireyleri içine almıştır (Aydın 2006, 52-53). Diğer bir yönden bu yaklaşım Kur'an ayetlerinin tarihsellik kalıbına sıkıştırılmayacak kadar geniş bir ufuk çizdiğini gösterir. Yüzyıllardır Kur'an metninin şekli sabit olsa da anlam olarak her yüzyılda yaşayan insanın okuyup anlayabileceği ve kendinden bir şeyler bulabileceği esneklik ve genişliktedir. Kur'an, etki gücü çok yüksek bir hitap

şekli ile gönderilmiştir. O, toplumun her kesimine hitap etmektedir (Chittick; Murato 2000, 19). Kur'an, insanları kendi teklif ettiği inanç sistemine çağırırken farklı metot kullanmıştır. Bu metotlar öncelikle bireyin duygu ve düşünce dünyasına yönelik olmuştur.

3.2.1. Zihinsel Süreçleri Kullanması

İnsan, varlıksal anlamda bio-psişik bir varlıktır (Rahman 1996, 20). O, ne yalnız beden ne de yalnızca ruhtan ibarettir. İnsan, bu ikisinin birleşmesi ile insan adını alan bir varlıktır. Kur'an'da bu yönünden hareketle, insanın hem zihinsel hem de duyuşsal yönünü etkileyen hitaplarda bulunmuştur. Ancak Kur'an'ın ilk inen ayetlerine bakıldığında genel olarak zihinsel süreçlerin etkin kullanıldığı ve insanı düşünmeye sevk eden ifadelerin yer aldığı aşikârdır (96/1-5). İnsanı diğer varlıklardan ayıran en temel özelliği akıllı bir varlık olmasıdır. Nitekim Kur'an Bakara, 164. ayette , *“Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar şeylerle denizde akıp giden gemide, Allah'ın yukarıdan bir su indirip de onunla yeri ölümünden sonra diriltmesinde, diriltilip de üzerinde deprenen hayvanları yaymasında, rüzgarları değiştirmesinde, gök ile yer arasında emre hazır olan bulutta şüphesiz akıllı olan bir topluluk için elbette Allah'ın birliğine deliller vardır.”* insanın doğumu ile birlikte kendini içinde bulduğu dünyanın tesadüfen var olmadığını, gecenin gündüzün yer değiştirmeden birbirini takip etmesinde, gemilerin denizde yüzmesinde var olan hikmetleri düşünmesini ister.

Kur'an'da zihinsel süreçler kullanılırken insanlara, tebliğ ve davette bulunulmuş, bilgilendirilmiş, tarihten verilen örnekler ve aktardığı bilgiler delillendirilmiştir. Bütün bu çabaya rağmen hala inkârlarında ısrarcı olan insanların sahip oldukları inançların yanlışlığı açıklanmaya çalışılmıştır.

3.2.1.1. Tebliğ ve Davet

Tanımak, götürmek, ulaştırmak, bildirmek ve eriştirmek anlamına gelen tebliğ kelimesi, dini bir kavram olarak peygamberin kendisine vahiy yolu ile Allah'tan gelen ilahi hükümlerin hiç birini gizlemeden ve her hangi bir ilave ya da eksiklikte bulunmadan insanlara aktarması anlamındadır (Karaman ve ar 2006, 639).

Kur'an insanlara seslenirken karşısındaki insanın ruhsal yapısına, onun zaaf noktalarını, hangi erdemleri ön planda tuttuğunu hangi durumlardan hoşlandığını göz önünde bulundurmıştır. Nitekim onun doğasını ve yapısını bilmeden tebliğ ve davetin etkisi ve başarısı mümkün değildir (Aydın 2006, 27-29). Kur'an'ın hedefi insanı doğru yola yöneltmektir. Bunu yaparken o insanın temel dürtülerini esas almıştır. Bu bağlamda Kur'an'ın merkezinde insan vardır. Olaylar ve olgular, insan dikkate alınarak aktarılmıştır. Kur'an'ın bu yaklaşımının insanları bilgilendirme ve ikna etmede oldukça önemli olduğu göz ardı edilemez. Nitekim iman edip erdemli davranışlarda bulunanların mükâfatlandırılacağı, davete kulak asmayıp hata yapanların cezalandırılacağına dair ifadeler, insan aklını muhatap alan bilgilendirme ve ikna gayesi taşıyan ibarelerdir (Aydın 2006, 96).

Kur'an tebliğinde insanları muhatap alışı, onlara aklî ve naklî deliller getirişini, hitap tarzındaki tutarlılığını, insanlara sunduğu fikirlerinin doğruluğuna delil getirmektedir. Sonuç olarak Kur'an, bu konudaki hükmünü "*O halde yaratan yaratamayan gibi olur mu?*" diyerek ortaya koyar (16/17). Kur'an ayetlerinden elde ettiğimiz bilgiler ışığında Allah'ın, bir varlığa inanma, bağlanma, sığınma istek ve dileklerine cevap verme konusunda ihtiyacı olan insanı muhatap aldığını ve bilgilendirdiğini görmekteyiz.

Kur'an insanları yeni dini tebliğ ederken öncelikle inanmalarını istediği yeni din hakkında bilgilendirmiştir. Kur'an'ın bu bilgilendirmedeki amacının bireyi imana yönlendirmesi olduğunu görmekteyiz. Ancak verilen bu bilgi veya bilgiler inanca götürmediği sürece, o bildirimdeki asıl hedefine ulaşmamış olmaktadır. Dolayısıyla verilen bu bilgiler doğru da olsa imanı sağlamaya yetmeyecektir. "*Onlara yeri göğü kim yarattı dersin Allah derler*" (39/38) anlamına gelen ayet de bu duruma vurgu yapmaktadır. Ancak onlar bu ifadelerine rağmen iman etmezler.

Kur'an tebliğini yaparken duygu ve düşünce dünyasını bir arada görür. "*Ey! İnsanlar size Rabbinizden bir öğüt, gönüllerdekine bir şifa, inananlar için bir hidayet ve rahmet gelmiştir*"(10/57). Bu şekilde Kur'an muhatabının duygu ve düşünce dünyasını göz önüne alır ve onlara bu doğrultuda hitap eder. Duygu ve düşünce dünyasında cereyan eden bu hadiseler yaşamın bir parçasıdır birbirlerinden ayrı değerlendirilmemelidir (Kayıklık 1994, 14).

Mekkelilerin putperest inançları gereği birçok Tanrıları varken, Hz. Peygamberin getirdiği inanç sistemi tek Tanrı esasına dayanmaktaydı, “*Deki Allah birdir, doğmamış ve doğrulmamıştır*” (112/1-2). Bu inanç tarzı Mekke müşriklerin zihinlerinin uzak olduğu bir yaklaşımdır. Kendileri gibi olmayan, doğmayan, doğdurulmayan, hiçbir insanı ihtiyaca muhtaçlık duymayan bu Tanrı fikri onlar için farklıydı. Nitekim onlar kendileri gibi ihtiyaçları olan, kendilerine benzeyen bir Tanrı fikrini kabullenmekte zorlanırken, yaratılmışlardan farklı, hiçbir yönü onlara benzemeyen aşkın Tanrı anlayışı kolay kabul edilemezdi, öyle de oldu.

Allah’tan ve onun aşkınlığından bahseden ayetlerin devamında, yapılan bu bilgilendirme ve açıklamalara rağmen yanlış inançları konusunda ısrar edenlerin Allah’ın gücü karşısında aciz kalacakları vurgulanmıştır. Bu yapılırken aynı zamanda taptıkları putların kendilerine dahi fayda vermekten uzak, aciz varlıklar oldukları belirtilmiştir, “*Allah’ı bırakıp da kıyamet gününe kadar kendisine cevap veremeyecek şeylere tapandan daha sapık olan kimdir?*” (46/5). Hem putperest insanların inançlarının yanlışlığı hem de ilahlarının acziyetini ortaya koyan bu ayet, aynı zamanda hesap günü “kıyamet” kavramını vurgulayarak İslam inançları açısından üçüncü temel prensip olan ahiret gününe vurgu yapmıştır. Daha sonrasında bu hesap günü yani “kıyamet” kavramı, insanların kendi elleriyle elde ettiklerinin hesabını o gün göreceklerdir anlamına gelen ayetlerle sıklıkla vurgulanmıştır.⁵

Tebliğin muhatabı olan ilk topluluk putperestlerden oluştuğundan dolayı Mekki ayetlerin ana teması, putperestliği reddetmek, tevhid inancının tesis etmek gayesini taşımaktaydı. Nitekim birçok ayette hiçbir faydası olmayan putlara, insan gibi akıl sahibi bir varlığın nasıl olup da taptığı sorgulanmakta, bu konudaki yanlışlık ortaya konduktan sonra insanların iyice düşünüp öyle karar vermeleri gerektiği üzerinde durmaktadır. “*Yoksa onlar Allah’tan başka dostlar mı edindiler? Hâlbuki dost yalnız Allah’tır. O ölüleri diriltir, her şeye kâdirdir*” (42/9) ayetinde insanların öldükten sonra Allah tarafından diriltilecekleri belirtilmektedir.

⁵ Kur’an, 17/51, 75/9-10, 22/1, 77/7-9.

Allah inanmayanlara ayetlerinde yaratma ile ilgili çeşitli örnekler vermiştir. İnananları da karşılaştıkları sıkıntılı durumlar karşısında sabır edip başarımları için yardım ve desteğinin onlarla olduğunu hatırlatarak onları motive etmiştir; *“Göklerde ve yerlerde olanlar Allah’ındır, vekil olarak Allah yeter”* (4/132). Bu hatırlatmalar her insanın hayatında olabilen sıkıntılar karşısında Hz. Peygamber ve sahabesinin içine düştüğü çaresizlik durumunda onlara moral ve destek olmuştur.

Bilindiği üzere Arap toplumunda ataların inançları oldukça önemlidir. Onların bu yanlış tutum ve inançları Kur’an’da sıklıkla eleştirilmiştir. Kur’an’a göre insanlar Allah’ın kendilerine gönderdiği hitaba uyup gereği gibi davransalar hem dünya hem de ahiret hayatlarını kurtaracaklardır, *“Eğer onlar Tevrat’ı, İncil’i ve Rablerinden onlara indirileni doğru dürüst uygulasalardı, şüphesiz hem üstlerinden hem de ayaklarından yerlerdi”* (5/66).⁶

Hız. Peygamber, Mekkelilere kendisine gönderilen ayetleri tebliğ ederken çeşitli itirazlarla karşılaşmıştır. Bunların başında peygamberin aklını kaçırdığı, Kur’an ayetlerini uydurduğu iddiası gelmiştir. Müşrik toplum Hız. Peygamberin davetini kabul etmeyip itiraz ederken, Allah peygamberinin doğru söylediğini *“O peygamber doğru yolda ise ve takvayı emrediyorsa ne dersin?”* (96/11-12)⁷ anlamındaki ayetle ortaya koyar.

Hız. Peygamber kendine yapılan eleştiriler karşısında savunmasız kalıp çaresizliğe düştüğünde, Allah tarafından desteklenerek sabır etmesi tavsiye edilmiştir. Nitekim *“Ey Resul Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O’nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır, doğrusu Allah kâfirler topluluğuna rehberlik etmez.”* (5/67) anlamındaki ayetle bu düşüncüyü desteklemektedir. Burada onun vazifesinin yalnızca tebliğ olduğu *“Biz peygamberleri ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak göndeririz. Kim İman eder ve kendini düzeltirse onlara korku yoktur. Onlar üzüntüde çekmeyeceklerdir.”* (6/48) ayeti ile ortaya konmuştur.⁸ O kendisine inanmaları karşılığında onlardan her hangi bir ücret istemediği ve onun tebliğ esnasında karşılaştığı sıkıntılar ve maruz kaldığı

⁶ Kur’an, 2/257.

⁷ Kur’an, 18/110, 4/170.

⁸ Kur’an, 16/82.

kötü muamelelere sabrının kaynağı olarak ise *“İşte o peygamberler Allah’ın hidayet ettiği kimselerdir. Sende onların yoluna uy! Deki ben buna karşılık sizden bir ücret istemiyorum. Bu âlemler için ancak bir öğüttür.”*(6/90)⁹ ayetinde de geçtiği üzere elçilik görevi gösterilmiştir.

Allah, peygamberin tebliğine rağmen inanmamış insanlara son bir kere daha hitap edip, *“De ki hiç düşündünüz mü? Şayet bu Allah katından ise ve siz onu inkâr etmişseniz”* (46/10) anlamındaki ayet ile peygamberi aracılığıyla inkârcıları bütün bu tebliğ ve davet konusunda yeniden düşünmeye sevk etmektedir. Eğer yanlış yolda iseler ve böylece peygamberin söylediği doğru ise, Allah’ın huzuruna çıktıklarında içine düşecekleri durumun kötülüğü belirtilmektedir.

3.2.1.2. Bilgilendirme

Bilgilendirme bir konu hakkında bilgi vermeye dayanan bir öğretim metodudur. Bu muhatapların hiç bilmediği bir konu olduğu gibi az bildiği ya da bilip de unuttuğu bir konu hakkında olabilir. Burada asıl olan belli oranda bilginin aktarılması ve bundan beklenen amacın gerçekleşmesidir. Kur’an ayetleri incelendiğinde onun insanı bilgilendirmedeki amacının, bu bilgiden hareketle imanı kurgulamak olduğu görülür. Yani onun verdiği bu bilgilerin tamamı insanları belli bir hedefe doğru yönlendirmektir.

Bilgilendirmenin, bilgi aktarımı yolu ile şartlandırma ile karıştırılmaması gerekir, ancak bilgilendirme hadisesi sadece bilgi aktarma değil aynı zamanda yol göstermedir. Bu yol gösterme olayının arkasında bir beklenti ve yönlendirme olduğu da göz ardı edilmemelidir. Ancak insanların büyük bir kısmı bu idraki engelleyen çeşitli nedenlerden dolayı bilgilendirmeden sonraki aşamaya geçemez. Onlar bu konudaki acizlikleri Kur’an tarafından eleştirilmiştir.

Kur’an ayetlerinin indiriliş sırası ve içerikleri incelendiğinde ilk ayetlerin Allah’ın varlığı ve birliği noktasında insanları bilgilendirdiğini görmekteyiz. Kur’an bu konularda bilgi verirken insanın kendisinden, tüm âlemden, âlemdeki düzenden bahsederek arayış içerisinde olan insanı düşünmeye itmektir. İnsan, hayatının her

⁹ Kur’an, 25/57, 34/47.

kademesinde kevnî ayetler dediğimiz tabiat ve içerisindekilerin var oluş ve düzeninden haber veren bilgilendirmelerden hareketle yüce yaratıcıyı bulabilir. Kur'an Allah'ı anlatırken; *“Allah, O’dur ki, gökleri görebileceğiniz bir direk olmadan yükseltti, sonra arş üzerine istiva etti. Güneşi ve ayı iradesine boyun eğdirdi. Nitekim onların her biri belli bir süre içerisinde akıp gitmektedirler. O, işini düzenler, ayetleri açıklar ki, Rabbinizle karşılaşacağınıza inanabilirsiniz.”*(13/2) anlamındaki ayette olduğu gibi öncelikle O’nun ne olduğundan bahseden bilgiler vermektedir. Daha sonra Kur'an Allah'ın gücü ve kudretinden, sıfatlarından bahseder, bu konuda insanlara O’nun tanınması gayesi ile bir takım bilgiler verir, *“Allah, Ondan başka gerçek Tanrı yoktur. O, her daim diridir, O’nun varlığı hiçbir şeye bağlı değildir. Ne gaflet basar O’nu ne de uyku. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O’nundur. İzni olmaksızın O’nun huzurunda şefaathilik yapmak kimin haddine! O, insanların geçmişlerini geleceklerini, yaptıklarını yapacaklarını, saklı tuttuklarını dışa vurduklarını bilir.”*(2/255). Kur'an'da bu konuyla ilgili çok sayıda ayet vardır.¹⁰ Bunların hepsinin burada sıralanması mümkün değildir. Ancak burada bilinmesi gereken ayetlerin ortak hedefinin, insanlara Allah'ın varlığı ve birliğinin aktarılması olduğudur.

İnsanlara karşılıksız verilen birçok nimet O’nun varlığı ve cömertliğinin, insanlara ne kadar fedakâr davrandığının delili olarak getirilmiştir; *“O, sizin için gökten su indirdi. İçtiğinizde, hayvanlarınızı otlatıldığını bitkilerde ondandır.”* (Kur'an, 16/10). Bu ayetin devamında gelen ayetlerde de aynı konu işlenmiş, Allah'ın hayatın içinde sıklıkla faydalandığımız ancak nereden geldiğini bilmediğimiz, bekli de farkında olmadığımız nimetleri insan için yarattığı ortaya konmaktadır.¹¹ Verilen örnekler, sayılan nimetler gündelik hayatta bizim için sıradan gözükse de aslen taşıdıkları önem ve kıymetleri vurgulanmaktadır. Ayetin muhatabı olan birey suyun insan hayatı için ne kadar önemli olduğunu detayları ile bilemezse de genel hatlarıyla bu konu hakkında bilgi sahibidir. Ancak bu bilgilendirme suyun varlığının farklı bir boyutuna işaret etmekte olup bunun üzerinde insanları düşünmeye çağırmaktadır. Nitekim Hac süresi 5. ayeti bu çeşit bilgilendirme açısından güzel bir örnek oluşturur; *“Ey insanlar, eğer öldükten sonra dirilmekten*

¹⁰ Kur'an, 3/ 2, 8,18; 4/87, 171; 6/ 19,102; 9/ 31; 11/14; 13 /16, 30,22, 51.

¹¹ Kur'an, 16/11-14.

kuşkuda iseniz, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra embriyodan, belli belirsiz bir lokma et parçasından yarattık ki, size kudretimiz açıkça gösterelim.....” İnkârcıların inkârı devam ettiği için insanın bizzat kendisinden getirilen bu örneklem bilgilendirmenin birinci aşamasında kalmıştır. Nitekim ayetin devamında gene insan hayatından örnekler verilmektedir. Günlük hayatta doğum, ölüm, yaşlılık gibi pek dikkat çekmeyen ya da kısa sürede unutulmuş olaylar Kur'an tarafından hatırlatılarak sıradanlaştırılmaları engellenmekte, bu vb. olayların hayatiyeti vurgulanmaktadır. Bu bağlamda kelimelerin Allah'ın varlığı ile ilgili getirdiği kozmolojik delilin bir adım ötesine geçilmiş, içsel bir tasdiki gaye edinmiştir.

Kur'an'ın bilgilendirmeyi yaparken belli bir sistemi takip ettiği, kendi değer ölçütlerini ortaya koyduğu görülmektedir. Bu bağlamda Kur'an eğitimine örnek verdiği peygamberlerin hayat hikâyeleri ile devam eder (Yavuz 1998, 100). Çünkü onlar Kur'an'ın hedeflediği sisteme ulaşmada örnek şahsiyetler, yaşadıkları olaylar da her inananın karşılaştığı muhtemel olaylardır.

3.2.1.3. Tarihten Örnekler Verme

İnsan yapı olarak meraklı bir varlıktır. İçinde bulunduğu dünyayı inceleyerek nereden geldiğini nereye gittiğini, bu dünyadaki var oluşunun sebebini hep irdelemek istemiştir. Kur'an hedeflediği doğruya insanı götürmek amacıyla bilgi yüklemesi yaparken bunların anlatılan birer hikâye olmadığını, insanlar tarafından yaşanmış, geçmiş milletlerin tecrübesi olduğunu ortaya koyar. Buradaki amaç insanları sadece bilgilendirmek değil, aynı zamanda düşündürüp eğitmektir.

Kur'an'da sıklıkla yapılan diğer bir vurgu ise, tarih sahnesinde yaşamış her kavme ya içlerinden ya da kendi dillerini kullanan bir peygamber gönderildiği ve bunun yaşanan tarihi olaylarla kesin olduğudur; *“Andolsun ki biz her ümmete, "Allah'a ibadet edin ve putlara tapmaktan sakının." diye bir peygamber gönderdik. Allah, bu ümmetlerden bir kısmına hidayet etti, bir kısmına da sapıklık hak olmuştur. Şimdi yeryüzünde bir gezip dolaşın da bakın ki, peygamberleri yalanlayanların sonunun ne olduğunu bir görün?”* (16/36). Bunun için Kur'an, her hangi bir konuyu anlatılırken bazı peygamberlerin başından geçen olaylarla o konuyu delillendirmek

ister. Buradaki amaç uyarılara uymayan toplumların sonunun bildirilmesi ve muhatap alınan toplumun doğruya yönlendirilmesidir.

Tarihten verilen örnekler çeşitli konu ve olaylarla ilgilidir. Kur'an Hz. İbrahim'den bahseden kıssasında insan aklının yaratıcısını ararken izlediği yolu, Hz. Lut'tan bahsederken azgınlık içerisinde bulunan bir kavmin durumunu, Hz. Musa'dan aktarırken Allah'ın inanların yanında olduğunu dile getirmektedir. Böylece İslam inancının oluşum süreci ve bu uğurda peygamberlerin başından geçen olaylar Kur'an ayetlerinde örnek olarak verilmiştir. Bu doğrultuda Kur'an Hz. Süleyman hikâyesini büyü ve sihir olaylarını yasaklarken örnek vererek aktarır, *"Tuttular da Süleyman mülküne dair şeytanların uydurup izledikleri şeyin ardına düştüler. Hâlbuki Süleyman inkâr edip kâfir olmadı, lakin o şeytanlar kâfirlik ettiler; insanlara sihir öğretiyorlar ve Bâbil'de Harut ve Marut'a, bu iki meleğe indirilen şeyleri öğretiyorlardı. Hâlbuki o ikisi "Biz ancak ve ancak sizi denemek için gönderildik, sakın sihir yapıp da kâfir olmayın!" demeden kimseye bir şey öğretmezlerdi. İşte bunlardan karı ile kocanın arasını ayıracak şeyler öğreniyorlardı. Fakat Allah'ın izni olmadıkça bununla kimseye zarar verebilecek değillerdi. Kendi kendilerine zarar verecek ve bir fayda sağlamayacak bir şey öğreniyorlardı. Yemin olsun ki, onu her kim satın alırsa, onu alanın ahirette bir nasibi olmayacağını da çok iyi biliyorlardı. Hakkiyle bilselerdi, uğruna canlarını sattıkları şey ne çirkin bir şeydi. Şayet onlar iman edip de korunmuş olsalardı, elbette Allah tarafından verilecek mükâfat çok hayırlı olacaktı. Keşke bunu bilselerdi".*(2/ 102-103). Yine Nuh peygamberin kıssasını inkârda ısrar eden bir kavmin acı sonu anlatılırken örnek olarak verir, *"Andolsun ki Nûh'u elçi olarak kavmine gönderdik de dedi ki, "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin sizin O'ndan başka bir ilâhınız yoktur. Doğrusu ben, üstünüze gelecek büyük bir günün azabından korkuyorum. Kavminden ileri gelenler dediler ki, "Biz seni apaçık bir sapıklık içinde görüyoruz". (Nûh) dedi ki, "Ey kavmim! Bende herhangi bir sapıklık yok, ben âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir elçiyim. Size Rabbimin gönderdiği gerçekleri duyuruyorum, size öğüt veriyorum ve Allah tarafından, sizin bilmediğiniz şeyleri biliyorum. (Allah'ın azabından) sakınıp da rahmete nail olmanız için, içinizden sizi uyaracak bir adam vasıtasıyla size bir zikir(kitap) gelmesine şaştınız mı? O'nu anladılar, biz de O'nu ve O'nunla beraber gemide bulunanları kurtardık, ayetlerimizi yalanlayanları boğduk! Çünkü onlar, kalb gözleri körleşmiş bir kavim*

idiler.” (7/ 59-64). Kur’an bu ve benzeri olayları aktararak insanları uyarmış doğru yola girmelerini istemiştir.¹² Aslında burada anlatılan bazı olaylar inkârcılar tarafından bilinen olaylardır. Bunların tekrar edilme nedeni ise vurgu yapmak ve bilinen bir olayı onların anlayışları dışında yorumlayıp onları inanca sevk etmektir.

3.2.1.4. Delillendirme ve Açıklama

Dinin insan hayatını etkileyen, yönlendiren üç temel fonksiyonu vardır. Bunlar realiteyi yorumlamak, kimliğin bir tanımı vasıtasıyla insanı bir realite içine yerleştirmek, hayat için bir rehber sunmak. Bu açıdan din insanı, hayatı boyunca karşılaşabileceği her olay ve duruma hazırlayan, karşılaştığı problemlere cevap sunan, ona nasıl yaşaması gerektiği hususunda yol gösteren bir zihni muhtevalar sistemidir (Hökelekli 2003, 116).

İnsan hayatı yaşarken öğrenir. Buna rağmen insanın zihni her an birçok soruyla meşguldür. İnsanın gününü kurtarma kaygısı olduğu gibi gelecekte neyin nasıl olacağı ile ilgili de pek çok endişeleri vardır. Bu bağlamda insan sürekli arayış içindedir. Kafasındaki ve benzeri sorulara kendini tatmin edecek cevaplar aramaktadır. Arayış içinde olan insanın zihnindeki bu sorulara cevabı dinde bulduğunu görmekteyiz. Nitekim geleneksel dinlerin kendilerine özgü üsluplarıyla evrensel bazı ahlaki değerlere vurgu yaparak, gerek metafizik alanda ufuk açan gerek iç huzuru sağlayan anlatımlarıyla birey ve içinde yaşadığı topluma iletişim bağlamında önemli katkılar sunmaktadır (Ok 2007, 43). Kişinin inancı yalnızca ona yeni bir dünya görüşü sunmakla kalmayıp, onun duygu, düşünce ve isteklerini karşılamakta ve bunların davranışa dönüşmesinde etkili olmaktadır (Kayıklık 1994, 6).

Bir dinin var olabilmesi için ona inanan, bağlanan insanların var olması gerekmektedir. Din kendisine bağlanan, teslim olan insana da itirazsız itaati şart koşturur (Yavuz 1998, 141). Ancak bütün bunların başında öncelikle bireyin o dini inanca ilgisinin çekilmesi, onun hakkında düşünmesi ve bu düşünceler sonrasında ona iman etmesi ve iman ettiği şeye göre hayatını şekillendirmesi gerekmektedir. Allah insanlara önce kendi varlığını bildirmiş, daha sonra bunu çeşitli vesilelerle hatırlatmıştır. Vahyin ontolojik olarak varlığı muhatabı olan insanları

¹² Bkz. Araf, 7/65-87; Saffât, 37/120.

hayrete düşürdüğü kadar epistemolojik boyutu da insanları bilişsel olarak şaşkına çevirmiştir. Bu bağlamda Hz Peygamber gibi ümmi bir peygambere gelen vahiy ve içeriği öğretileri delillendirerek ve anlatımlarını üst düzey ifadeleri kullanarak şekillendirmiştir. Kur'an'ın ifadelerinin içeriğinde bulunan bazı bilgilerin daha önce toplumda çeşitli yollarla aktarılan ancak eskisi kadar revaçta olmayan bilgiler olması ayrıca dikkat çekicidir. Toplumun zihninde bilgi kırıntıları şeklinde var olan ancak üzerinde yoğunlaşılmamış bu bilgilerin varlığından dolayı bazı inkârcılar Kur'an'a saldırmışlardır (Chittick; Murato 2000, 26). Kur'an'ın onlara hitabı ve düşüncelerini açıklarkenki orta koyduğu üslubu savunması oldukça manidardır; “*O kâfirler sana geldiklerinde “Bu Kur'an eskilerin masallarından başka bir şey değildir” diyerek seninle tartışırlar*”(6/25). Onların bu inançsızlıklarından dolayı dünya hayatında ve ahirette karşılaşacakları sıkıntıları onlara hatırlatıldığında ise; “*And olsun ki, bize yapıldığı gibi daha önce atalarımıza da yapılmıştır. Bunlar öncekilerin masallarından başka bir şey değildir.*” (27/68). Tebliğ ve davetine onu reddederek cevap verenlere karşı Kur'an onları ikna etme, iddiasını delillendirme, düşüncelerini açıklamadan vazgeçmemiştir. Allah'ın insanı yarattığı ve çeşitli nimetler verdiğinden bahseden; “*Allah, sizi zayıflıktan yarattı. Sonra size zayıflığın ardından kuvvet verdi. Sonra kuvvetin ardından da zayıflık ve ihtiyarlık verdi. Allah dilediğini yaratır, O bilen ve gücü yetendir*” (30/54) anlamındaki ayeti getirerek bu süreci akli ve tecrubi bir boyuta taşımıştır. Verilen örnek insan hayatının kendi olunca bu ayetin muhatabı olan insan yaşanan ve yaşanabilecek bu olayı daha iyi algılar. Çünkü getirilen örneklem insan hayatının bir gerçeğini ifade etmekte bununla da kalmayıp insanın duygularına hitap etmektedir.

Nitekim Kur'an ayetlerinin ilki olan “*Oku! Yaradan Rabbinin adıyla oku!*” (96/1-2) ayetiyle bu probleme cevap vererek başlamıştır. Âlemin bir yaratıcısı vardır, o tüm âlemi varlık alanına çıkaran mutlak yaratıcıdır. Burada yaratılışa yapılan vurgu önemlidir ve bu Kur'an'da birçok defa tekrarlanır.¹³ İlk yaratmadan başlayarak tüm âlemde var olan her şeyin Allah tarafından yaratıldığını ve onların sahibinin Allah olduğunu vurgulayarak insanları düşünmeye davet etmektedir, “*Deki, Göklerde ve yerde olanlar kimindir? Allah'ın'dır. O, rahmet etmeyi kendine ilke edinmiştir. O,*

¹³ Bkz. Kuran, 13/16; 16/3; 28/88; 39/38.

sizi varlığından şüphe edilemeyen kıyamet gününde toplayacaktır. Ama kendilerini ziyana sokanlar, inanmazlar.”(6/12). Âlemin yaratılmışlığı, Allah’ın tek yaratıcı olmasını çeşitli deliller getirdikten sonra açıklayan ayetlerden sonra insanın düşünmesine vurgu yaparak; *“İnsan düşünmez mi? Daha önce o hiçbir şey olmadığı halde biz kendisini yaratmışızdır.”*(19/67). Bu şekilde insanın yaratılışından bahseden ayetler sıralandıktan sonra bu kadar açık ve kuvvetli birçok delile rağmen insanın hata, yanılğı veya nefisine uyarak Allah’a iman etmediği dile getirilmiştir.¹⁴

Kur’an insanın kendi bünyesinden hareketle Allah’ın varlığına dair deliller ortaya koyduğu gibi aynı zamanda tabiattaki olayları da iddialarına delil olarak getirir; *“Şüphesiz ki göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün değişmesinde, insanların faydasına olan şeyleri denizlerde taşıyan gemilerde, Allah’ın gökten su indirip onunla ölmüş olan yeri dirilterek üzerinde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır.”*(2/164). Buna ilaveten göklerde ve yerlerde inananlar için delillerin olduğu vurgulanmıştır (45/3). Nitekim her yaratılanın bir gayesi vardır; *“Biz gökleri, yeri ve bunlar arasındakileri eğlenmek için yaratmadık! (44/38). Kur’anın bu hitap tarzındaki amacı düşünen topluluğun bundan ibret alması, gördüğü hadiselerin arkasında var olan mutlak gücü kavramasıdır; “Görmedin mi Allah gökten su indirdi, onu yerin içindeki kaynaklara geçirdi. Sonra onunla çeşitli renklerde ekinler çıkarıyor. Sonra ekin kurur onu sararmış olarak görürsün. Sonra Allah onu bir çöp yapar bu olaylarda sağduyu sahipleri için ibretler vardır.”*(39/21). İmanın oluşumunda kişinin günlük hayatta sıklıkla gördüğü ancak hakkında detaylı düşünmediği bir konunun farklı boyutlarının öne çıkarılarak değerlendirilmesi oldukça önemlidir. İnsanları düşünmeye davet eden bu vb. ayetler üst düzey felsefi çıkarımlara ya da ancak elit bir tabakanın anlayacağı bir üslupla hitap etmemektedir. En eğitilmiden en eğitimsizine tüm halk kitlelerinin rahatlıkla anlayabileceği insan aklı ve duyusuna hitap eden bir dili seçmiştir.

Allah’ın varlığı ve birliğini insanların zihnine iyice yerleştirmek için Kur’an bu konudaki getirdiği delilleri çeşitlendirir. Gece ve gündüzün bir biri ardınca gelmesi (27/86; 61/60), dağların bu şekilde yaratılmasındaki hikmetlerden (16/15;

¹⁴ Kur’an, 6/1, 45/3, 126/4, 3/190, 16/13, 16/11.

27/88), denizlerde gemilerin yüzmesinden (16/14; 6/59), hayvanların yaratılıp insanların emrine sunulmasından (16/81; 16/5), her şeyin bir ölçüye göre yaratılmasından (13/8) örnekler verilmiştir.

Kur'an, insanın ilk yaratılışını misal vererek ölümden sonraki dirilişi (3/8) açıklamış, bu dünyanın sonlu ve imtihan dünyası olduğunu vurgulamıştır. Verdiği bu örneklerden sonra hala peygambere inanmama konusunda ısrar edenlere; *“Hiç yeryüzünde gezmediler mi? Düşünecek kalpleri, işitecek kulakları olsun. Zira gözler kör olmaz, asıl göğüslerdeki kalpler kör olur.”* (22/46). Doğada Allah'ın varlığı ve birliğinin delillerinin olduğu, akıl sahibi herkesin bunları görebileceği vurgulanmıştır.

Kendilerine gelen vahye rağmen Mekkeliler putperestliğe devam ettiler. Onlardan bir kısmı esasen Allah'ın varlığını kabul ediyor, ona direk ulaşamayacağını düşünüyor, bunun için putları aracı olarak görüyorlardı. Allah, Kur'an'da bu konuyu; *“Gökleri ve yeri kim yarattı? Size gökten su indirdi de onunla sizin bir ağacını dahi bitiremeyeceğiniz gönül açan bahçeler bitirdik. Allah ile beraber başka Tanrılar var mı? Hayır, onlar haktan sapan bir kavimdir.”* (27/60) anlamındaki ayetle onların düşüncelerindeki yanlışlığı ortaya koyduğu gibi kendi görüşüne tabiattan deliller getirir. Bu ayetin devamında da bu konu işlenmeye devam etmiştir.¹⁵

Kur'an insan psikolojisini esas alan bir yaklaşımla önce insanın aklına daha sonra da gönlüne hitap eden bir üslup içerisinde düşüncelerini sıralar. Bütün bu delillendirmelerin amacı insanın aklı ve gönlünü aynı anda tatmin edip, imana ulaştırdığı gibi iç huzuru da sağlamaktır.

Kur'an örneklerini günlük hayattan, her kesimden insanın anlayacağı dilden vermektedir. İnsanların pek hoşlanmadıkları ve değer vermedikleri “karasinek” hakkında verilen örnek de bunlardan biridir; *“Ey insanlar, size bir örnek verildi, onu dinleyin, Allah'tan başka yalvardıklarınızın hepsi bir araya toplansalar, bir sinek dahi yaratamazlar. Sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan kurtaramazlar. İsteyen de aciz istenen de.”*(22/73). Kendilerine bile faydası olmayan putların acizliğini

¹⁵ Kur'an, 27/60-64

ortay koyup müşrikleri bu hatadan döndürmek gayesiyle verilen bu örnek oldukça ilginçtir. Her kesimden insanın anlayabileceği bu tarz örnekler basit bir dille ancak yüksek manaları aktarmaktadır. En aciz ve küçük canlılardan biri olan karasineği dahi yaratamayan putlar nasıl olur da âlemin yaratıcısı Allah ile bir olurlar? Kur'an bu soruyu sorarken hem zihinleri hem de gönülleri harekete geçirme gayretindedir.

Hiz. Peygamberin getirdiğı Kur'an ayetlerinin bütün bu örnekleri ve açıklamaları içermesine rağmen Mekkeli müşriklerden bir kısmı inkârlarına devam ediyorlar, Kur'an'ın Hiz. Peygamber tarafından uydurulduğunu iddia ediyorlardı; “*Yoksa onu uydurdu mu diyorlar? Deki, “Eğer ben onu uydurmuşsam, Allah'tan gelecek cezaya karşı sizin bana hiçbir yararınız olmaz. O, sizin yaptığınız taşkınlığı daha iyi bilir. Benimle sizin aranızda O'nun şahit olması yeter. O, bağışlayan ve esirgeyendir.” (46/8).*

3.2.1.5. İnkârcıların İnançları Hakkında Şüpheyeye Düşürölmeleri

Kur'an'ın insanlara sunduğı inancın onlar tarafından kabul edilip benimsenmesi için izlediğı yollardan biri de Kur'an'a muhalif olanların görüşlerine delil aldığı iddia ve fikirleri çürötmek olmuştur. Her ne kadar bu tartışmalar kelami bir perspektifte yapılsa da bunun sonunda oluşan tablonun psikolojik tezahürleri söz konusudur. İnsan inandığı şeyin doğruluğuna güven duymak istediğı gibi iddiasında sağlam olmasını ister. Doğru bir inanç ve sağlam bir iddia iç huzur sağlayacağı gibi, yanlışlanmış bilgiye dayanan inanç ve çürütölmüş bir iddia çelişki ve huzursuzluk doğurur. Bu bağlamda Kur'an inanmayanların hem aklını hem de gönlünü hedef alan dili ile inkârcıların iddialarını çüröterek, yanlış inançlarını ortaya koyarak doğru inanca yönlendirmek istemiştir.

Bilindiğı üzere Hiz. Peygamber yaşadığı toplumda güvenilir bir şahıs olarak tanınmaktaydı. Onun peygamber olarak seçilmesi ve getirdiğı mesajın içeriğı insanların bir kısmını derinden etkiledi. Ancak onların büyük bir bölümü onun peygamberliğini ve getirdiğı mesajı kabul etmediler. Onların inancı, kâinatı var eden yüce yaratıcıya inancı barındırmakla beraber, “şirk” olarak tanımlanan, Allah'ın yanında başka yaratıcıları ya da Allah'a ulaştırıcıları kapsayan bir inançtır. Bu inanca göre putlar, iyilik ve kötölüğün yaratılması hususunda Allah ile insanlar arasında aracı olarak iş yapıyorlar. Bu inanç tarzına Kur'an'da karşı çıkılmış ve

eleştirilmiştir ; *“Allah’ı bırakıp kendilerine ne zarar, ne de yarar veremeyen şeylere tapıyorlar ve “Bunlar Allah katında şefaathimizdir!” diyorlar. De ki, “Allah’ın göklerde ve yerde bilmediği bir şeyi mi Allah’a haber veriyorsunuz?” O, onların koştuğu ortaklardan uzak ve yücedir”*(10/18).

Zuhruf süresi bu konuya oldukça geniş yermektedir. “Yeri göğü kim yarattı?” sorusu ile başlayan ayetlerde müşriklerin önce bu konuya odaklanmaları, üzerinde düşünmeleri kalplerini ve gönüllerini rahatlatacak bir cevap vermeleri istenmektedir. Müşriklerin verdiği cevap onların içine düştükleri çaresizliği göstermektedir (43/9). Tabiatı var olan düzenden, insanların emrine verilen nimetlerden bahseden bu ayetlerde¹⁶ ise onun bir ortağı ve benzerinin olmadığını, onun âlemin tek yaratıcısı olduğunun ve âlemde var olan her şeyin onun iradesi ile gerçekleştiğini vurgulamaktadır (Karaman ve ark. 2003, 662).

Mekkeliler inanmadıkları için iç rahatsızlığını hisseder ve kendilerini rahatlatmak için *“Allah, istemeseydi biz putlara tapmazdık derler”* (43/20). Bu durum onların yaşadığı olumsuz havayı, kendilerini bu şekilde tatmin etme girişimlerini göstermektedir. Aynı ayetin devamında onların bu iddialarının yanlışlığı *“Onların bu konuda herhangi bilgileri yoktur, sadece saçmıyorlar”* denilerek orta konmuştur. Müşrikler içine düştükleri çaresizlik psikolojisi ile inatla inançsızlığa ve inkâra devam ederek atalarını bahane etmişlerdir. Kur’anın bu iddiaya cevabı sert olmuştur; *“Yoksa bundan önce bir kitap vermişiz de ona mı sarılıyorlar? Hayır, sadece “babalarımızı bir din üzere bulduk, biz de onların izlerinden gidiyoruz” dediler.”*(43/21-22).

İnsan inanç ve eylemlerinin birçoğunu taklit ederek öğrenir. Burada anlatılan sadece müşrik Arap topluluğu için dile getirilen bir konu değildir. Kur’an’ın genel yaklaşımı inanç konusu olan bir meselenin irdelenmesi, üzerinde düşünülmesi sonra iman edilmesidir. İslam inançlarının doğru bir şekilde anlaşılması açısından gerekli olan bu metot aynı zamanda inanan insanın iç huzurunun sağlanması, dinginliği yakalaması için gereklidir.

¹⁶ Kur’an, 43/10-16,

İnanmayanların Hz. Peygambere yönelttikleri iddialardan biri de ölümden sonra diriltirme hadisesidir. Onlar bunun olmayacağını iddia ederek, böyle bir şeyin olamayacağına delil getirirler, *“Dediler ki, “Ne varsa dünya hayatımızdır, başka bir şey yoktur, ölürüz, yaşarız. Bizi zamandan başkası helak etmiyor”. Fakat onların bu hususta hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sadece zan ediyorlar.”* (45/24). Ölümden sonra diriliş tekrar hatırlatıldığında; *“Onlara açık ayetlerimiz okunduğunda “Doğru iseniz babalarımızı geri getirin” demelerinden başka delilleri olmamıştır”* (45/25) anlamındaki ayette olduğu gibi akıllarınca buna delil isterler. Ancak Allah sonradan diriltimenin, onların istediği zamanda değil kendi istediği zamanda olacağını belirtir. İnat ve büyüklenme onların akıllarını kuşatmış, kalp gözlerini kör etmiştir.

Ahiret inancının reddi ve sonradan dirilme olayının inkârı sadece Hz. Peygamberin kavminin yaptığı bir inkâr değildir. Bu tarihte birçok peygamber tarafından kavimlerine bildirilmesine rağmen kabul edilemeyen bir inanç esasıdır. Diğer inanç esaslarına dayanması ve gayb üzerine bina edilmesi burada oldukça etkili olmuştur. İnsanlar Allah’ın varlığı ve birliği, Hz. Peygamberin nübüvveti gibi aklen izahı mümkün konularda kendilerini tatmin edecek birçok delil bulunmasına rağmen iman etmezken, gaybe ait bir konuda çelişkiye düşmeleri doğaldır. Kur’an’ın bu konudaki vurgusu “gaybe iman” bağlamında değerlendirilmelidir. Ancak bu inkârcıların acı dolu sonundan onları kurtarmaz.¹⁷

Mekkelilerin Hz. Peygambere yaptıkları itirazlardan biri de onun kendileri gibi, zengin, iktidar sahibi, sosyal etkinliği olan biri olmamasıdır. O, bütün bu eksikliklerine rağmen nasıl olur da peygamber olarak seçilir. Onların bu itirazının altında var olan bir hakikati hazmedememe, ellerinde tuttıkları iktidarın sarsılması endişesi ve kıskançlık duygusu yatmaktadır. *“Dediler ki, Kur’an iki kentten büyük bir adama indirilmeli değil miydi?”* (43/31) Onların bu iddiaları, *“Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliliklerini aralarında bir taksim ettik ve onlardan kimini diğerine üstün kıldık ki biri diğerine iş görebilsin. Rabbinin rahmeti onların toplayıp yığdıklarında daha hayırlıdır.”* (43/32) ayeti ile kesin bir şekilde cevaplanmıştır.

¹⁷ Neml, 27/66-69.

Hız. Peygamber kendisine gelen vahyi tebliğ ederken inanmayanlar ona karşı olumsuz tutumlarını devam ettirmiş, eleştirmiş bazen de ileri giderek ona hakaret etmişlerdir. Bu sözlü ve fiili itirazlar ve alaylar karşısında Kur'an; *"Andolsun, senden önceki peygamberlerle de alay edildi, ama onlarla alay edenleri alay ettikleri şey kuşatıverdi."*(21/41) anlamındaki ayetle ona destek olmuştur.

Hız. Peygamberin bir insan olarak yaşadığı sıkıntılı durumlardan etkilenip, çaresizliğe düşmesi, çıkar yol bulamaması bu çaresizlik içerisinde iç dünyasına kapandığını görmekteyiz. O, bu ruhsal sıkıntıları yaşarken bazen anında, bazen de ümitsizliğin zirveye çıktığı zamanlarda ilahi vahiy ona yardım elini uzatmış, onu bu sıkıntılı durumdan verdiği bilgiler, gelecekle ilgili vaatleri ile kurtarmıştır. Böyle bir anda Hız. Peygambere hitaben *"Belki de sen, "Ona bir hazine indirilmeli veya beraberinde bir melek gelmeli değil miydi?" demelerinden ötürü, sana vahyolunanın bir kısmını bırakacaksın ve bununla göğsün daralacak; ama sen sadece bir uyarıcısın. Allah her şeye vekildir."* (11/12).

Hız. Muhammed'in peygamberliğinin en büyük delili Kur'an'dır. Kur'an dil ve belagat açısından taşıdığı özelliklerle insanüstü bir özellik gösterir. İnkâr edenler önce Kur'an'ın geliş tarzına, geldiği insan ve getirdiği bilgilere kademeli olarak itiraz etmektedirler.¹⁸ Onların bu iddiadaki amaçlarının gerçeği bulmak olmadığı, inanmamalarına bahane aradıkları açıktır. Kur'an Mekke'li müşriklerin peygambere yaptığı itirazları cevaplamıştır. Bu durum peygambere imanı sağlamlaştırırken, inanmayanların inkârını arttırmıştır.

3.3. Duygusal Süreçleri Kullanma

İnsan hayatının her döneminde duygular büyük bir yer tutar. Şüphesiz insanın hal ve hareketlerinde sergilediği davranışlarda duyguların izini görmek mümkündür. İnsanın doğasını ve onun hayatını duyguların etkisinden soyutlayarak anlamaya çalışmak doğru bir yaklaşım değildir (Goleman 2004, 18). Bu yönü ile duygu psikolojinin konuları içinde yer alır. Psikolojide duygu ile ilgili pek çok tanım yapılmıştır. Ancak duygunun tabiatından kaynaklanan karmaşıklık yapılan tariflere de yansımıştır. Genel olarak duygu "türlü eğilimlere ve fiillere ait durumların

¹⁸ Furkan, 25/32.

doğrudan doğruya farkına varılmasıdır, yani ruhi güçleri, güdülerin ve davranışların açığa çıkması” olarak ifade edilmiştir (Yavuz 1983, 29). Bu ifadeden hareketle diyebiliriz ki duygu bireyin ruh dünyasında önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla Kur’an insanları teklif ettiği yeni inancı kabul etmeleri sağlayabilmek için, onun hayatına en derinden etkileyen duygularını hedef almış onları duygusal yönden ikna etme çabasında olmuştur.

3.3.1. Müjdeleme ve Korkutma

Hız. Muhammed peygamberlik vazifesiyle görevlendirildikten sonra İnsanları Allah’ın dinine çağırırken zorluklarla karşılaşmıştır. Kendine tabi olan insanlara yapılan türlü işkenceler, haksızlıklar ve zulümler o kadar artmıştı ki insanlar Müslüman olmadan korkmaya, Müslümanlar ise bunu açıklamaya endişe etmeye başladılar. Hız. Peygamber böyle bir durumda bazen ümitsizliğe düşmüştür. Onun bu sıkıntıları aşması anacak ilahi vahyin desteği ile olabilmiştir. Nitekim bu konuyla ilgili birçok ayet Müslümanların çekilen bu sıkıntılara sabrettiklerinden dolayı mükâfatlandırılacaklarını bildirmiştir, “*Yüzleri ağaranlara gelince, Allah’ın lütuf ve rahmeti ile cennete kavuşacaklar ve temelli orada kalacaklardır.*” (3/105).¹⁹

Müslümanlar Mekke’de çektikleri büyük sıkıntıların ardından Medine’ye göçerek sıkıntılı ortamdan kurtulmak istediler, ancak bu mümkün olmadı. Medine günleri Mekkelilerin sıkıştırmalarından dolayı savaşla geçti. Hız. Peygamberin arkadaşları da onun gibi bu durumda rahatsız oldular. İçinde bulundukları durum onlar için sıkıntı yaratıcıydı. İnsan olmaktan kaynaklanan acizliğin doğurduğu çaresiz ortamda ilahi bir destek sayesinde ruhen rahatlamaya sebep olmuştur. Hız. Peygamberin böyle durumlarda sığınacak bir yeri kalmayınca Allah’a dönmesi ve ondan yardım istemesi oldukça manidar bir durumdur. Böyle durumlarda ya Hız. Peygambere yardımda bulunulmuş ya da sabredip beklemesi istenmiştir. Ancak çekilen bu sıkıntıların akabinde yapılan tüm bu güzel davranışların karşılığının Allah tarafından verileceği vaat edilmiştir. Allah tarafından onlara vaat edilen nimetler sayıldıkça iman edenlerin içlerindeki rahatlama artmış, kalplerindeki endişe yerini

¹⁹ Kur’an, 3/107, 157; 50/32-33; 89 /27,30; 25/24; 20/75.

huzura bırakmış, gönüller dinginleşmiştir.²⁰ Aynı zamanda inkârcıların yaptıklarının karşılığı olarak karşılaşacakları sıkıntılı durumlar da anlatılarak bu inanç ve davranışlarından dolayı tehdit edilmişlerdir. İnanamayanların bu şekilde tehdit edilmeleri de inananların gittikleri yolun doğru olduğuna olan inançlarını arttırmış, motivasyonlarını güçlendirmiştir. Her canlının ölümü tadacağından bahseden ayet ve arakasından yapılan iyi ve kötü davranışlarının mutlaka karşılığını bulacağından bahseden bildirim oldukça önemlidir.²¹

Kur'an çizdiği iki insan tipi oldukça önemlidir; *“Dünya hayatının debdebesi kâfirlere çok cazip gözüktür. Bu yüzden onlar müminlerle alay ederler. Oysa Allah’a itaatsizlikten sakınanlar kıyamet günü o itaatsiz kâfirlerden muhakkak üstün durumda olacaklar. Allah dilediğine hesapsız nimet bahşeder.”*(2/212) anlamındaki ayet bu bağlamda çok manidardır. Allah’a inanan ve teslim olan ile ona isyan edip teslim olmayan arasındaki fark vurgulanmaktadır (Karaman ve ark. 2003, 221). Ayrıca Müslümanlara yaptığı olumsuz davranışlar nedeniyle inanmayanların da cezalandırılacağı, hiç kimsenin yaptığı kötülüğün yanına kar kalmayacağı vaat edilmiştir.

Hız. Peygamber insanları iman davet ediyor ve eğer iman etmezsele başlarına gelecekleri haber veriyordu. Bu Kur'an'ın sıklıkla kullandığı bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu metodun bilgilendirme esasına dayandığı unutulmamalıdır. Çünkü Hız. Peygamber önce Allah'ın her şeyi var eden tek yaratıcı olduğunu, O'na inanıp iyi işler yaparlarsa bunun mükâfatını göreceklerini, yok eğer inanmayıp yanlış işler yaparlarsa cezasını çeceklerini bildirmiştir. Bu ilahi vahyin gayesini oluşturan bir durumu ifade etmektedir.

Mekke'de güçlü olanın zayıfı ezdiği bir sistemde hak, adalet ve ahlak gibi değerlerden bahseden bir dini inanç toplumda büyük ses çıkarmıştı. Zayıfların ezildiği bir yapıda zayıflara hak verenin, güçlünün adaleti kendi lehine çevirdiği bir anda zayıfın hakkını koruyan bir yapının varlığı insanlar ümit olmuştu. Mevcut inanç sistemi yani putperestlik hak ve adalet gibi değerleri sağlayamadığından insanlar Hız. Peygamber'in getirdiği ve kendileri için yeni olan bu inanç sistemine yönelmişlerdir.

²⁰ Kur'an, 9/22; 3/171-172; 3 / 133,136; 3/57; 2/82.

²¹ Kur'an, 29/571; 22/1.

İslam tarihi kaynakları toplumun alt tabakasından, ezilen isimlerin ilk başlarda daha ciddi bir oranda İslam’a girdiklerini göstermektedir (Hamidullah 1993, 81-103).

Hiz. Peygamberin tebliğ ettiği tevhid inancı “*O, birdir, karşı konulamaz güç sahibidir*” (13/16) anlamına gelen ayetlerle de desteklenmiştir. Ancak Kur’an’da Allah’ın varlığı ve birliğinden bahseden, tevhid vurgusu yapılan ayetlerde sadece bilgilendirme ve inanca davet esası güdülmemiştir. Aynı zamanda bir tehdit ve korkutmada söz konusudur. Yapılan bu bilgilendirmenin devamında bütün güç odaklarına karşı bir meydan okuyuşu vardır.

Dünya hayatının başı ve sonun olduğu vurgusu, ahiret hayatının asıl hayat olduğu bildirimi ile desteklenerek önemsenmesi gereken şeylerin altı çizilmiştir. Bu bağlamda Allah Kur’an’da tevhid inancını anlatmakta ve onlardan sadece din olarak onun kabul edileceği “*Kim İslam’dan başka din ararsa bilsin ki kendisinden asla kabul edilemeyecek ve o ahirette ziyan edenlerden olacaktır*” (5/85) manasına gelen ayetle vurgulanmaktadır.

3.3.2. Varoluşsal Kaygılarla Başa Çıkma

Kur’an, muhataplarından yanlış inançlarını bırakmalarını isterken aynı zamanda onlara yeni din hakkında da bilgiler vermektedir. İnsan için sahip olduğu inancın değeri büyüktür. Çünkü insan zor zamanlarında, sıkıntılı, dertli, acılı, çaresiz, güçsüz, korkulu ve kaygılı anlarında daima inancından destek alır. Bu doğrultuda Kur’an’ın insanlara sunduğu yeni inançta, onları bu zor günlerinde yalnız bırakmayacak motiflerle doludur.

İnsan hayatı varlıksal anlamda değerlendirildiğinde sonlu bir süreci ifade eder. İnsan bu hayatı yaşarken nerden ve nasıl geldiğini, nereye doğru gittiğini, hayatın ne zaman son bulacağını, öldükten sonra ne olacağını ve bunun gibi sorular onun zihnini meşgul etmiştir. Kur’an onun bu sorularına tek tek tatminkâr cevaplar vermekte ve böylece bu soruların bireyde oluşturduğu karamsarlık havasını dağıtarak onu gelecekle ilgili kaygı ve endişelerinden kurtarmaktadır. Nitekim Kur’an, Zariat suresi 56. ayette, “*Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.*”(51/56) ifadesini kullanarak insanın cevabını aradığı, neden varım beni kim yarattı sorusuna cevap vermektedir. Yine Ali İmran suresi 185. ayette; “*Her canlı ölümü tadacaktır. Kıyamet günü ecirleriniz size eksiksiz olarak verilecektir.*

Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete konursa o, gerçekten kurtuluşa ermiştir. Dünya hayatı, aldatıcı zevkten başka bir şey değildir” geçen ifadelerle, bir canlı olan insanın da hayatının bir gün son bulacağını, dünya hayatının geçici ve aldatıcı olduğunu ancak inananları mükâfatlandıracağını, inanmayanların ise cezalandırılacağını beyan eder. Prozesky dini inancın, kötülüğün ya da ıstırabın ya da bireyi tehdit eden başka her ne olursa olsun azaltılmasında yahut bireyin o durumun üstesinden gelmesinde büyük fonksiyonu olduğu görüşündedir (Kartopu 2006, 78).

Kur'an insana, bu dünya hayatının bir gün son bulacağını ve onun hayatının yalnızca bu dünyadan ibaret olmadığını öldükten sonra yeni bir hayatın başlayacağını ve bu yeni hayatın dünya hayatında kişinin gösterdiği performansa göre şekilleneceğini ayetlerde sıklıkla vurgular.²²

Sosyal bir varlık olan insan, yaşadığı toplumda değişik şekil ve katmanlarda yer alır. Bazıları zengin olurken bazıları fakirdir. Yine bir kısmı ezen iken diğer bir kısmı ise ezilendir. Kimleri güçlü iken kimileri güçsüzdür. Ayrıca Allah'ın vaadi hak adalet eksenin olmasına rağmen bu çoğunlukla bu dünyada gerçekleşmez. İnsanın hak, adalet talebini gerçekleştireceği ve mutlu olabileceği bir yerin olması gerekir. İslam inancı dünyada yakalanamayan bu duygular için gerçek âlemi ahreti yer göstererek gelecek kaygısını ve anlık endişeleri ortadan kaldırmıştır. Bu açıdan istediği ve elde edemediği fakat hakkı olduğuna inandığı bu şeylerin eksikliğini insan bu duygularla aşar.

İnsan hayatı sıkıntı ve acılarla çevrilidir. Onun hayatında öyle zamanlar vardır ki kalabalık toplumlar içinde kendini anlayacak birini arar ve bulamaz, kendini yapayalnız hisseder. Böyle bir durumda inançlı birey Rabbine dua eder; duası yardımıyla tanrısıyla konuşup yalnızlığını giderdiği gibi sıkıntılarından kurtulmak için yardımda talep eder. Nitekim bu durum Kur'an'da şöyle ifade edilmiştir, *“Ey Muhammed, kullarım sana benden sorarlarsa (söyle) Ben onlara yakıным. Bana dua edenin duasını kabul ederim. Doğru yolu bulmak için bana yalvarsın, bana inansınlar.”* (2/186).

²² Bkz. Bakara, 2/48, 85.

3.4.Tedricilik

Hız. Peygambere Kur'an ayetlerinin geliş tertibi incelendiğinde bilgilendirme ve eğitim açısından muhatap aldığı topluluğu kademe kademe bilgilendirildiği ve belli bir sürecin sonunda onlardan elde ettikleri bu bilgiler ışığında olumlu fiiller ortaya koymaları beklenmektedir (Yavuz 1998, 94-95). Hız. Peygamberin *“Kolaylaştırın! Zorlaştırmayın, müjdeleyin! Nefret ettirmeyin”* (Buhari 1979, 104) hadisi bu bağlamda değerlendirilebilir. Bu doğrultuda bu ifade peygamberin dini aktarırken ki metodunun tedrici, bilgilendirme ve sevdirmeye yönelik olduğunu ortaya koymaktadır.

Bir insanın eski alışkanlıklardan uzaklaştırılması ve ona yeni birtakım alışkanlıkların kazandırılması tedricen gerçekleşir. İslam tarihine bakıldığında buna pek çok örnekler bulmak mümkündür. İçkinin yasaklanması ya da beş vakit namazın emredilmesi bu süreçten geçmiştir (Yavuz 1998, 95). İslam dini yirmi üç sene içerisinde peyder pey gelen ayetler ışığında hedefine bu şekilde ulaşmıştır. Bu İslam dininin öğretiminde uygulanması zorunlu olan bir yaklaşım olduğu kadar Kur'an'ın dinin temel ilkelerini anlatırken ve açıklarken kullandığı metottur.

Tedricilik hem bir öğretim ve eğitim yaklaşımıdır hem de Kur'an'ın insan psikolojisini esas alarak insanlara aktaracağı her türlü bilgide ve yapılmasını istediği davranışlara yönlendirirken kullandığı bir eğitim metodudur. Kur'an'ın bu yaklaşım tarzı ve metodunu kullanması bu metodun insan yapına uygun olarak, kolay olandan hareketle en zora doğru gitmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak bu şekilde bir yaklaşımla, ilk olarak kolaylaştırılmış, basitleştirilmiş bilgilerle karşılaşan insan onları öğrenmede, öğrendiklerini hayata geçirmekte zorlanmaz. Çünkü bu yaklaşım insanda bir nefret duygusu yerine, ilgi uyandıracak ve muhatapları tarafından benimsenecektir (Yavuz 1998, 96).

Kur'an iman konusunu da bu şekilde ele almış, inanılacak konuları bir sıralamaya tabi tutmuş öncelikle asıllar üzerinde durmuştur. Kelami anlamada inanç esaslarının icmali ya da tafsili olarak kabulü meselesi ayrı bir konudur. Allah'a iman, peygambere iman, Ahiret gününe iman bun ana esaslardandır. İlk gelen ayetten itibaren Kur'an öncelikle bir Allah'ın varlığını ortaya koymuş ve sonra getirdiği akli ve nakli delillerle insanlara bunu ispat etmeye çalışmıştır.

İman esasların toptan ya da tüm ayrıntılarıyla iman etme hususunda Kur'an'ın yaklaşımı ve insanda istediği imanın oluşma süreci Allah'ın varlığı ve birliği temelinde, Hz peygamberin elçiliğini kabul eden ve Ahiret gününün varlığına inanan bir anlayışı yerleştirme gayesini gütmektedir. Meleklerle, kitaplara iman gibi konular asılda sayılan iman esasları arasında işlenebilir.

Kur'an bu metodunun inanmayanlar tarafından itirazla karşılandığını ifade eder. İnkârcılar, Kur'an'ın üslubu karşısında düştükleri acizliği aşamayınca onun geliş şekline itiraz etmişlerdir. Kur'an bu konuyu, *“İnkâr edenler, Kur'an, ona bir defada indirilmeli değil miydi? dediler. Biz onunla senin kalbini sağlamlaştırmak için onu böyle ağır ağır okuduk”* (25/32) manasındaki ayetle açıklamaktadır. Bir metot olarak tedriciliğin, bilgilerin sağlamlaşması kalbin huzur bulması için bizzat Allah tarafından tercih edilip uygulanan bir yol olduğu unutulmamalıdır.

SONUÇ

Peygamberler dâhil olmak üzere tüm insanların imanının belli zihinsel ve duygusal süreçleri geçirerek oluştuğu görmekteyiz. Bu bağlamda bireyin imanının oluşumunun incelenmesi bize örneklik teşkil eder. Ferdin imanının oluşumunu incelerken, onu içinde yaşadığı toplum ve olaylardan ayrı düşünemeyeceğimiz gibi doğuştan getirdiği bir takım özelliklerini de göz ardı edemeyiz. Çünkü bireyin imanının oluşmasında içinde yaşadığı toplumun onu inanca sürüklemesi kadar inancı kabul etmeye hazır ve istekli oluşu da etkilidir.

Bir insan davranışı olarak iman, bireyin duygularından, arzu, istek ve hayallerinden etkilenir. Ancak bu imanın gerek yapısı gerek işlevi açısından sadece duygusal bir boyutta olduğu anlamına alınmamalıdır. Çünkü iman, duygusal olduğu kadar bilişsel ve zihinsel bir sürecin ürünüdür.

İslam dininin ana kaynağı olan Kur'an'ın insanlara sunduğu inanç esaslarını insanın yapısına uygun bir şekilde tedricen, zihinsel ve duygusal süreçleri kullanarak imanın oluşumunu sağladığını, bu konuda sunduğu verilerle bunu desteklediğini görmekteyiz.

İmanla ilgili Kur'an ayetleri incelendiğinde bireyde imanın oluşum süreci ortaya çıkmaktadır. Bilgilendirme ile başlayan delillendirme ve açıklama ile devam eden bu zihinsel süreç, bireyi düşündürmeye, yorumlamaya ve eski inancının yanlışlığını göstererek müjdeleme ve korkutma gibi var oluşsal kaygıların giderilmesi hususunda bazı duygusal müdahaleler yoluyla Kur'an tarafından sunulan yeni inancın kabul ve tasdik edilmesi ile sonuçlandırılmıştır.

İnsanı bir bütün olarak değerlendiren, duygusal ve zihinsel olarak ayırmayan hatta ısrarla duygu ve düşünceyi birleştirme çabası gösteren Kur'anî yaklaşım, bilgilendirmeye açık ve objektif insan aklı ve duygusu tarafından muhatap alınarak kabul edilmiştir. Bu sürecin anlatıldığı şekilde işlemesi ise yine Kur'an tarafından insanların aklen ve duygu olarak, şartlanmış olmalarına, iyi niyetli ve tarafsız olmamalarına, kalplerinin işledikleri günah ve isyanlardan dolayı kararlı olmaması hatta mühürlenmemesine bağlanmıştır. O halde, önyargısız bir yaklaşımla Kur'an

ayetlerine muhatap olan bireyin onun sunduğu bu zihinsel ve duygusal süreçler neticesinde doğruyu görmesi ve iman etmesi beklenmektedir.

Birey imandan sonra, bütün benliği ile hissettiği ve yaşadığı duygu ve düşüncelerine tercüman olan bir takım davranışlar sergiler. Kur'an bu davranışlara "ameli salih" demektedir. Ahlaki değerler hissedilen bir iman neticesinde kendini bireyde belirgin olarak gösterebilir. Bu kişilik gelişimi açısından oldukça önemlidir. Aynı zamanda birey imanı gereği sevgi ve nefret gibi duyguları yoğun olarak yaşar. Bu duygular sadece imanın sonucunda değil, aynı zamanda imandan önce veya oluşum sürecinde yaşanan duygulardır.

Kur'an insanı insan doğasına uygun olan bir yaklaşımla, onun duygu ve düşünce dünyasını kuşatarak imana davet etmektedir. Nitekim o, bireyin iç dünyasında yaşadığı çalkantı ve sıkıntılara, çelişkiler ve var oluşsal kaygılara bir takım çözümler sunarak imanı cazip hale getirmektedir. İmanın oluşturduğu bu hava bireyi kaygı ve endişelerden uzaklaştırarak ümit ve beklentilere yönlendirir.

KAYNAKLAR

- Ahmed b. Hanbel, (1988), *Akidetü'l-li imam Ahmed b Hanbel*, Dimeşk, Daru'l-Kutaybe Yayınları.
- Akseki, Ahmed Hamdi, (1991), *Ahlak İlmi-İslam Ahlaki*, Ankara, Nur Yayınları.
- Akseki, A. Hamdi, (1993), *İslam Dini İtikadı, İbadet, Ahlak*, Ankara, Nur Yayınları.
- Albayrak, Halis, (1993), *Kur'an'da İnsan-Gayb İlişkisi*, İstanbul, Şule Yayınları.
- Allport, Gardon W., (2004), *Birey ve Dini*, (Çev,Bilal Sambur), Ankara, Elis Yayınları.
- Ateş, Süleyman, (Tarihsiz), *Kur'an'ı Kerim ve Yüce Meali*, İstanbul, Yeni Ufuklar Neşriyat.
- Aydın, A. Rıza, (2004), *Birey ve Din (Din Psikolojisinde Yeni Arayışlar)*, İstanbul, İnsan Yayınları.
- Aydın, Hayati, (2006), *Kur'an'da Psikolojik İkna*, İstanbul, Timaş Yayınları.
- Aydın, Mehmet, (1999), *Din Felsefesi*, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- _____ (1983), "Ateizm ve Çıkmazları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt,XXIV. Ankara.
- Balaban, M. Rahmi, (1982), *Son Asrın Bilim ve Fen Adamlarına Göre İlim- Ahlak- İman*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Baymur, Ferit, (1983), *Genel Psikoloji*, İstanbul.
- Bedevi, Abdurrahman, (1996), *Mezâhibu'l-İslamiyye*, Beyrut, Daru'l-ilim Yayınları.
- Beydavi, (2000), *Envaru't-Tenzil*, Beyrut,Daru'l-fikir Yayınları.
- Bilgin, Beyza, (1995), *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara, Yeni Çizgi Yayınları.
- Buhari,(2000), *Sahihi'l-Buhari*, Beyrut.
- Bulut, Mehmet, (1998), "İman ve Mahiyeti", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt, XI. İzmir.
- B. Russell, (1983), *The Problems Of Philosophy*, Oxford , Univercity of Oxford.
- Budak, Selçuk, (2003), *Psikoloji Sözcüğü*, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları.
- Cürcâni, S. Şerif, (1998), *Tarifât*, Beyrut, Daru'l-Fikir Yayınları.
- Cüceloğlu, Doğan, (2006), *İnsan ve Davranışları*, İstanbul, Remzi Kitap Evi.

- Çelik, İbrahim,(1991), “İslam’da İnanç Hürriyeti, Beşeri İrade ve Kalbin Mühürlenmesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt, 3,sayı, 3. Bursa.
- Çetin, Mustafa, (1998), “Dinde Zorlama”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt, XI. İzmir.
- Develioğlu, Ferid, (1980), *Osmanlıca Sözlük*, İstanbul, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Draz, Muhammed, (trs), *Din ve Allah İnancı*, çev, Bekir Karlığa, İstanbul.
- Düzgün, Şaban Ali, (2008), *Varlık ve Bilgi Aydınlanmanın Keşif Araçları*, Ankara, Beyaz Kule Yayınları.
- Ekin, Yunus, (2001), *Kur’an’a Göre İnançsızlık*, İstanbul, Işık Yayınları.
- Fırat, Erdoğan,(1976), “Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusu”, *Basılmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Fowler, James,(2000), “İman Bilincini Evreleri”, (Çev, Ulvi Mehmedoğlu), *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı,19. İstanbul.
- Gazali,(1970), *İhya*, I-III, Kahire
- Gilson, Etienne, (1991), *Ateizmin Çıkamazları*, (Çev, Veysel Uysal), İstanbul, M.Ü. İ. F.A.V. Yayınları.
- Goleman, Daniel, (2004), *Duygusal Zeka*,(Çev, Banu Seçkin Yüksel), İstanbul, Varlık/Bilim Yayınları.
- Gölcük, Ş.- Toprak, S.,(2001), *Kelam*, Konya, Tekin Dağıtım.
- Gölcük, Şerafettin,(1997), *İslam Akâidi*, Konya, Esra Yayınları.
- Gökberk, Macit (1998), *Felsefe Tarihi*, Ankara, Remzi Kitabevi.
- Güler, İlhami, (2003), *İman Ahlak İlişkisi*, Ankara, Ankara Okulları Yayınları.
- Günay, Ünver, (1981), “Türkiye’de Dini Sosyalleşme”, *Türkiye I. Din Eğitimi Semineri*, Ankara.
- _____ (1992), *Eğitim Sosyolojisi Dersleri*, Kayseri, Erciyes Üniver.Yayınları.
- Günay, Ünver ve ark., (2006), *Dindarlığın Sosyo- Psikolojisi*, Adana, Karahan Kitabevi.
- Hamidullah, Muhammed, (1993), *İslam Peygamberi*, Cilt, I-II, İstanbul.
- Hökelekli, Hayati, (2003), *Din Psikolojisi*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İbn Hazm, (2002), *el-Fasl*, I-III, Beyrut.
- İbn Manzur, (1990), *Lisanü'l-Arab*, Beyrut.

- İbrahim Enes ve Ark., (1982), *Mucemü'l-Vasît*, Beyrut, Daru'l-Fikir Yayınları.
- İzutsu, Toshihiko, (1997), *İman Düşüncesinde İman Kavramı*, İstanbul, Bahar Yayınevi.
- Kant, Immanuel, (1995), *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Karaman, F.- Karagöz, İ.- Paçacı, İ.- Canbulat, M.- Gelişgen, A.- Ural, İ., (2006), *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karaman, H.- Çağrııcı, M.- Dönmez, İ. K.- Gümüş, S., (2003), *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kartopu, Saffet, (2006), “Dini Yaşayışta Hayatı Sorgulama”, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Çukurova Üniversitesi, SBE, Adana.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, (1997), *Kur'an'da İman Psikolojisi*, İstanbul, Yalnızkurt Yayınları.
- Kayıklık, Hasan, (1994), “Kur'an'ın Işığında İnanan İnsanın Duasına Psikolojik Yaklaşımlar”, Kayseri, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- _____ (2002), “Bireysel Dindarlığın Psikolojik Kaynakları”, *Dini Araştırmalar, Cilt, 5, Sayı, 15*, Ankara.
- _____ (2003), “Orta Yaş ve Yaşlılıkta Dinsel Eğilimler”, Adana, Baki Kitabevi Yayını.
- _____ (2006), “Bireysel Dindarlığın Boyutları Ve İnanç-Davranış Etkileşimi”, *İslami Araştırmalar, Cilt, 19, Sayı, 3*, (Din Psikolojisi Özel Sayı) İstanbul.
- _____ (2009), *Tasavvuf Psikolojisi*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- _____ (2005), “Psikolojik Açıdan İnanç, İman ve Şüphe”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt, 46, Sayı, 1*. Ankara.
- Kierkegaard, Soren, (1990), *Korku ve Titreme (Diyalektik Lirik)*, İstanbul, Ara Yayıncılık.
- Kırkpatrik, Lee A., (2007), “Din Psikolojisinde Bağlanma Teorisi”, (Çev, Turan Koç), *Bilimname, X, 2006, 1*, Kayseri.
- Kılavuz, A. Saim, (2004), *İslam Akaidi ve Kelâma Giriş*, İstanbul, Ensar Neşriyat.
- Komisyon, (1998), *Türkçe Sözlük*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Köse, Ali, (2000), *İman*, İstanbul, İslam Ansiklopedisi, Güzel Sanatlar Matbaası.

- Köknel, Özcan, (1995), *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi.
- Kuşeyrî, (1982), el- Fusul fi'l-Usul, R. M. Frank, (Two Dogmatik Works Of Abu'l-Qasım Al-Qushayri,) *Melanges* 16, Mideo.
- Kutlu, Sönmez, (2000), *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara, Diyanet Yayınları.
- Lâmişî, Mahmud b. Zeyd, (1995), *et-Temhid li Kavaidi'l Tevhid*, thk, Abdülmecid Türki, Daru'l Garb el-İslami, Paris.
- Müslim, Ebû Hasen, (2000), *Camii's-Sahih*, I-IV, Kahire
- Neccâr, Amir, (1986), *el-Havâric*, Beyrut.
- Necati, M. Osman, (1998), *Kur'an ve Psikoloji*, (Çev, Hayati Aydın), Ankara, Fecr Yayınları.
- Ok, Üzeyir, (2007), *İnanç Psikolojisi, Yaşamı Anlamlandırma Biçiminin Hayat Boyu Gelişimi*, İstanbul, Avrasya Yayınevi
- Özcan, Hanifi, (1997), *Epistemolojik Açıdan İman*, İstanbul, Marmara İlahiyat Fakültesi Yayınları No,59.
- Pazarlı, Osman, (1968), *Din Psikolojisi*, İstanbul, Remzi Kitapevi.
- Peker, Hüseyin,(1993), *Din Psikolojisi*, Samsun, Sönmez Matbaa Yayınları.
- Sambur, Bilal, (2006), "Din ve Psikoloji İlişisini Yeniden Düşünmek", *İslami Araştırmalar, Cilt, 19, Sayı, 3*, (Din Psikolojisi Özel Sayı) İstanbul.
- Şehristani, (1999), *Nihayetü'l-İkdâm*, Beyrut, Darul Fikr Yayınları.
- Ülken, H. Ziya, (Tarihsiz), *Bilgi ve Değer*, Ankara, Aytemiz Kitabevi.
- Tablamacıoğlu, Mehmet, (1975), *Din Sosyolojisi*, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Teymiyye, İbn, (2002), *İman Üzerine*, (Çev, Salih Uçan), İstanbul, Pınar Yayınları.
- Thouless, R.H., (1991), "Dinin Psikolojik Temelleri", (Çev, M. Naci Kula), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt,3, sayı,3*. Bursa.
- Tillich, Paul, (2000), *İmanın Dinamikleri*, (Çev, Fahrullah Terkan, Salih Özer), Ankara, Ankara Okulu.
- Topaloğlu, Aydın, (2002), *Ateizm ve Eleştirisi*, Ankara, DİBY.
- Tümer, G.- Küçük, A., (1997), *Dinler Tarihi*, Ankara, Ocak Yayınları.
- Vergote, Antoine, (1999), *Din, İnanç ve İnançsızlık*, (Çev, Veysel Uysal), İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

- _____ (1991), “Ateizmin Psikolojisi”, (Çev, Hayati Hökelekli), *UÜİFD*, cilt, 3, sayı,3. Bursa.
- Yapıcı, Asım, (1997), *İslam’da Tövbe ve Dini Yaşayıştaki Rolü*, İstanbul, Beyan Yayınları.
- Yavuz, Kerim, (1983), *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- _____ (1998), *Günümüzde Din Eğitimi*, Adana, Çukurova İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- _____ (1986), *Dini İnancın Gelişmesinde Nativizm ve Tecrübecilik Problemi*, İstanbul, Atatürk Ün. İ.F.D. Sayı,7.
- _____ (1982), “Din Psikolojisinin Araştırma Alanları”, *AÜİFD*, Erzurum.
- Yeşilyurt, Temel, “Ebû Hanife’de İmanın Kesinliği Meselesi”, *İslami Araştırmalar*, C. XV, Sayı 1-2, 2002.
- Yıldız, Murat, (2006), *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*, İzmir, İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları No,31.
- Yücedoğru, Teyfik, (2006), “Kur’an’da İman Kavramı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt, 15, sayı, 2. Bursa.
- Yüksel, Orhan, (1980), *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, Hayat Yay.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Fadime ŞIK
Doğum Tarihi ve Yeri : 20.12.1982/ Karaisalı-Adana
Medeni Durumu : Evli
e-posta : fadimegokturk@mynet.com.tr

EĞİTİM DURUMU

2009-2010 : Yüksek Lisans, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Adana.
2006-2009 : Lisans, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Kültürü Ahlak
Bilgisi Öğretmenliği Bölümü, Adana.
2000-2004 : Lise, Karaisalı İmam Hatip Lisesi
1994-2000 : İlköğretim, Güvenç Köyü İlköğretim Okulu/ Karaisalı

İŞ DURUMU

2009- : Şehit Ehan Taştımur İlk Öğretim Okulu/ Seyhan -Adana
2005-2009 : Hocallı TKB İlköğretim Okulu / Sarıçam-Adana